

ISSN 2227-1864

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

імені В. Н. КАРАЗІНА

Серія «ФІЛОЛОГІЯ»

ВИПУСК 85

Заснована 1965 р.

Харків-2020

Вісник містить оригінальні статті, присвячені актуальним проблемам сучасного літературознавства та мовознавства. Для науковців, аспірантів, докторантів, студентів філологічного напрямку та всіх, хто цікавиться проблемами філології.

Вісник є фаховим виданням в галузі філологічних наук (спеціальність 035 Філологія), Категорія "Б"
(Наказ Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р.)

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 10 від 23.06.2020)

Редакційна колегія:

Головний редактор: Попов С. Л., д. філол. н., проф. факультету російської мови, Інститут інтернаціональних досліджень Університету імені Сунь Ятсена (Гуанчжоу, Китай)

Заступник головного редактора: Безхутрий Ю. М., д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Відповідальний секретар: Шеховцова Т. А., д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Бондаренко Є. В., д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Борзенко О. І., д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Гармаш Л. В., д. філол. н., проф., Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Україна)

Гончарова-Грабовська С. Я., д. філол. н., проф., Білоруський державний університет (Мінськ, Білорусь)

Добровольська О. Я., д. філол. наук, доц., проф. кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет (Київ, Україна)

Зельдович Г. М., д. філол. н., проф., зав. кафедри семіотики, Інститут прикладної лінгвістики Варшавського університету (Польща)

Львівська Н. І., д. філол. наук, проф., Херсонський державний університет (Україна)

Ісиченко Ю. А. (*архив. Ігор Ісиченко*), д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Мережинська Г. Ю., д. філол. н., проф., Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

Московкіна І. І., д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Помогайбо Ю. О., канд. філол. н., доц., Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (Україна)

Разуменко І. В., канд. філол. наук, проф., Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Україна)

Шопін П. Ю., доктор філософії, PhD in German, постдокторський науковий співробітник; гостьовий дослідник, Фонд Олександра фон Гумбольдта, Інститут славистики і унгарології Гумбольдтського університету Берліна (Німеччина)

Технічний редактор: Гребенщикова О. Г., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, філологічний факультет, кімн. II-36, тел. 707-53-54.

E-mail: philology@karazin.ua, rus.lit@karazin.ua

Web-pages: <http://periodicals.karazin.ua/philology>
http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/Visnyk_Philology.html, (Open Journal System)

Статті друкуються в авторській редакції.

Статті пройшли подвійне сліпе рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21559-11459P від 20.08.2015

ISSN 2227-1864

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF
UKRAINE

The Journal

OF

V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY

Series "PHILOLOGY"

ISSUE 85

Вестник

ХАРЬКОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА

имени В. Н. КАРАЗИНА

Серия "ФИЛОЛОГИЯ"

ВЫПУСК 85

Founded in 1965

Kharkiv-2020

The Journal contains original articles about topical issues of modern linguistics and study of literature.
For scientists, postgraduate and doctoral students, students of philology and for everyone who is interested in philology problems.

The Journal is a professional publication in the field of philological sciences (Specialty 035 «Philology»), category B (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 from 17.03.2020)

Approved for publication by the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University decision (protocol № 10 від 23.06.2020)

Editorial board:

Editor-in-chief: *Popov S. L.*, Doctor of Philology, Professor of the Department of Russian, School of International Studies, Sun Yat-sen University (Guangzhou, China)

Deputy Editor-in-chief: *Bezkhoutry Y. M.*, Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Executive Secretary: *Shekhovtsova T. A.*, Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Bondarenko Y. V., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Borzenko O. I., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Harmash L. V., Doctor of Philology, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine)

Goncharova-Grabovskaya S. Y., Doctor of Philology, Professor, Belarusian State University (Minsk, Republic of Belarus)

Dobrovolska O. J., Doctor of Philology, Professor, National Transport University (Kyiv, Ukraine)

Zeldovich G. M., Doctor of Philology, Professor, University of Warsaw (Poland)

Isichenko Y. A., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Ilinska, N. I., Doctor of Philology, Professor, Kherson State University (Ukraine)

Merezhinskaya A. Y., Doctor of Philology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Moskovkina I. I., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Pomohaibo J. O., Phd in Philology, Associate Professor, Odessa I. I. Mechnikov National University (Ukraine)

Razumenko I. V., Phd in Philology, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine)

Shopin P. Y., PhD in German, Postdoctoral Research Fellow, Visiting Researcher, Alexander von Humboldt Foundation, Institute of Slavic and Hungarian Studies at the Humboldt University of Berlin (Germany)

Technical editor: *Hrebenshchikova O. G.*, V. N. Karazin KhNU (Ukraine)

Editorial address: 61022, Ukraine, Kharkiv, Svobody Square, 4, V. N. Karazin Kharkiv National University, School of Philology, office 2-36, tel. (057) 707-53-54.

E-mail: philology@karazin.ua, rus.lit@karazin.ua

Web-pages: <http://periodicals.karazin.ua/philology>
http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/Visnyk_Philology.html,

The articles are printed in the author's edition.

All articles are double blind peer-reviewed.

The certificate of state registration: KB № 21559-11459P from 20.08.2015

Вестник содержит оригинальные статьи, посвященные актуальным проблемам современного литературоведения и языкознания. Для ученых, аспирантов, докторантов, студентов филологического направления и всех, кто интересуется проблемами филологии.

Вестник является специализированным изданием в области филологических наук (специальность 035 Филология), Категория "Б" (Приказ Министерства образования и науки Украины № 409 от 17.03.2020 г.)

Утверждено к печати решением Ученого совета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина (протокол № 10 від 23.06.2020)

Редакционная коллегия:

Главный редактор: Попов С. Л., д. филол. н., проф. факультета русского языка, Институт интернациональных исследований Университета имени Сунь Ятсена (Гуанчжоу, Китай)

Заместитель главного редактора: Безхутрый Ю. Н., д. филол. н., проф., Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

Ответственный секретарь: Шеховцова Т. А., д. филол. н., проф., Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

Бондаренко Е. В., д. филол. н., проф., Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

Борзенко А. И., д. филол. н., проф., Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

Гармаш Л. В., д. филол. н., проф., Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды (Украина)

Гончарова-Грабовская С. Я., д. филол. н., проф., д. филол. н., проф., Белорусский государственный университет (Минск, Беларусь)

Добровольская О. Я., д. филол. наук, доц., проф. кафедры иностранной филологии и перевода, Национальный транспортный университет (Киев, Украина)

Зельдович Г. М., д. филол. н., проф., зав. кафедры семиотики, Институт прикладной лингвистики Варшавского университета (Польша)

Ильинская Н. И., д. филол. наук, проф., Херсонский государственный университет (Украина)

Исиченко Ю. А. (архип. Игорь Исиченко), д. филол. н., проф., Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

Мережинская А. Ю., д. филол. н., проф., Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (Украина)

Московкина И. И., д. филол. н., проф., Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

Помогайбо Ю. А., канд. филол. н., доц., Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова (Украина)

Разуменко И. В., канд. филол. наук, проф., Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды (Украина)

Шопин П. Ю., доктор философии, PhD in German, постдокторский научный сотрудник, гостевой исследователь, Фонд Александра фон Гумбольдта, Институт славистики и унгарологии Гумбольдтского университета Берлина (Германия)

Технический редактор: Гребенщикова А. Г., канд. филол. наук, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

Адрес редакционной коллегии: 61022, Харьков, площадь Свободы, 4, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, филологический факультет, комн. II-36, тел. 707-53-54.

E-mail: rus.lit@karazin.ua, philology@karazin.ua

Web-pages: <http://periodicals.karazin.ua/philology>

http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/Visnyk_Philology.html (Open Journal System)

Статьи печатаются в авторской редакции.

Статьи прошли двойное слепое рецензирование.

Свидетельство о государственной регистрации КВ № 21559-11459P от 20.08.2015

ЗМІСТ

Літературознавство

Кондратьєва С. І. П'єса «Завойовники» у листуванні Ю. Яновського та П. Зенкевича.....	9
Матвєєва Т. С., Корецька К. С. Суспільна стратифікація, психологія девіантної поведінки: теорія й художня практика.....	15
Матвєєва Т. С., Рудаченко А. С. Архетипні первні «другої реальності» (за п'єсами «Memento», «Чорна Пантера і Білий Медвідь» В. Винниченка).....	22
Мащенко О. А. Роль антологій у розробці підходів до вивчення азійсько-американської літератури.....	30
Плетена О. О. Жанровий інваріант конспірологічного роману.....	36
Сухоруков В. А. Роль міфопоетики у формуванні хронотопу п'єси Л. Андрєєва «Анатема».....	43

Мовознавство

Заманова І. В. Ізоморфізм номінативних моделей абстрактних субстантивів душевного і фізичного станів.....	48
Коцій О. М. Грамаітичні архаїзми у новолатинській поезії України ранньомодерного періоду: інваріантність форм та функцій.....	54
Куйбіда Х. І. Давньогрецький ад'єктив: семантико-грамаітичні особливості.....	60
Кучеренко О. Ф. Лексико-семантичні та словотвірні процеси в сучасній українській термінології архітектури (на прикладі запозичених інновацій «графіті» і «мурал»).....	66
Левченко Т. М. Суржик як засіб пейоративної оцінки у мові засобів масової комунікації.....	72
Петренко Л. О. Концептосфера ПРИРОДНИЙ ПРОСТІР в українській поезії початку ХХІ століття.....	77
Поліщук (Шадчина) А. С. Еволюція концептуального моделювання «магічних» та «медичних» метафор у давньогрецьких риторичних та філософських творах.....	82
Чернюх Б. В. Антирезультативність в латинській мові.....	93

Рецензії

Гусєва О. О. М. Булгаков і світова література.....	100
--	-----

Пам'ятні дати

Чернцова О. В. Світлої пам'яті Лілії Олексійовни Бикової.....	102
Глибицька С. Б. Харбінець у Харкові (пам'яті філолога й китаєзнавця В. В. Левитського).....	104
Вимоги до оформлення публікацій.....	109

TABLE OF CONTENTS

Literary studies

<i>Kondratyeva Svitlana</i>	
The play "Zaoviornyky" in the correspondence of Y. Yanovskiy and P. Zenkevich.....	9
<i>Matvieieva Tatiana, Koretska Kateryna</i>	
Social stratification, psychology of deviant behavior: theory and practice.....	15
<i>Matvieieva Tetiana, Rudachenko Alisa</i>	
The archetypal origins of the «second reality» (based on the plays «Memento», «Black Panther and White Bear» by V. Vynnychenko).....	22
<i>Mashchenko Olena</i>	
The role of anthologies in developing approaches to the study of Asian American Literature	30
<i>Pletena Olena</i>	
Genre invariant of a conspiracy novel.....	36
<i>Sukhorukov Victor</i>	
The mythopoetics role in the formation of the chronotope of L. Andreev's play "Anatema"	43

Linguistics

<i>Zamanova Ilona</i>	
Isomorphism in nominative models of abstract substantives with state of mind and physical state meaning.....	48
<i>Koshchii Oksana</i>	
Grammatical archaisms in the New Latin poetry of Ukraine of the Early Modern Period: the Invariance of Forms and Functions.....	54
<i>Kuibida Khrystyna</i>	
The Ancient Greek adjective: semantic and grammatical features.....	60
<i>Kucherenko Helena</i>	
Lexical-semantic and word-formation processes in modern Ukrainian architecture terminology (on the example of borrowed innovations «graffiti» and «mural»).....	66
<i>Levchenko Tetyana</i>	
Surzhyk as a means of pejorative assessment in the language of mass communication.....	72
<i>Petrenko Liudmyla</i>	
NATURAL SPACE Conceptual sphere in Ukrainian poetry of the early 21st Century.....	77
<i>Polishchuk (Shadchina) Anna</i>	
The evolution of conceptual modeling of "magic" and "medical" metaphors in Ancient Greek rhetorical and philosophical discourse.....	82
<i>Chernyukh Bohdan</i>	
Anti-resultativity in Latin.....	93

Reviews

<i>Gusieva Olena</i>	
M. Bulgakov and the World Literature.....	100

Observances

<i>Cherntsova Olena</i>	
Blessed memory of Lilia Alekseevna Bykova.....	102
<i>Glibitskaya Svetlana</i>	
Harbinets in Kharkov (in memory of the philologist and sinologist V. V. Levitsky).....	104
Publication requirement.....	110

СОДЕРЖАНИЕ

Литературоведение

Кондратьева С. И. Пьеса «Завоеватели» в переписке Ю. Яновского и П. Зенкевича.....	9
Матвеева Т. С., Корецкая Е. С. Общественная стратификация, психология девиантного поведения: теория и художественная практика.....	15
Матвеева Т. С., Рудаченко А. С. Архетипное начало «второй реальности» (на материале пьес «Memento», «Черная Пантера и Белый Медведь» В. Винниченко).....	22
Мащенко Е. А. Роль антологий в выработке подходов к изучению азиатско-американской литературы.....	30
Плетеня Е. А. Жанровый инвариант конспирологического романа.....	36
Сухоруков В. А. Роль мифопоэтики в формировании хронотопа пьесы Л. Андреева «Анатэма».....	43

Языкознание

Заманова И. В. Изоморфизм номинативных моделей абстрактных субстантивов душевного и физического состояний.....	48
Коций О. Н. Грамматические архаизмы в новолатинской поэзии Украины раннемодерного периода: инвариантность форм и функций.....	54
Куйбида К. И. Древнегреческий адъектив: семантико-грамматические особенности.....	60
Кучеренко Е. Ф. Лексико-семантические и словообразовательные процессы в современной украинской терминологии архитектуры (на примере заимствованных инноваций «граффити» и «мурал»).....	66
Левченко Т. Н. Суржик как средство пейоративной оценки в языке средств массовой коммуникации.....	72
Петренко Л. А. Концептосфера ПРИРОДНОЕ ПРОСТРАНСТВО в украинской поэзии начала XXI века.....	77
Полищук (Шадчина) А. С. Эволюция концептуального моделирования «магических» и «медицинских» метафор в древнегреческих риторических и философских произведениях.....	82
Чернюх Б. В. Антирезультативность в латинском языке.....	93

Рецензии

Гусева Е. А. М. Булгаков и мировая литература.....	100
--	-----

Памятные даты

Чернцова Е. В. Светлой памяти Лилии Алексеевны Быковой.....	102
Глибицкая С. Б. Харбинец в Харькове (памяти филолога и китаеведа В. В. Левитского).....	104
Требования к оформлению публикаций.....	111

Літературознавство

УДК 82-2; 821.161.2

DOI: 10.26565/2227-1864-2020-85-01

П'єса «Завойовники» у листуванні Ю. Яновського та П. Зенкевича

Світлана Ігорівна Кондратьєва

*аспірантка, Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України,
відділ рукописних фондів та текстології*

(вул. М. Грушевського, 4, Київ-1, 01001, Україна);

e-mail: rukopys@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4638-3863>

Зосередження уваги літературознавців на прозовій частині доробку Юрія Яновського зумовлює недолік такої уваги до драматургічної частини авторської творчості. Через це дослідження драматургічних текстів Яновського є актуальним для сучасного літературознавства, як для дослідження і переосмислення періоду, у який жив Яновський, так і для розуміння його внеску до української літератури загалом. У статті проаналізовано листування Юрія Яновського та Павла Зенкевича в період з вересня 1931-го по квітень 1932-го року. Виявлено та розглянуто свідчення, що стосуються змін у тексті п'єси «Завойовники». Виявлено чотири джерела впливу на зміни у тексті – вимоги Репертуарного комітету, вимоги театру Корша, за очільництвом художньої частини Дмитром Лазаревичем Тальниковим, та приватно-професійні погляди колег Яновського – Миколи Гурійовича Куліша та Павла Болеславовича Зенкевича. Зміни вносилися після того, як Репертуарний комітет, загалом схваливши п'єсу, все ж висунув вимоги до змін, і Тальников, будучи зацікавленим у п'єсі як потенційній частині репертуару, також обговорив з автором необхідні зміни. Зміни вносилися у два етапи – спочатку автором самостійно, а потім після вичитки і разом з Кулішем. Зміни торкнулися усіх дій у п'єсі, і, як вказано автором у листуванні, зокрема четверта дія була майже переписана заново. Зазнали змін також окремі персонажі – Франц, Міллі, Венгер, мати Франца і дід-пастух. Дискусивним стало у листуванні питання про основну ідею п'єси. Так, Зенкевич і Тальников бачили у питанні про купівлю чи побудову заводу основне філософське питання твору, тоді як сам автор зазначав, що ця проблема поставлена лише для конкретної ситуації і вирішується діалектично. Дослідження виявляє важливу частину творчої історії «Завойовників», однак необхідним є продовження дослідження історії п'єси зокрема та драматургічного доробку Яновського загалом.

Ключові слова: Яновський, Зенкевич, листування, п'єса, «Завойовники»

Кондратьева С. И. Пьеса «Завоеватели» в переписке Ю. Яновского и П. Зенкевича

Сосредоточение внимания литературоведов на прозаической части наследия Юрия Яновского приводит к недостатку такого внимания к драматургической части авторского творчества. Поэтому исследования драматургических текстов Яновского является актуальным для современного литературоведения, как в плане исследования и переосмысления периода, в который жил Яновский, так и для понимания его вклада в украинскую литературу в целом. В статье проанализирована переписка Юрия Яновского и Павла Зенкевича в период с сентября 1931 по апрель 1932 года. Выявлены и рассмотрены свидетельства, касающиеся изменений в тексте пьесы «Завоеватели». Установлены четыре источника влияния на изменения в тексте – требования Репертуарного комитета, требования театра Корша, художественной частью которого руководил Дмитрий Лазаревич Тальников, и приватно-профессиональные взгляды коллег Яновского – Николая Гуревича Кулиша и Павла Болеславовича Зенкевича. Изменения вносились после того, как Репертуарный комитет, в целом одобрил пьесу, все же выдвинул требования к изменениям, и Тальников, будучи заинтересованным в пьесе как потенциальной части репертуара, также обсудил с автором необходимые изменения. Изменения вносились в два этапа – сначала автором самостоятельно, а затем после вичитки и вместе с Кулишом. Изменения коснулись всех действий в пьесе, и, как указано автором в переписке, в частности четвертое действие было почти переписано заново. Изменились также отдельные персонажи – Франц, Милли, Венгер, мать Франца и дед-пастух. Дискусивным стал в переписке вопрос об основной идее пьесы. Так, Зенкевич и Тальников видели в вопросе о покупке или построении завода основной философский вопрос произведения, тогда как сам автор отмечал, что эта проблема поставлена только для конкретной ситуации и решается диалектически. Исследование выявляет важную часть творческой истории «Завоевателей», однако необходимым является продолжение исследования истории пьесы в частности и драматургического наследия Яновского в целом.

Ключевые слова: Яновский, Зенкевич, переписка, пьеса, «Завоеватели»

Kondratyeva S. I. The play "Zaovioynyky" in the correspondence of Y. Yanovskiy and P. Zenkevich

The focus of literary scholars on the prosaic part of the heritage of Yuri Yanovskiy leads to a lack of such attention to the dramatic part of the author's work. Therefore, the study of dramatic texts by Yanovskiy is relevant for modern literary criticism, both for researching and rethinking the period in which Yanovskiy lived, and for understanding his contribution to Ukrainian literature as in general. The article analyzes the correspondence of Yuri Yanovskiy and Pavel Zenkevich from September 1931 to April 1932. The evidence regarding changes in the text of the play "Zaovioynyky" is revealed and examined. Four sources of influence on changes in the text were revealed - the requirements of the Repertoire Committee, the requirements of the Korsh Theater, under the leadership of the artistic part Dmitry Talnikov, and the private-professional views of Yanovskiy's colleagues - Nikolai Kulish and Pavel Zenkevich. Changes were made after the Repertoire Committee, in general approving the play, nevertheless put forward requirements for changes, and Talnikov, being interested in the play as a potential part of the repertoire, also discussed the

necessary changes with the author. The changes were made in two stages - firstly by the author himself, and then after proofreading and together with Kulish. The changes affected all the actions in the play, and, as indicated by the author in the correspondence, the fourth action, in particular, was almost rewritten. Individual characters have also changed - Franz, Milli, Wenger, Franz's mother, and old shepherd. The question about the main idea of the play became discursive in correspondence. Thus, Zenkevich and Talnikov saw the question about buying or building a factory as the main philosophical question of the work, while the author himself noted that this question was posed only for a specific situation and was resolved dialectically. The study reveals an important part of the creative history of «Zaiovnyky», but it turns out to be necessary to continue the study of the history of the play in particular, and the dramatic heritage of Yanovskiy in general.

Key words: Yanovsky, Zenkevich, correspondence, play, «Zaiovnyky»

В українській літературі Юрій Яновський залишився найбільш відомим як автор великої прози, що, імовірно, є причиною того, що увага літературознавців звернена більше до романів автора, ніж до його поетичного чи драматургічного доробку. Тим часом драми Яновського становлять вагому частину його творчої спадщини, і їх дослідження дозволило б повніше розглядати специфіку творчого розвитку автора і важливості його творчого внеску до української літератури.

Як вже було зазначено вище, увага дослідників була більше звернена до великої прози Яновського. Так, В. С. Дроб'язко у своїй дисертації [4] приділяє увагу роману Яновського «Вершники», а стаття В. Агеєвої «Романний експеримент Юрія Яновського» [1] внесений до збірки статей, що присвячені романові «Майстер корабля». Текстологічне дослідження Мирослави Гнатюк [2] також більше сфокусовано на великій прозі письменника. Драматургічні ж його доробки, як правило, розглядаються у ширших контекстах – наприклад, при дослідженні ідіостилу письменника (Л. Домилівська [3]) чи його доробку в контексті драматургії 40-50-х років (О. Сучкова [19]). Це ще раз доводить актуальність і необхідність дослідження драматургічного доробку Юрія Яновського в українському літературознавстві.

Мета статті – проаналізувати листування Юрія Яновського та Павла Зенкевича в період з вересня 1931-го по квітень 1932-го року для виявлення та аналізу інформації, що стосується п'єси «Завойовники».

Завдання статті полягають у дослідженні становлення п'єси «Завойовники», з'ясуванні змін, які були внесені у текст протягом роботи над ним, та виокремленні авторського погляду на п'єсу.

Для вирішення поставлених завдань потрібно спершу звернути увагу на те, що «Завойовники» були першою п'єсою, яку Юрій Яновський писав одноосібно. Треба зауважити, що на той час він вже виявив себе як талановитий прозаїк, написавши романи «Байгород» та «Майстер корабля» і видавши кілька збірок малої прози. Зрозуміло, що у драматургії Яновський хотів показати не менш високий художній рівень, ніж у прозі, і тому звернувся за порадами до більш досвідчених колег, з якими мав товариські стосунки.

Одним із таких товаришів був Микола Гурійович Куліш, якого у листуванні Яновський

та Зенкевич називають лише по батькові. Так, наприклад, в листі до Зенкевича від 10.XI.1931 Яновський пише «дам всю п'єсу на строгу читку Гур'євичу и потом пришлю и Вам» [14, с. 1].

Другим товаришем, чия думка про п'єсу була важливою для Яновського, був сам Павло Зенкевич. Яновський двічі питає про його міркування щодо п'єси – у листі від 10.XI.1931: «по получении от меня пьесы (числа 20.XI) обязательно напишите Ваше мнение: улучшила ли работа пьесу или не очень» [14, с. 1], і у листі від 22.XI.1931: «Не скрою, что меня очень интересует Ваше мнение о переделке. Думаю, Вы напишите мне об этом, хоть коротко – помимо мнения театра?» [16, с. 1]. Окрім думки товаришів, в листуванні Зенкевича та Яновського є ще два джерела, які мали вплив на зміни у п'єсі.

У листі до Яновського від II/IX.1931 Зенкевич пише, що «исправления Реперткому, потом дирекции, потом Худполитсовету, потом режиссуре /ведь каждый должен проявить активность и «понимание»/ обычно превращают пьесу в новое произведение, совершенно несходное с первой редакцией» [6, с. 1]. Ця ремарка була у відповідь на лист Яновського від 2.IX.1931, у якому він писав що «Репертком пьесу пропускает, но... требует кое-каких доработок» [11, с. 2]. Відтак, ще одним із джерел впливу на текст п'єси, згаданим у листуванні Яновського з Зенкевичем, був Репертуарний комітет.

Розглядаючи джерела впливу на текст, треба згадати, що Павло Зенкевич, будучи зануреним у театральний дискурс, допомагав Яновському не тільки перекладаючи п'єсу, але і налагоджуючи зв'язок із театрами, які могли б її поставити. Так, у листі від II/IX.1931 Зенкевич пише що його дружина «Софья Алекс. уже пятого приехала в Москву. Интенсивно ведет переговоры и о результатах будет немедленно сообщать Вам. О заинтересованности Вашей пьесой театра Вахтангова я ей немедленно протелеграфировал» [6, с. 1]. Пізніше, у листі від 24/IX 1931 Зенкевич пише, що «из всех театров к «Завоевателям» наиболее положительно отнесся театр Корша. Он готов остановиться на Вашей пьесе, но просит Вас внести в текст кое-какие изменения» [7, с. 1]. У тому ж листі Зенкевич зазначає, що завідувачим літературною частиною театру Корша був Давид Лазаревич Тальников. Яновський погодився на співпрацю з театром Корша, і відтак Тальников став ще однією людиною, яка мала вплив на зміни у п'єсі.

Розглядаючи трансформації тексту, варто спершу звернути увагу на вплив Реперткому. У

листуванні Зенкевича і Яновського цей вплив оприявлюється у короткій ремарці автора п'єси «Репертком пьесу пропускает, но... требует кое-каких доработок. Явно придирающихся и бездоказательных. Фамилия у меня неважная» [11 с. 2]. Ці фрази радше виражають ставлення автора до вимог Репертуарного комітету, і думку про те, що вони викликані відношенням до його персони, а не реальними недоліками тексту. У листуванні суть вимог не зазначається, однак в архіві Юрія Яновського зберігся витяг з Журналу Вищого Репертуарного Комітету НКО УСРР. У цьому витязі зазначається, що автору запропоновано переробити п'єсу в такому напрямі «а) викинути момент стрілянини міліціонера; б) підсилити постать директора; в) переробити сцену втечі німців в степ; г) переробити постать діда» [5, с. 1]. У тому ж листі, де Яновський пише що Репертком п'єсу загалом пропускає, також зазначено, що один із членів Реперткому ознайомив з п'єсою режисера Симонова, і що п'єсу отримали кілька українських театрів. Треба також зауважити, що Яновський не згадує в листах, що робив окремі виправлення у п'єсі згідно з вимогами Реперткому. Ці факти дозволяють припустити, що, оскільки Репертуарний комітет в цілому пропускав п'єсу, то автор вирішив не вносити зміни, яких вимагав комітет окремо, а дочекатися також вірогідних вимог театру і внести до тексту усі зміни одразу. Це також частково підтверджується тим, що про свою працю над змінами у п'єсі Яновський пише Зенкевичу в листі від 19.X.1931 – «Жив, здоров. Понемногу работаю над «Завоевателями». Оказывается, изменения начинаются от самого первого действия! ...» [13, с. 1]. Цей лист хронологічно пізніший, ніж частина листування, у якій ідеться про посередництво Зенкевича і його дружини між Яновським та московськими театрами, і зокрема пізніше від листа від 28.IX.31 р., у якому автор п'єси ділиться деталями листування з театром Корша і Тальніковим, як його представником: «он просит приехать в Москву для того, чтобы сговориться о некоторых изменениях в пьесе. («Пьеса нуждается в некоторых изменениях в своих деталях, в отношении некотор. действующих лиц и пр.»). И дальше он пишет «В зависимости от этих изменений будет стоять вопрос о чтении этой пьесы на заседании худ.-полит. Совета и наше окончательное решение.» Вообще же – «пьеса прочитана литер. Частью и дирекцией, удовлетворила нас и своей тематикой и оформлением ее в своей значительной части» [12, с. 1].

Яновський поїхав до Москви, щоб обговорити зміни у п'єсі, а також зустрівся там з Зенкевичем – у листуванні вони домовляються про зустріч, і Зенкевич запрошує Яновського зупинитися у них і бути гостем, коли письменник прийде до Москви. Через це вимоги

до змін у п'єсі від театру Корша оприявлюються у листуванні лише побіжно – Яновський та Зенкевич вочевидь мали змогу обговорити їх при зустрічі. Натомість більша увага приділяється фактичним змінам, які Яновський вносив до п'єси.

З листування випливає, що зміни вносилися до п'єси у кілька етапів. На першому етапі Яновський змінював текст самостійно. Про результати цих змін він писав Зенкевичу у листі від 10.XI.1931 – «В результате героических усилий, бессонных ночей и ударной работы» мне удалось уже закончить преработку моей морочливой пьесы. Половина уже перепечатана. Вторую половину перепечатаю на днях, дам всю пьесу на строгую читку Гур'евичу и потом пришлю и Вам» [14, с. 1]. В цьому ж листі автор зазначає, що цілком перебудував третю і четверту дію, і ввів у п'єсу кілька нових сцен. Яновський пише, що «в частности мне захотелось порадовать Блюменталь-Мамарину – я ее сделал Мамашей – Франца, родом из России, и дал ей 2 сцены – большого значения» [14, с. 1]. Зміни у п'єсі стосувалися також і характерів. Так, Яновський зауважує, що Франц змінився і виріс, Міллі підсилена і різкіше окреслена, а Венгер, Гвардія, дід та інші персонажі тепер також зможуть представити інтерес для хороших акторів.

Як вже було зазначено вище, після власної переробки та перед відправленням тексту Зенкевичу, Яновський збирався дати п'єсу на вичитку Миколі Гурійовичу Кулішу. Про результати вичитки і зміни, внесені до тексту, Яновський також писав Зенкевичу. В листі від 17.XI.1931 він пише: «Гур'евич пьесу прочитал. Конечно, решили мы с ним кое-что изменить. Больше всего – последнее действие. Оно будет короткое и развязывающее всю вещь» [15, с. 1]. В цьому ж листі Яновський вказує, що вони з Миколою Гурійовичем вирішили змінити кілька сцен у третій дії, щоб підсилити її. У наступному листі – 22.XI.1931 – Яновський пише: «как видите в по 3му действию – переделывая я после перепечатки много. 4ое де – писал почти наново. И только эта редакция пьесы удовлетворила Гуровича. Он сказал, что я сделал все, что мог. 4ое действие – вышло небольшим (я его наполовину сократил), это для облегчения конца пьесы» [16, с. 1]. Автор також зазначає, що, після внесених змін і редагування, у тексті усунений недолік відсутності єдиного стилю. Цікаво зазначити, що, згідно із заувагою Яновського у листі, при читанні п'єси важливо врахувати, що «в 4 действии есть три типа пьяноватых людей – пьяный трагически – прогульщик; пьян. Романтически – дед и п'ян эпически – гробокопатель» [16, с. 1]. У кінці цього листа Яновський питає про особисту думку Зенкевича щодо п'єси і змін у ній.

Перед тим, як розглядати професійну і особисту думку Павла Зенкевича, яку він висловив у листах, важливо зауважити, що перекладач знайомився із змінним текстом поетапно. Так, у листі від 17.XI.1931 Яновський пише Зенкевичу – «Сегодня или завтра посылаю Вам 1 и 2 действ., через дня 3 –

пошлю 3є и затем 4ое. Мне хочется, чтобы Вы переводили без задержек» [15, с. 1]. Зенкевич відповідає на це у листі від 21/XI 1931, що «два первых акта получил, первый акт уже сделал и переписал, сейчас делаю и попутно переписываю второй» [8, с. 1]. Працюючи над перекладом п'єси, Зенкевич ділився своїми враженнями і думками щодо тексту з автором. У тому ж листі від 21/XI.1931 перекладач зазначає щодо актів: «первый акт мне очень нравится. Изменили Вы в нем мало, но изменилось многое. Гораздо лучше Франц, больше интригует разговор Седого и Гвардии о продаже завода. Главный плюс – действие совершенно не сворачивает «в сторону», одно непосредственно вытекает из другого» [8, с. 1]. Зенкевич також зазначає, що фінал акту не має потрібного підйому і трохи нуднуватий, але при цьому зауважує, що для першого акту це невеликий недолік і загалом з цим актом все гаразд. Набагато більше критики висловлює Зенкевич щодо другого акту п'єси. Перекладач вказує на те, що другий акт може здатися нудним через свою задовгість, і що перша сцена в столовій у ньому зайва. Зенкевич зазначає, що ця сцена складається «из показов Темафора ради вскрытия «проступка» директора с автомобилем, короткого разговора о продаже завода и сообщения, что заболела Майка» [8, с. 1]. Між тим, епізод з Темафором є ввідним і лише відволікає глядача, розмова про продаж заводу вже була в попередньому акті, а про хворобу Майки можна дізнатися із наступної сцени. Через це Зенкевич закликає Яновського викреслити першу сцену, а кілька хороших фраз Венгер, якщо авторові їх шкода, перенести у наступну сцену. Після того перекладач зазначає, що сцена засідання змінилася на краще, і єдина його порада щодо неї – «пожертвовать разговором Седого и Гвардии о городах. Для беллетристической формы разговор очень интересен, но здесь для хода действия он совершенно ненужен и зритель сейчас же будет реагировать на него скукой» [8, с. 1]. У цьому листі є важлива примітка, яка частково оприявлює вимоги театру Корша щодо змін. У кінці листа Зенкевич пише: «Помните, как Тальников просил Вас думать об отметении всего побочного, неимеющего отношения прямо к делу» [8, с. 1].

Коли ж Зенкевич ознайомився з останніми частинами п'єси і ще раз отримав прохання від Яновського поділитися власною думкою щодо твору, то висловив і загальні міркування, і особисту думку. У листі від 25/XI.1931 Зенкевич починає із позитивного: «Пьеса на очень много изменилась к лучшему. Она стала сквозней, вредительней Вы заменили мастерки: сцена у горбуна – одна из лучших во всей пьесе и очень театральна и эффектна. Гораздо лучше стали отдельные роли: Франца, Гвардии, потому что они закончены. Словом, пьеса гораздо

лучше и я хочу верить, что теперь у театра не встретиться возражений к ее приему» [9, с. 1]. Однак після цього перекладач переходить до недоліків твору, наголошуючи на тому, що це є лише його приватною думкою і висловлює він її виключно Яновському. Зенкевич ще раз наголошує, що сцена з Темафором видається йому зайвою – тепер, ознайомившись із повним текстом п'єси, він лише впевнився в цьому. Третій акт Зенкевич називає прекрасним, але висловлюється проти нової сцени з матір'ю. Перекладач пише, що сцена розвивається у дуже повільному і філософському темпі, хоча у ситуації, коли мати знає, що за її сином мають прийти поліцейські, в її інтересах було б попередити і спровадити його якнайшвидше. Зенкевич зазначає що йому «такая ситуация почувствовалась неестественной, натянутой, а отсюда характеристика матери, «мечтающей о сыне-революционере» то-же показалась натянутой» [9, с. 1]. Перекладач має зауваги і до четвертого акту.

Цікавим є те, що Зенкевич зазначає, що четвертий акт написаний дуже добре, але його проблема у тому, що він зайвий по своїй суті. Перекладач пише, що увесь акт складається з епізодів, більшість яких – епізод з могильниками, прихід діда – вставні і нічого не дають глядачеві. Основного сюжету стосується приїзд і монолог Гвардії, але про вирішення питання з купівлею заводу глядачам вже відомо. «Раньше у Вас была смерть Майки. Теперь ее поему-то нет, и это очень жаль. Эта смерть очень хорошо дорисовывала Венгер, а теперь непонятно, почему в двух картинах говорится о болезни ее и ничем и никак это не разрешается» [9, с. 1]. Зенкевич також зазначає, що до монологу Гвардії було б добре додати розкриття актуальних питань транспорту. Найбільшим же недоліком п'єси Зенкевич бачить те, що автор не вирішує головне питання твору – «Вы ведь ставите очень важную проблему. Что лучше? – Покупать заводы или строить новые? Именно заводы, а не завод, так как Вы пишете не историю луганского завода, а обобщенную пьесу. Прочтя три акта я и думал, что Вы перерабатываете четвертый акт в том смысле, что посвящаете его разрешению основной проблемы пьесы. Между тем этого, по моему, самого главного Вы совсем не касаетесь» [9, с. 1–2].

У своєму листі від 29.XI.1931 Яновський відповів на зауваження Зенкевича. Письменник погодився із тим, що сцена з Темафором може бути зайвою, однак інші питання вважав полемічними. Так, пояснюючи повільний плин подій у сцені з Францем і його матір'ю, Яновський зауважив, що, роблячи цю сцену повільною, він «хотел пойти здесь по наименее исхоженной тропе», зробивши сцену повільною і напруженою водночас [17, с. 1]. Щодо четвертого акту, Яновський наводить цілу низку сюжетних ліній, які закінчуються в цьому акті: хвороба Майки, що призводить до її смерті, мати Франца вирішує на кладовищі свою роль, як і дід пастух, що дістається заводу, Венгер опановує себе після особистої драми, другорядна роль

«матроски» теж закінчується, і повертається Гвардія, який виробляє в собі слова справжнього господаря держави. Відповідає Яновський і на заувагу щодо основного питання п'єси, зазначаючи, що у нього «не было задачи показать, что вообще нельзя покупать заводов, а лучше строить новые. Этот вопрос надо рассматривать диалектически; в зависимости от всех обстоятельств окружающих. Ведь может же быть время или место или качество станков покупаемого завода, или отрасль промышленности где возможна покупка с очень многими ограничениями и обуславливаниями? Конечно, может быть! Я не ставлю формулы – не покупай завод, а строй новый! Это был бы загиб. Я говорю: при данных условиях – нельзя покупать» [17, с. 1–2]. Відтак, у листуванні Яновського і Зенкевича оприявлюється не лише процес внесення змін до п'єси, але і авторський погляд на сюжетні лінії персонажів та основну ідею твору.

Полеміка щодо необхідності змін у творі продовжується у листуванні і далі. У листі від 3/ХІІ 1931 Зенкевич пише вже не лише про власний погляд, але і передає Яновському думку Тальнікова – «Увы, он в основном указал на то-же, о чем писал я, т.е. что у Вам никак не разрешен вопрос о покупке завода» [10, с. 1]. Зенкевич особливо наголошує на цьому недоліку, зауважуючи, що у п'єсі дві теми: «Основная – завод, побочная, личная – Франц и Милли. Согласитесь, что обе они никак не разрешены» [10, с. 1], і що Микола Гурійович теж вважає, що питання про купівлю чи будівництво заводу має бути вирішеним. Перекладач також зазначає, що через зміни Венгер стала сухішою, незрозуміла Міллі, з її розпливчастою заявою про те, що вона «німецька дівчина», а також те, чому нею так переймаються Франц і його мати.

Яновський відповідає, що «основное, что я хочу сказать, это то, что никакой философской трактовки вопроса относительно покупки или постройки завода — на манер «быть или не быть» — не существует. Есть диалектическое разрешение этого вопроса: возможна ли эта покупка и усилит ли она пролетарское государство или ослабит — при данных историч. предпосылках и данном времени. В пьесе это разрешается отрицательно» [18, с. 3]. Однак при цьому автор погоджується, що це питання у

п'єсі можна доробити за наявності конкретних побажань, як і виправити ситуації з персонажами Міллі та Венгер, додавши невелику нову сцену для розкриття Міллі, і повернувши сцену зі стражданнями Венгер після смерті дочки. Однак надалі Яновський висловлює невдоволення тим, що перемови з театром ідуть так довго, і при всіх домовленостях і внесених змінах театр досі не дає чіткої відповіді про те, братиме він п'єсу до свого репертуару чи ні. На цьому обговорення п'єси та змін у ній у наявному листуванні Зенкевича з Яновським завершується.

Відтак, у листуванні Яновського та Зенкевича можна бачити багато інформації, що стосується творчої історії п'єси «Завойовники». Листування оприявлює, що окрім авторського погляду і волі, на зміни у тексті також мали вплив Микола Гурійович Куліш, Павло Болесловович Зенкевич, завідуючий художньою частиною театру Корша Давид Лазаревич Тальніков, із театром якого Яновський мав намір співпрацювати, та тодішній Репертуарний комітет. Репертуарний комітет вимагав змін у кількох персонажах – міліціонера, директора та діда, а також сцени втечі німців. Набагато більше змін було пов'язано зі зміною п'єси у зв'язку з перспективою її постановки в театрі. Яновський самостійно переробив третю і четверту дію, а також частково змінив персонажів Франца, його матері, Венгер та Міллі. Потім Яновський вніс зміни у п'єсу, спираючись на авторитетну для нього думку Миколи Куліша. Зокрема, автор разом із Кулішем знову переробив третю і четверту дію, а також усунув недолік відсутності єдиного стилю п'єси. Що ж до впливу Павла Зенкевича, Яновський полемізує з ним у листах щодо важливості четвертої дії та сюжетних ліній, які у ній закінчуються. Яновський погоджувався з тим, що деяких персонажів у п'єсі можна ще підсилити, але не погоджувався з тим, що питання про купівлю чи будівництво заводу є широким філософським питанням, основним для п'єси. Однак питання про доречність чи недоречність подальших переробок відійшло на другий план перед практичним питанням співпраці з театром, який, попри всі переробки, не давав Яновському прямої відповіді щодо п'єси. Ці факти являють собою важливу частину творчої історії п'єси «Завойовники», але не розкривають цю історію цілком. Відтак, необхідним є продовження дослідження історії «Завойовників» зокрема та драматургічного доробку Яновського загалом.

Література

1. Агеева В. П. Романний експеримент Юрія Яновського. *Патетичний фрегат. Роман Ю. Яновського "Майстер корабля" як літературна містифікація*. К.: Факт, 2002. С. 301–309.
2. Гнатюк М. М. Текстологічні проблеми творчості Юрія Яновського: теоретичний аспект. Рукопис.
3. Домилівська Л. В. Ідіостиль Юрія Яновського в контексті лінгвостетичних парадигм I половини ХХ ст. Рукопис.
4. Дробязко В. С. Роман Ю. Яновського «Всадники»: Автореф. дис. канд. філол. наук. К., 1965. 16 с.
5. Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі — ІЛ). Ф.116. Од. зб. 409. 1 арк.
6. ІЛ — Ф. 148. — Од. зб. 413 — 1 арк.

7. ЛЛ — Ф. 148. — Од. зб. 415 — 1 арк.
8. ЛЛ — Ф. 148. — Од. зб. 420 — 1 арк.
9. ЛЛ — Ф. 148. — Од. зб. 421 — 1 арк.
10. ЛЛ — Ф. 148. — Од. зб. 422 — 1 арк.
11. ЛЛ — Ф. 148. — Од. зб. 639 — 1 арк.
12. ЛЛ — Ф. 148. — Од. зб. 641 — 2 арк.
13. ЛЛ — Ф. 148. — Од. зб. 642 — 1 арк.
14. ЛЛ — Ф. 148. — Од. зб. 644 — 2 арк.
15. ЛЛ — Ф. 148. — Од. зб. 645 — 1 арк.
16. ЛЛ — Ф. 148. — Од. зб. 646 — 1 арк.
17. ЛЛ — Ф. 148. — Од. зб. 647 — 4 арк.
18. ЛЛ — Ф. 148. — Од. зб. 648 — 4 арк.
19. Сучкова О. С. Українська драматургія 40–50-х років ХХ ст.: проблема становлення. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2009. Вип. 2. С. 255–262.

References

1. Aheieva, V. (2002) Romanni eksperyment Yurii Yanovskoho // Patetychni frehat. Roman Yu. Yanovskoho Maister korablia" yak literaturna mistyfikatsiia. K.: Fakt.
2. Hnatiuk M.M. Tekstolohichni problemy tvorchosti Yurii Yanovskoho: teoretychni aspekt. Script.
3. Domylivska, L.V. The Yuriy Yanovskiy' individual style through the system of language and aesthetic paradyghms at the beginning of the 20th century. Script.
4. Drobiazko, V. S. (1965) Roman Yu. Yanovskoho «Vsadnyky»: Avtoref. dys. kand. fylol. nauk.
5. Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy (dali — IL) F.116. 1 page.
6. IL — F. 148. — S.U. 413 — 1 page.
7. IL — F. 148. — S.U. 415 — 1 page.
8. IL — F. 148. — S.U. 420 — 1 page.
9. IL — F. 148. — S.U. 421 — 1 page.
10. IL — F. 148. — S.U. 422 — 1 page.
11. IL — F. 148. — S.U. 639 — 1 page.
12. IL — F. 148. — S.U. 641 — 2 pages.
13. IL — F. 148. — S.U. 642 — 1 page.
14. IL — F. 148. — S.U. 644 — 2 pages.
15. IL — F. 148. — S.U. 645 — 1 page.
16. IL — F. 148. — S.U. 646 — 1 page.
17. IL — F. 148. — S.U. 647 — 4 pages.
18. IL — F. 148. — S.U. 648 — 4 pages.
19. Suchkova, O. S. (2009) Ukrainska dramaturhiia 40–50-kh rokiv KhKh st.: problema stanovlennia. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia.* vol. 2, pp. 255–262.

Кондратьева Светлана Игоревна, аспирантка, Институт литературы имени Т. Шевченко НАН Украины, отдел рукописных фондов и текстологии (ул. М. Грушевского, 4, Киев-1, 01001, Украина); e-mail: rukopys@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4638-3863>

Kondratieva Svitlana Ihorivna, Postgraduate Student, Shevchenko Institute of Literature National Academy of Sciences of Ukraine (4 Hrushevskoho Str., Kyiv-1, 01001, Ukraine); e-mail: rukopys@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4638-3863>

Суспільна стратифікація, психологія девіантної поведінки: теорія й художня практика

Тетяна Степанівна Матвєєва

*доктор філологічних наук, професор кафедри історії української літератури,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна);
e-mail: t.matvieieva@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9778-1743>*

Катерина Сергіївна Корецька

*студентка третього курсу філологічного факультету
(спеціальність – українська мова та література),
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: katiakor88@gmail.com*

У статті обґрунтовано перспективність вивчення змодельованого письменником світу в інтердисциплінарній площині, що є актуальним із огляду на можливість об'єктивно, глибоко, переконливо досліджувати світ і людину в ньому, виходячи з особливостей розвитку соціальних спільнот і психології індивіда як взаємозумовлюючих складників. Відповідно, метою пропонованої студії є узагальнення напрацювань із соціології, психології у вивченні деструктивних процесів, які відбуваються в суспільстві й провокують соціальну нестабільність, кризи як загальносуспільного масштабу, так і стратифікаційну нестійкість, вужче – характерну нівеляцію. Ключовим поняттям, що розглядається, є поняття «асоціальна поведінка». Виділено й прокоментовано її специфіку: причини виникнення, наслідки, реактивність (девіанта й соціуму). Також дотичні поняття: «суспільство», «соціум», «страта», «стратифікація», «маргінал», «девіантність», кожне з яких проаналізовано з урахуванням множинності існуючих визначень. Зроблено висновок щодо уніфікованого вживання вказаних понять у літературознавчому дослідженні. Зокрема під соціумом (суспільством) ми розуміємо цілісну систему, яка включає сукупність форм діяльності людини й об'єднання певного типу – страти; стратифікація (диференціація) – процес розшарування населення, його поділ на верстви, класи; девіантність – відхилення, зумовлені індивідуальними, соціальними впливами, обставинами; девіантна поведінка – особливий спосіб позиціонування себе в соціумі, який суперечить встановленим правилам і тягне за собою негативні наслідки як для окремої особи, так і для всього суспільства. Виділено й охарактеризовано особливий прошарок соціуму – маргінали (люди, які перебувають на межі протилежних соціальних груп). Із маргіналізованих спільнот виокремлено жебраків, злодіїв, убивць. Названо об'єктивні й суб'єктивні чинники відповідної маргіналізації, обґрунтовано її вплив на оточуюче середовище. Теоретичні спостереження, зроблені за оглядово-теоретичною методологією, стали необхідним підґрунтям для окреслення маргінального простору деяких епічних творів І. Франка, для висновку про необхідність задля поглиблення об'єктивності вивчення такого простору використовувати здобутки біографічного методу й наукового помеж'я.

Ключові слова: соціум, страта, девіантна поведінка, маргінал, художня модель світу

Матвеева Т. С., Корецкая К. С. Общественная стратификация, психология девиантного поведения: теория и художественная практика

В статье обоснована перспективность изучения смоделированного писателем мира в интердисциплинарной плоскости, что актуально, учитывая возможность объективно, глубоко, убедительно исследовать мир и человека в нем, исходя из особенностей развития социальных общностей и психологии индивида как взаимообусловленных составляющих. Соответственно, цель предлагаемой студии – обобщение наработок социологии, психологии в изучении деструктивных процессов, которые происходят в обществе и провоцируют социальную нестабильность, кризисы как всеобщего масштаба, так и стратификационную неустойчивость, уже – характерное нивелирование. Ключевое понятие исследования – «асоциальное поведение». Объяснена его специфика: причины возникновения, последствия, реактивность (девианта и социума). Также близкие понятия: «общество», «социум», «страта», «стратификация», «маргинал», «девиантность», каждое из которых проанализировано с учетом множественности существующих определений. Сделан вывод об унифицированном применении указанных понятий в литературоведческом исследовании. В частности, под социумом (обществом) мы понимаем целостную систему, которая включает совокупность форм деятельности человека и объединения определенного типа – страты; стратификация (дифференциация) – процесс расслоения населения, его разделение на слои классы; девиантность – отклонения, обусловленные индивидуальными, социальными влияниями, обстоятельствами; девиантное поведение – особый способ позиционирования себя в социуме, который противоречит установленным правилам и влечет за собой негативные последствия как для отдельной личности, так и для всего общества.

Выделен и охарактеризован особый слой социума – маргиналы (люди, находящиеся на грани противоположных социальных групп). Из маргинализованных сообществ выделены нищие, воры, убийцы. Названы объективные и субъективные факторы соответствующей маргинализации, обосновано их влияние на окружение.

Теоретические наблюдения, сделанные с помощью обзорно-теоретической методологии, стали необходимой основой для определения маргинального пространства некоторых эпических произведений И. Франка, для вывода о необходимости углубленного изучения такого пространства с использованием достижений биографического метода и методологии, используемой в сфере научной сопредельности.

Ключевые слова: социум, страта, девиантное поведение, маргинал, художественная модель мира

Matvieieva Tatiana, Koretska Kateryna. Social stratification, psychology of deviant behavior: theory and practice

The article substantiates a prospect of studying the world modeled by the writer in the interdisciplinary plane, that is relevant taking into account the possibility of objective, deeply, convincing exploring the world and the person in it, based on the peculiarities of the social communities development and the individual psychology as interdependent components. Accordingly, the purpose of the proposed study is to summarize the findings of sociology, psychology in the destructive processes study that occurs in society and provokes social instability, crises both on a general social scale, and stratification instability, narrower characterization. The key concept that is under consideration is the concept of "asocial behavior". The specificity of its origin: causes, consequences, reactivity (deviant and socium) are highlighted and commented on. Also relevant concepts are society, strata, stratification, marginality, deviance, each of them has been analyzed taking into account the multiplicity of existing definitions. The conclusion about the unified use of these concepts in the literary research has been made. In particular, society we understand as a holistic system that includes a set of human activity forms and an association of a certain type – execution; a stratification (differentiation) – it's a process of stratification of the population, its division into layers, classes; a deviance – its deviations caused by individual, social influences, circumstances; deviant behavior is a special way of positioning oneself in a society that contradicts the established rules and entails negative consequences for the individual as well as for the whole society. Also marginal (people who are on the border of the opposite social groups) as a special stratum of society have been identified and characterized. Out of the marginalized communities, beggars, thieves, and murderers are singled out. The objective and subjective factors of the corresponding marginalization have been included and the environmental impact has been justified. Theoretical observations made using the review-theoretical methodology have become a necessary basis for the delineating the marginal space of some of Franko's epic works, for conclusion it is necessary to deepen the objectivity of studying such a space to use the achievements of the biographical method and scientific boundaries.

Keywords: society, strata, deviant behavior, marginality, artistic model of the world

Пропонована нами тема – соціальна девіантність в інтерпретації І. Франка-прозаїка – дотепер франкознавцями спеціально (за винятком окремих дотичних робіт Т. Гундорової, М. Ткачука, А. Швець) не вивчалася, що й зумовило її (теми) актуальність. Відтак метою цієї статті є обґрунтування ваги інтердисциплінарних досліджень, звернення до спеціальної соціологічної, психологічної літератури для глибшого аналізу змодельованого митцем маргінального світу.

Аналіз проблеми поведінкової девіантності допоможе досягнути глибини мотиваційної сфери людського «я», бути переконливішими у визначенні особливостей психосвіту індивідууму, зокрема й щодо причин і наслідків нівеляції особи (зовнішніх – об'єктивних і внутрішніх – суб'єктивних).

Найперше ми виділили тенденції у визначенні вихідних понять, часто витлумачуваних як синонімічні: «суспільство», «соціум», «маргінал», «маргіналії», «маргінеси», «девіантність», «девіація», «страта», «стратифікація» тощо.

Цікаво, що навіть довідкові видання, які повинні містити загальновизнану інформацію, не подають її. Так, термін «соціум», переважно, із об'ємнішими чи лаконічними доповненнями, визначається як певне угруповання людей, об'єднаних умовами існування й культурою [5; 11; 17]. Різновидами соціуму названо національно-етнічні, сімейно-родинні спільноти тощо.

Окрім того, й самі назви понять у різних виданнях також можуть дещо відрізнятися. Наприклад, на позначення поведінки, що не відповідає загальноприйнятим нормам, використовуються слова «девіація» та «девіантність», сенс яких тотожний. Також в одних енциклопедіях подаються такі поняття, як «маргінальність» та «стратифікація», що означають процес, а в інших – «маргінал» і «страта», що стосуються безпосередньо

особистості [1; 3, с. 508; 10; 17]. Зустрічається й термін «маргінальний статус особистості», зокрема в І. Кондакова, який означає специфічний стан людини, що перебуває між декількома стратами.

Вихідне поняття – «суспільство» однаково інтерпретується як історично сформована сукупність людей. Разом із тим ідеться і про єдність, обмежену географічними кордонами, об'єднану національною ідентичністю [11], і про зміни в суспільстві, зумовлені історично [17].

Прошарки людей, які мають певні особливості, називаються «страти» [5]. Найчастіше вони є професійними, майновими, інтелектуальними складниками [17] ієрархічної соціальної системи [20]. Стратифікація – це процес, унаслідок якого й витворюються відмінні одна від одної групи, члени якої характеризуються специфічними особливостями [17].

Під «маргіналом» розуміється людина, яка перебуває на межі протилежних соціальних груп. С. Купрієнко також уточнює, що визначальною ознакою такої особистості є непристосованість до нових, змінених умов життя [11] внаслідок внутрішнього розладу емоційних проблем, дисгармонії тощо [1]. «Маргінальність» – це стан більшої сукупності осіб, які не належать до жодної страти [11; 17].

Девіантність визначається науковцями як поведінка, що суперечить загальноприйнятим у суспільстві нормам та правилам (злочинність, пияцтво, самогубство) [1; 3, с. 322].

Існування девіантної поведінкової моделі засвідчує неготовність соціуму до власних змін, надто з огляду на те, що девіантами є не лише злочинні елементи, асоціальні особи, а нерідко й ті, хто світоглядно не вписується в цінності певного історичного середовища. Як уважає В. Менделевич, важливо говорити про психологію девіантної поведінки: причини виникнення, функціонування, динаміку поведінки, що не відповідають встановленим у суспільстві нормам. Також він акцентує увагу на спірному питанні про те, що ж

являє собою таке аномальне поведіння – патологію чи крайню стадію варіанту норми.

О. Змановська ж вважає за необхідне спочатку подати визначення терміну «поведінка», щоб, відштовхуючись від нього, можна було розмежувати нормальні й аномальні дії людини. Відтак, на думку дослідниці, поведінка – це процес взаємодії особистості з середовищем, який визначається індивідуальними рисами людини та її внутрішньою активністю [6, с. 6].

Цікаво, що девіантну поведінку науковці не визнають фіксованою моделлю, а такою, що трансформується залежно від зовнішніх чинників впливу.

Критерієм визначення девіантної поведінки є соціальна норма. На думку О. Змановської та Ю. Клейберга, це «сукупність вимог і очікувань, які пред'являє соціальна спільнота (група, організація, клас, суспільство) до своїх членів з метою регуляції діяльності і відносин» [6, с. 17]. Погоджується з таким розумінням норми і Н. Ківенко, додаючи, що вона зміцнює єдність та стабільність суспільства [8, с. 10].

О. Змановська визначає критерії встановлення такої норми: статистичний, психопатологічний, соціально-нормативний, індивідуально-психологічний та подає їх коротку характеристику [6, с. 8]. Також вона наводить декілька різновидів соціальні норми: духовно-моральна, морально-етична, правова, політична, організаційно-професійна та їхні основні ознаки. В. Менделевич доповнює цей список психологічною, віковою та гендерною нормою [12, с. 15]. А. Демічева класифікує ці норми, виділяючи такі опозиції: безумовні – умовні; офіційні – неофіційні; істинні – хибні [4, с. 28]. До того ж науковиця єдина визначає функції девіації: інноваційна, деструктивна на нормотвірна [4, с. 28].

Ю. Клейберг називає причини девіантної поведінки: біологічна, психологічна та соціальна [9, с. 18; 7; 16; 19]. Інші дослідники поділяють цю думку, проте звужують класифікацію до двох основних підстав розвитку специфічних дій людини: індивідуальна, яка прямо пов'язана з характером кожної особистості й включає біологічний та психологічний чинник, і соціальна, що є продуктом середовища [13; 15; 18]. По-своєму інтерпретує причини такої поведінки Н. Ківенко, називаючи їх «наслідками формування репутації в певній соціальній групі, які спонукають індивіда виконувати девіантну роль» [8, с. 37].

Дещо інакше встановлюються причини такої поведінки в праці А. Демічевої, яка наводить думки різних науковців щодо чинників девіантності. Так, за словами Е. Дюркгейма, основною причиною девіації є «неоднорідність та мінливість нормативно-ціннісної системи суспільства». Р. Мерток,

своєю чергою, головним каталізатором вважає стратифікацію суспільства, а В. Реклесс – його дестабілізацію [цит. за: 4, с. 26–27]. Внутрішнім же фактором девіантної поведінки дослідниці визначає спосіб життя людини, який зумовлюється її темпераментом, типом характеру відносин між членами родини, близьким оточенням, формами проведення вільного часу, розумовим розвитком та ЗМІ.

Науковці розробили класифікацію девіантної поведінки: за кількістю учасників – індивідуальні, групові, сімейні; за часовими характеристиками – постійні та тимчасові; за способом виникнення – стихійні та сплановані, структуровані й неструктуровані [12, с. 70–72]. О. Змановська доповнює класифікацію негативними й позитивними типами: за характером наслідків; економічними та побутовими – за об'єктом; пов'язаними з видом порушеної норми – злочинність, жебракування, пияцтво, тероризм, бюрократизм тощо [6, с. 29]. Ю. Клейберг включає до видів девіантної поведінки творчість як «психологічне задоволення потреб в новизні та її демонстрації, а нове – це, як правило, відхилення від стандартів, стереотипів та шаблонів, тому й сприймається як аномалія» [9, с. 59]; також утечі з дому, страхи та фобії, наркотизм, вандалізм та самогубство.

Говорячи про жебракування, Ю. Клейберг вживає цікавий термін «соціальні аутсайтери», який використовується, коли мова йде про людей, котрі «через ряд суб'єктивних та об'єктивних причин не змогли знайти гідне місце в суспільстві й опинилися в найнижчих його шарах» [9, с. 61].

Розглядаючи види девіантної поведінки, науковці обирають своїми об'єктами досліджень різні типи. Так, О. Змановська виокремлює делінквентну поведінку, під якою розуміє «ту, що суперечить правовим нормам, загрожує соціальному порядку і благополуччю оточуючих людей» [6, с. 33], антисоціальну, асоціальну та аутодеструктивну. Поряд із цим вона наводить різновиди соціальної поведінки, до яких включає нормативну, маргінальну, нестандартну, яка, своєю чергою, розгалужується на девіантну та креативну, і нарешті патологічну.

А. Демічева додає аморальну поведінку що полягає в недотриманні неофіційних законів і включає в себе асоціальну та деструктивну поведінку [4, с. 29].

В. Менделевич відокремлює делінквентну поведінку від кримінальної, вказуючи на ступінь усвідомлення індивідом своїх протиправних учинків і дій, їх соціальної значущості й шкідливих наслідків для оточуючих [12, с. 78]. Крім того, дослідник пропонує власний перелік типів невідповідної нормам поведінки, до якої зараховує, крім делінквентної, також адиктивну, яка виникає внаслідок сприймання індивідом навколишнього світу як чогось «нудного», «сірого», «апатичного» [12, с. 82] й патохарактерологічну, яка своєю назвою вказує на її сенс: патологічні прояви

характеру. До того ж дослідник пропонує ряд клінічних форм девіантної поведінки, таких як агресія, аутоагресія, комунікативні девіації, надцінні психологічні захоплення та інші.

Агресію дослідники витлумачують як «фізичну або вербальну поведінку, спрямовану на заподіяння шкоди оточуючим» [9, с. 86]. В. Менделевич додає, що вона може проявлятися безпосередньо, коли людина не приховує своєї неприязні, та опосередковано, криючись під сарказмом чи іронією – глузливим ставленням до дійсності [12, с. 86–87]. О. Змановська розмежовує поняття «агресія» та «агресивність», розуміючи під першим «невід’ємну частину особистісної динаміки» [6, с. 85], а під другим – «схильність конкретної людини виявляти цю тенденцію в формі конкретних внутрішніх і зовнішніх дій – індивідуальну особливість» [6, с. 85]. Н. Ківенко ж виділяє неструктивну агресію – «стійку неворожу самозахисну поведінку, спрямовану на досягнення поставленої мети» [8, с. 41]. Дослідниця зауважує, що вона викликана вродженими відхиленнями і є способом пристосування до певних незвичних, змінених умов.

Цікавим є погляд В. Павленка, який розглядає маргіналів як людей, що всі різновиди «фанатизму» організовують в єдину систему. Самі ж представники такої девіантної поведінки позиціонуються науковцем як люди, які «випали з системи соціального контролю, узвичаєного в їх суспільному осередку» [14, с. 106]. Також дослідник відзначає, що ряди маргіналів поповнюються не лише через потрапляння особистості на соціальне «дно», а й внаслідок зміни соціальної страти, де «новачка або не визнають, або він не може пристосуватися до вимог нового суспільного стану» [14, с. 106].

Зупинімося детальніше на окремих видах асоціальної поведінки, які досліджуватимуться нами за творами І. Франка. Наприклад, С. Глазунов, простежуючи розвиток жебракування, зазначає, що ставлення до представників такої девіантної поведінки в різні епохи було відмінним і з доброзичливості переросло в ненависть, профілактику, а згодом й у заборону цієї діяльності.

Дослідник виділяє три типи таких маргіналів: ті, хто вдався до такого способу життя через важку ситуацію (голод, пожежа, стихійне лихо); ті, хто жебракує весь час, оскільки не має інших шляхів виживання (психічно хворі, безпритульні) й так звані «професіонали», які в цьому ремеслі вбачають власну професію [2, с. 161–162].

Намагаючись зрозуміти феномен жебрацтва, науковець визначає декілька факторів його поширення: позитивне ставлення оточуючих до таких маргіналів; наявність бідної верстви суспільства, яка з часом поповнює свої ряди; непередбачувані ризики, які можуть відібрати в

будь-кого всі засоби існування; високі шанси підтримувати життєдіяльність збиранням милостині; переваги жебракування в економічному плані та недостатня профілактика цього ремесла державою [2, с. 163].

Відмінною від решти видань є праця П. Таранова, яка являє собою своєрідний збірник законів, до кожного з яких наводиться певний коментар у формі цитати з відомих літературних творів, опису тих чи тих наукових експериментів чи прикладу застосування цього правила в реальному житті.

Кожен закон має свою оригінальну назву. Наприклад, під номером 83 міститься закон «інтригуючих труднощів», сенс якого полягає в тому, що для переконання людини здійснити певну дію достатньо кинути їй виклик, виконавши який, вона відчує момент задоволення та тріумфу й щоб знову пережити його не раз повернеться до повторення такої дії [21, с. 64].

Таким чином, дослідник наголошує на тому, що будь-яка девіантна поведінка може виникнути саме в такий спосіб, коли особистість для того, щоб продемонструвати свої вміння та сильний характер готова піти навіть на здійснення протиправних дій. Так, людина, сама не усвідомлюючи цього, з часом може перетворитися на жебрака, вбивцю чи злодія.

Також цікавим є закон 103 «позбавлення уваги», який говорить, що один із найкращих способів дорікнути кому-небудь – це припинити звертати на нього увагу й взагалі робити вигляд, що цієї людини не існує [21, с. 80]. Така поведінка маніпулює об’єктом й може викликати найрізноманітнішу реакцію, наприклад, здійснення тієї ж девіантної поведінки. Через появу в свідомості особистості окремих імпульсів та емоцій, вона, навіть не контролюючи себе, може скоїти злочин чи почати вести інший кардинально відмінний від попереднього спосіб життя, щоб знову привернути до себе увагу.

Слід зазначити, що обидва способи досить незвичайні та цікаві з психологічної точки зору, адже вони зачіпають підсвідому сферу буття людини, провокують занурення в її думки та можуть керувати поведінкою. Це свідчить про те, що деякі представники соціального «дна» потрапили в це середовище саме через психічні процеси, але не вроджені патологічні відхилення, а викликані зовнішніми збудниками реакції організму.

Іншим видом девіантної поведінки є кримінальна, дослідження якої здійснив у своїй праці А. Фернхем. Науковець зазначив, що ця форма поведінки також пов’язана з внутрішньою динамікою окремого індивідуума, його почуттями, імпульсами та особливостями реакцій на різні чинники.

Цікавим є те, людина стає на шлях протиправних дій для задоволення власних підсвідомих бажань саме в молодому віці. Проте з часом така необхідність послаблюється й особистість починає дотримуватися

загальноприйнятих норм та встановлених правил. Звідси випливає, що девіантна поведінка залежить від віку людини і прогресує, коли організм перебуває в енергійному та збудженому стані [22, с. 176].

Здійснюючи детальний огляд кримінальної поведінки, науковець виділяє дві причини її появи: перша полягає в тому, що людина часто не задумується над можливими наслідками своїх вчинків, тому діє, слідуючи рефлексам й не намагається відшукати інші варіанти, які б не тягнули за собою негативні результати; друга вказує на те, що окремі правопорушники вдаються до здійснення злочину, наперед прораховуючи його наслідки [22, с. 178]. Відтак, особистісні чинники становлять собою обов'язкову частину кримінальної, а отже й девіантної поведінки.

Висновок, до якого ми прийшли, проаналізувавши певний масив студій із соціології та психології, наступний: сучасні дослідники приділяють чимало уваги проблемам диференціації соціуму, активно вивчають історичні, психологічні, культурні каталізатори стратифікації (зокрема й маргіналізації), аналізують найрізноманітніші поведінкові моделі (гармонізуючі й деструктивні з огляду на вплив на ество людини). Відповідно, окреслюються гіпотетичні площини суспільних змін, розвиток яких характеризується через градаційні поняття точковості, вибірковості, масштабності, глобальності, всеохопності. Це, своєю чергою, дозволяє прогнозувати соціальні зрушення, запобігати катастрофічним суспільним зсувам, зрештою, забезпечувати спільноту від деградації й саморуйнування.

Такі процеси, безперечно, цікавлять і митців, які моделюють художній простір, спираючись на розуміння процесів, що відбуваються в реальності, відтак, вивчення таких моделей не буде об'єктивним без урахування набутків наукового помежів'я.

Одна з таких яскравих моделей соціуму оприявлена в художній прозі І. Франка – контрастна, конфліктна, часто така, що самознищується. Тому вивчення механізмів її функціонування дозволить по-новому побачити франківську індивідуальність.

На наше переконання, розуміння процесів маргіналізації, посилення тенденції до девіантності поведінкової моделі неможливе без глибокого проникнення в причини появи асоціальних елементів, що ми й намагалися зробити, виділивши й проаналізувавши спеціальні науково-теоретичні студії. Відтак, подальше дослідження художнього простору постане переконливішим, об'єктивним. Надто через те, що й самий цей простір був змодельований І. Франком багато в чому на основі власних біографічних перипетій, отже, є реалістичним відбиттям тогочасних історичних суспільних обставин. Проза митця демонструє найрізноманітніші варіанти й варіації девіантності, а разом вони витворюють соціальну мозаїку, рельєфно демонструючи багато в чому абсурдне існування членів соціуму.

Глибокі знання І. Франком людської психіки підтверджуються тим, що в кожному аналізованому нами творі є репрезентанти різних видів ненормованої поведінки. Так, у «Перехресних стежках» маємо цілу галерею маргіналів: злочинці-авантюристи – Шварц та Шнадельський; патологічний тип – Баран; садистичний тип – Стальський; імпульсивний тип – Регіна. Схожих носіїв девіантної поведінки зустрічаємо також у «Панталасі» (однойменний персонаж – пригодицький тип), і в «На дні» (Бовдур – патологічний тип).

Серед інших типів девіантів називаємо: меркантильний (Олімпія, Адам – «Основи суспільності», Герман – «Воа constrictor»), розбійницький (Семко Туман – «Лель і Полель», дід Гарасим – «В тюремнім шпиталі») і ситуативний (Анеля – «Для домашнього огнища») [За А. Швець]. Присутній навіть цілком невинний персонаж – Йосько Штерн («До світла»), який потрапив на «дно» суспільства несправедливо, проте там і загинув.

Назвавши маргінальні страти, ми окреслили поле для подальшої дослідницької роботи, вважаючи обраний аспект вивчення прози І. Франка перспективним із огляду на можливість заповнити досі існуючі лакуни щодо витлумачення особливостей характеротворення, місця людини в соціальному полі, ширше – в світі з огляду на кардинальні зміни у франкознавстві, які відбулися на межі ХХ–ХХІ століття: естетика творчості, поетикальні новації, психологізм тощо.

Література

1. Большой психологический словарь/под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/dict/12.php
2. Глазунов С. В. Жебрацтво як соціальне явище в історичному вимірі. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія., 2014. Т. 22, вип. 24 (1). с. 158–164.
3. Головин С. Ю. Словарь практического психолога. Минск: Харвест, 1998. 551 с.
4. Демічева А. В. Проблеми девіантної поведінки молоді в умовах трансформації сучасного українського суспільства. Харків: Б. в., 1998. 17 с.
5. Энциклопедия социологии. Составитель: А. Антипази, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia/socio/index.htm>

6. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения). Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. 2-е изд., испр. Москва: Академия, 2004. 288 с.
7. Історія психології ХХ століття: навчальний посібник. Вид. 3-ге/В. А. Роменець, І. П. Маноха; вст. ст. В. О. Татенко, Т. М. Титаренко. Київ: Либідь, 2017. 1056 с.
8. Ківенко Н. В., Лановенко І. І., Мельник П. В. Девиантна поведінка: сучасна парадигма. Ірпінь: Академія державних податків служби України, 2002. 240 с.
9. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения: Учебное пособие для вузов. Москва: ТЦСфера, при участии Юрайт-М, 2001. 160 с.
10. Кондаков И. Психологический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://med.niv.ru/doc/dictionary/psychology/index.htm>
11. Купрієнко С. А. Словник соціології (літери А–Я) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kuprienko.info/kupriyenko-s-aslovnik-sotsiologiyi-literi-a-ya/7/>.
12. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения. Учебное пособие. Санкт-Петербург: Речь, 2005. 445 с.
13. Никоненко Ю. П. Клінічна психологія: навчальний посібник. Ніжин; Київ: Видавництво Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя, 2018. 368 с.
14. Павленко В. П. Фанатизм: історичні та соціальні корені. Суми: Видавництво Сумського університету, 2008. 181 с.
15. Приходько Ю. О. Практична психологія: навчальний посібник для вузів. 2-ге вид., доп. Київ: Каравела, 2010. 231 с.
16. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. Вип. 37. 540 с.
17. Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Снявський, О. П. Сергєєнкова; за ред. Н. А. Побірченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docplayer.net/82924448-Psihologichnyi-slovnik-avt-uklad-v-v-sinyavskiy-o-p-sergieienkova-za-red-n-a-pobirchenko.html>
18. Психологія і суспільство: український науково-економічний та соціально-психологічний часопис/Тернопільський національний економічний університет (ТНЕУ) . Тернопіль: Видавництво Тернопільського економічного університету, 2000. Вип.: Психологія і суспільство, 2017. № 3 (69).
19. Российская социологическая энциклопедия / РАН. Ин-т социал.-полит. исслед.; под общ. ред. акад. РАН Г. В. Осипова. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. 664 с.
20. Социология: Энциклопедия /А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia/sociological/articles/282/strata.htm>
21. Таранов П. С. Секреты поведения людей. Москва: Гранд; Фаир-Пресс, 2002. 237 с.
22. Фернхем А., Хейвен П. Личность и социальное поведение = Personality and social behaviour/[пер. с англ. Н. Мальгина]. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 360 с.

References

1. Bolshoi psikhologicheskii slovar [Great psychological dictionary]/pod red. В. Н. Meshcheriakova, V. P. Zynchenko, 2003 [Elektronnyi resurs]. –Rezhym dostupu: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/dict/12.phpBol'shoy
2. Hlazunov S. V. Zhebratsvo yak sotsialne yavyshe v istorychnomu vymiri [Beggings as a social phenomenon in the historical dimension]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Filosofiia. Sotsiologiia. Politologiia, 2014. T. 22, vyp. 24 (1). S. 158–164.
3. Golovin S. Y. Slovar' prakticheskogo psihologa [Dictionary of Practical Psychologist]. Mins'k: Harvest, 1998. 551 s.
4. Demicheva A. V. Problemy deviantnoi povedinky molodi v umovakh transformatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Problems of deviant behavior of young people in the conditions of transformation of modern Ukrainian society]. Kharkiv: B. v., 1998. 17 s.
5. Enciklopediya sociologii [Encyclopedia of Sociology]. Sostavitel': A. Antinazi, 2009 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia/socio/index.htm>
6. Zmanovskaya E. V. Deviantologiya: (Psihologiya otklonyayushchegosya povedeniya) [Deviantology: (Psychology of deviant behavior)]. Uchebnoe posobie dlya studentov vysshih uchebnyh zavedenij. 2-e izd., ispr. Moskva: Akademiya, 2004. 288 s.
7. Istoriiia psikhologii XX stolitii: navchalnyi posibnyk [History of psychology of the XX century: a textbook]. Vyd. 3-tie/V. A. Romanets, I. P. Manokha; vst. st. V. O. Tatenko, T. M. Tytarenko. Kyiv: Lybid, 2017. 1056 s.
8. Kivenko N. V., Lanovenko I. I., Melnyk P. V. Deviantna povedinka: suchasna paradyhma [Deviant behavior: the modern paradigm]. Irpin: Akademiia derzhavnykh podatkov sluzhby Ukrainy, 2002. 240 s.
9. Klejberg YU. A. Psihologiya deviantnogo povedeniya: Uchebnoe posobie dlya vuzov [Psychology of Deviant Behavior: textbook for universities]. Moskva: TCSfera, pri uchastii YUrajt-M, 2001. 160 s.
10. Kondakov Y. Psikhologicheskii slovar [Psychological dictionary]. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://med.niv.ru/doc/dictionary/psychology/index.htm>Kondakov
11. Kuprienko S.A. Slovnik sotsiologii (litery A–Ia) [Dictionary of Sociology]. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kuprienko.info/kupriyenko-s-aslovnik-sotsiologiyi-literi-a-ya/7/>.
12. Mendelevich V. D. Psihologiya deviantnogo povedeniya. Uchebnoe posobie [Psychology of Deviant Behavior. Study guide]. Sankt-Peterburg: Rech', 2005. 445 s.
13. Nykonenko Yu. P. Klinichna psikhologiia: navchalnyi posibnyk [Clinical psychology: a textbook]. Nizhyn; Kyiv: Vydavnytstvo Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia, 2018. 368 s.

14. Pavlenko, V. P. Fanatyzm: istorychni ta sotsialni koreni [Fanaticism: Historical and Social Roots]. Sumy: Vydavnytstvo Sums'koho universytetu, 2008. 181 s.
15. Prykhodko Yu. O. Praktychna psykholohiia: navchalnyi posibnyk dlia vuziv [Practical psychology: a textbook for universities]. 2-he vyd., dop. Kyiv: Karavela, 2010. 231 s.
16. Problemy suchasnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats [Problems of modern psychology: a collection of scientific works] Kamianets-Podil'skoho natsionalnogo universytetu im. Ivana Ohiiienka, instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuca NAPN Ukrainy/za nauk. red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufriievoi. Kamianets-Podil'skyi: Aksioma, 2017. Vyp. 37. 540 s.
17. Psykholohichniy slovnyk [Psychological Dictionary]/avt.-uklad. V. V. Syniavskiy, O. P. Serhieienkova; za red. N. A. Pobirchenko [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://docplayer.net/82924448-Psihologichniy-slovník-avt-uklad-v-v-syniavskiy-o-p-sergieienkova-za-red-n-a-pobirchenko.html>
18. Psykholohiia i suspilstvo: ukraïnskyi naukovo-ekonomichnyi ta sotsialno-psykholohichniy chasopys [Psychology and Society: Ukrainian scientific, economic and socio-psychological journal]/Ternopil'skyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet (TNEU) . Ternopil: Vydavnytstvo Ternopil'skoho ekonomichnogo universytetu, 2000. Vypusk Psykholohiia i suspilstvo, 2017. № 3 (69).
19. Rossijskaya sociologicheskaya encyklopediya [Russian Sociological Encyclopedia]/RAN. In-t social.-polit. issled.; pod obshch. red. akad. RAN G. V. Osipova. Moskva: NORMA-INFRA-M, 1998. 664 s.
20. Sotsyolohiia: Entsyklopedyia [Sociology: Encyclopedia]/A. A. Hrytsanov, V. L. Abushenko, H. M. Evelkyn, H. N. Sokolova, O. V. Tereshchenko, 2003 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia/sociological/articles/282/strata.htm>
21. Taranov P. S. Sekrety povedeniya lyudej [Secrets of human behavior]. Moskva: Grand; Fair-Press, 2002. 237 s.
22. Fernhem A., P. Hejven. Lichnost' i social'noe povedenie = Personality and social behavior [Personality and social behaviour]/[per. s angl. N. Mal'gina]. Sankt-Peterburg: Piter, 2001. 360 s.

Матвеева Татьяна Степановна, доктор филологических наук, профессор кафедры истории украинской литературы, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: t.matvieieva@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9778-1743>

Matvieieva Tatiana Stepanovna, Doctor of Philology, Professor of the Department of History of Ukrainian Literature of V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: t.matvieieva@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9778-1743>

Корецкая Екатерина Сергеевна, студентка третьего курса филологического факультета (специальность – украинский язык и литература), Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: katiakor88@gmail.com

Koretska Kateryna Serhiivna, a third-year student of the Faculty of Philology (specialty – Ukrainian language and literature) of V. N. Karazin Kharkiv National University (Maidan Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: katiakor88@gmail.com

УДК 821.161.2'06–94 Винниченко.09
DOI: 10.26565/2227-1864-2020-85-03

Архетипні первні «другої реальності» (за п'єсами «Memento», «Чорна Пантера і Білий Медвідь» В. Винниченка)

Тетяна Степанівна Матвєєва

доктор філологічних наук, професор кафедри історії української літератури,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна);
e-mail: t.matvieieva@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9778-1743>

Аліса Сергіївна Рудаченко

бакалавр, студентка І курсу філологічного факультету (магістерський рівень),
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна);
e-mail: alisa.rudachenko@gmail.com

У статті виділено й проаналізовано архетипні образи, що відтворюються на полотнах художників у п'єсах В. Винниченка. Це новий аспект вивчення драматургії митця, що зумовило актуальність пропонованої студії й формулювання її мети: обґрунтувати художню природу, змістову й функціональну специфіку архетипних первнів. Ідеться про подібні образи, які мають архетипну природу й пов'язані із символічним зображенням сутності життя. Одним із основних джерел архетипів є фантазія людини. Так само вона є основою творчого процесу, оприявнюючи, серед іншого, праобразу, що знаходяться в колективному несвідомому. Саме в мистецтві оречевлюються образи, що містяться в глибинах людських страхів і сподівань, тому викликають у душі реципієнтів резонанс. Будь-яке ефективне навіювання здійснюється через архетипи, відтак художник – і це зближує його, на думку К. Г. Юнга, з пророком й іншими психологічними типами – це людина, що відрізняється неабиякою чутливістю до архетипних форм і особливо точно їх реалізує. Отже, поняття «архетип» як інструмент дослідження дозволяє виділити нюанси в змісті творів, зрозуміти механізм психологічного впливу художнього цілого на читача.

Результатом здійснення аналізу стало наступне: архетипи матері, батька, дитини є міфологічними ірраціональними символами, їхні варіанти видозмінюються, але сутність спільна для всіх. Вони безпосередньо пов'язані з архетипом самості, що позначає реалізацію процесу індивідуалізації як утвердження себе в світі. Таке дешифрування допомагає усвідомити філософський підтекст п'єс, дозволяє означити авторське світосприйняття.

Наявність в обох творах картин з архетипом дитини – наслідок складних психологічних процесів у свідомості В. Винниченка. Особисті переживання (шлюб, смерть сина), безсумнівно, неабияк вплинули на автора, що сублимувалося й реалізувалося у його художній творчості. Фактично йдеться про вплив продуктів несвідомої фантазії (забутих чи витіснених), а також колективної пам'яті, що успадковується й реалізується в свідомості завдяки певним подіям.

Ключові слова: архетип, архетипний образ, творчість, митець, картина, підтекст

Матвєєва Т. С., Рудаченко А. С. Архетипное начало «второй реальности» (на материале пьес «Memento», «Черная Пантера и Белый Медведь» В. Винниченко)

В статье выделены и проанализированы архетипические образы, которые изображены на картинах художников в пьесах В. Винниченко. Предлагаемый аспект является новым в изучении драматургии автора, что обусловило актуальность статьи и сформулировала её цель: обосновать художественную природу, содержательную и функциональную специфику архетипных начал. Акцентируется внимание на образах, которые имеют архетипную природу и связаны с символическим изображением сущности жизни. Фантазия человека является одним из основных источников архетипов, а также основой творческого процесса, где отображаются прообразы, которые находятся в коллективном бессознательном. Именно в искусстве овеществляются образы, поднятые из глубин человеческих страхов и надежд, поэтому они вызывают в душе реципиентов резонанс. Любое эффективное внушение осуществляется через архетипы, отсюда художник – и это сближает его, по мнению К. Г. Юнга, с пророком и другими психологическими типами – это человек, который отличается чувствительностью к архетипическим формам и особенно точно их реализует. Таким образом, понятие «архетип» как инструмент исследования позволяет выделить нюансы в содержании произведений, понять механизм психологического воздействия художественного целого на читателя.

В результате осуществленного анализа было выявлено следующее: архетипы матери, отца, ребенка являются мифологическими иррациональными символами, их варианты видоизменяются, но суть общая для всех. Они непосредственно связаны с архетипом самости, который обозначает реализацию процесса индивидуации как утверждение себя в мире. Такое дешифрование помогает осознать философский подтекст пьес, позволяет обозначить авторское мировосприятие.

Наличие в пьесах картин с архетипом ребенка – следствие сложных психологических процессов в сознании В. Винниченко. Личные переживания (брак, смерть сына), несомненно, оказали большое влияние на автора, они сублимировались и реализовались в его художественном творчестве. Фактически это влияние продуктов бессознательной фантазии (забытых или вытесненных), а также коллективной памяти, которая наследуется и существует в сознании благодаря определенным событиям.

Ключевые слова: архетип, архетипический образ, творчество, художник, картина, подтекст

Matvieieva Tetiana, Rudachenko Alisa. The archetypal origins of the «second reality» (based on the plays «Memento», «Black Panther and White Bear» by V. Vynnychenko)

The article highlights and analyses archetypal images pictured on artists' canvases in V. Vynnychenko's plays. This is the new aspect of studying master's drama, which has determined studio's relevance and goal: to substantiate artistic nature, specific content and functional of the archetypal origins. The question is all about similar images that have archetype nature and are connected to a symbolical depiction of the matter of life. The human fantasy is one of the main sources of the archetypes, as well as the basis of the artistic process, showing, by the way, prototypes that are located in the collective unconscious. Images, located in collective unconscious, deep in people's fears and hopes, can show up through art precisely, that is why they're able to bring a resonance in the receivers' souls. Archetypes are used to cause any type of effective infusion, therefore the artist – is the one who possesses the high level of perception to archetypal forms and is able to realize them extremely accurately, which approximates artist to prophets and other psychological types according to K. G. Jung. So the notion «archetype» as the studies tool allows us to highlight text nuances, understand the mechanism of the psychological impact of the art matter on the reader.

The result of analysis is that the archetype of the mother, father and child are mythological and irrational symbols. Their variety is changing, but the overall essence is common for them all. They are directly connected to the archetype of «self», that determines realization of the individualization process as the self-assertion in the world. Such decoding allows us to realize the philosophical subtext of the plays and denote the author's views.

The presence of the pictures with the child archetype in both texts – is the product of complicated psychological processes in the V. Vynnychenko's consciousness. There are personal worries (marriage, son's death), that undoubtedly, has crucially affected author, continuing and realizing in his art. Actually, it is also about the impact of products of the unconscious fantasy (forgotten or displaced), and collective memory, that is inheriting and realizing in consciousness due to some accidents.

Key words: archetype, archetypal image, creativity, artist, picture, subtext

Постать В. Винниченка постійно привертала увагу критиків і літературознавців своєю мистецькою неординарністю, відтак дотепер з'являється чимало наукових студій, у яких по-новому прочитується художня спадщина письменника. П'єси «Чорна Пантера і Білий Медвідь» та «Memento» – об'єкт нашого дослідження – детально аналізуються в статтях Н. Блохіної, О. Ковальчука, Л. Мороз, В. Панченка, Є. Перліна, Т. Свербілової переважно крізь призму жанрових особливостей, специфіки образної системи, символіки.

Вивчаючи драматургічний масив загалом, дослідники звертають увагу на інтертекстуальність, новаторство тематики, проблематики (переважно психологічної), художнє обігрування прихованих у підсвідомості інстинктів, відтак – випробовування внутрішньо конфліктної особистості найрізноманітнішими екстремами, що відзначає п'єси В. Винниченка й багато в чому зумовлене впливом на світогляд автора філософії Ф. Ніцше, психоаналізу З. Фрейда, творчим поліогомом із західноєвропейськими письменниками, які на помежів'ї XIX й XX століть репрезентували «нову драму» (Г. Ібсен, М. Метерлінк, Г. Гауптман, Б. Шоу, А. Чехов).

Проте спеціально науковці не звертали увагу на семантику архетипних первнів у п'єсах В. Винниченка з мистецьким проблемно-тематичним пріоритетом, тож у цьому ми вбачаємо перспективу й актуальність витлумачення підтексту драм, трагічних через кінець у смерті й одночасно спрямованих у вічність через творчість. Відповідно, мета статті – виділити архетипи й проаналізувати специфіку їх художнього оприявлення, функціональні особливості, надто з огляду на роль у формуванні проблемно-тематичних комплексів п'єс і характеротворенні.

Картини, що їх малюють художники в творах, є центральним об'єктом нашого зацікавлення, оскільки мистецтво – це унікальна можливість вираження творчого ества, бо в

ньому відбивається багатогранність людського життя. К. Г. Юнг зауважував: «Модерна психологія ставиться до продуктів несвідомої діяльності фантазії як до самоманіфестації процесів у несвідомому або ж як до свідчень несвідомої психіки про себе саму» [17, с. 201].

Про те, що ж художник відтворює на полотні в п'єсі «Чорна Пантера і Білий Медвідь», про яке всі учасники дії висловлюються захоплено й заради якого К. Каневич готовий пожертвувати життям власного сина, драматург не пише, однак можна припустити, що це Богородичний сюжет, адже художник намагається схопити образ любовної скорботи матері над дитиною.

До того ж у першій ремарці на початку твору, на нашу думку, міститься очевидне відсилання до образу Богоматері з маленьким Ісусом: «Праворуч, на самому краю кону стоїть велике, завішене білим, полотно, на якому, коли його одпинають і повертають, видно фігуру жінки, схожої на Риту, що схилилась над дитиною» [4, с. 273]. Дослідники роблять такі припущення: «Можна думати, що то образ страждання чи Матір Божа...» [14, с. 192]; «Рита з малим Лесиком позує для полотна „Мадонна з немовлям“» [5, с. 116]. Ключовою є репліка Мігуелеса, який захоплено коментує зображення: «Та ви знаєте, що в цьому полотні?.. Тут – Бог! Ви можете Бога купити?» [4, с. 280].

Подібно й щодо картини Василя Кривенка. Читач достовірно знає лише про її назву. Полотно «Майбутнє» знищується творцем, оскільки є проекцію сподівань, яким не судилося збутися. Художник у картину з багатообіцяною назвою – «Майбутнє» вклав своє уявлення про духовне прозріння, відтворивши ніби народження дитини з нічого, показавши, як поступово проступають її риси, оречевлюючись, бо тільки так вони можуть існувати в матеріальному світі, й одухотворюючись у святій дитячій суті – чистоті, безгрішності.

Отже, на картинах обох митців наявні спільні образи, які мають архетипну природу: *архетип матері*, що «утілює психологічне відчуття зміни поколінь, подолання влади часу, безсмертя»

[13, с. 110], та архетип дитини, що народжується як метелик із темноти кокону.

У XX столітті термін «архетип» введений у широкий культурний ужиток швейцарським психоаналітиком і міфологом К. Г. Юнгом, який визначив його як основу структури «несвідомого» (у З. Фрейда це несвідоме індивідуалізовано, реалізується в різних «комплексах»; у К. Г. Юнга воно має загальну психофізіологічну природу, недетерміновану середовищем і досвідом, лежить глибше індивідуального несвідомого й містить пам'ять нації, раси, усього людства – стаючи, таким чином, колективним несвідомим) [10, с. 60]. Згідно з юнґіанською естетикою, завданням літературознавства є передусім вичленення архетипів із наявних у творі символів, міфологем і мотивів. Архетипи є не самим образом, а «схемою»: «мають не змістовну, але виключно формальну характеристику. Забуття або руйнування архетипів є головною причиною як індивідуального нервового розладу, так і „розладу цивілізації“». Тому для юнґіанців відтворення архетипів мистецтвом – основна вимога естетики, а мірою насиченості архетипічними образами й мотивами визначається цінність і сила дії художнього твору [10, с. 60].

Ідеї К. Г. Юнга були підхоплені дослідниками міфу (Д. Кемпбелл), філологами (Н. Фрай), відбилися в теоріях поетичної уяви Г. Башляра і Ж. Дюрана, вплинули на творчість видатних письменників (Г. Гессе). А. Большакова виділяє теоретичні праці представників архетипної критики М. Бодкіна й Н. Фрая, вважаючи їх фундаментом сучасних досліджень літературного архетипу [3, с. 40].

Фактично, архетипи – це першообрази, мотиви, що містяться в колективному несвідомому і виявляються в різних сферах духовного життя й поведінки людини через символи, образи уяви, які мають прихований сенс і потребують відповідного тлумачення. Архетипи – «осад у пам'яті» того, що регулярно повторюється, що було пережито архаїчним людством і передається окремо взятій людині «генетично» [10, с. 60; 2, с. 24].

А. Топорков, досліджуючи теорію становлення поняття, зазначає, що хоча науковці XIX століття ще не використовували термін «архетип», він, безперечно, був їм добре відомий: «...вони звертали увагу на пошук першоелементів, схем, формул, мотивів, що лежать в основі міфології та міфопоетичних текстів. Переважно їх називали «міфами», «першообразами» [16, с. 348]. Дослідник посилався на роботи Ф. Буслаєва, який ще в середині XIX століття «намагався пояснити повторення однакових образів і мотивів в різних фольклорних традиціях проявом законів людського мислення і дією подібних психологічних механізмів» [16, с. 350];

О. Афанасьєва, який описує архетипні сюжети створення світу; О. Потебні, на думку якого, «фольклорні мотиви пов'язані з міфологічними першообразами» [16, с. 354]; О. Веселовського, що пояснював генезис сюжетів й описав психологічні механізми актуалізації традиційних форм [16, с. 361]. Ідеї попередників К. Г. Юнга науковець тлумачить як альтернативну концепцію архетипів, що враховує психологічні джерела міфології.

Можна виокремити дві основні сфери реалізації архетипів: художня і психічна діяльність людини: «набувають змісту не тільки в художній (від архаїчного ритуалу і міфу до творів нового мистецтва), але і в буденній психічній діяльності людини (пограничних та кризових станах: снах, фантазіях)» [10, с. 60; 6, с. 13; 7; 8]; «лежать в основі міфів, фольклору і самої культури в цілому, переходять із покоління в покоління як „образи колективного несвідомого“» [2, с. 24; 8; 15]; «найяскравіше постають у міфах, фантазіях, снах, галюцинаціях, художніх творах у вигляді спрадавних стійких мотивів та асоціацій, названих К. Г. Юнгом архетипічними ідеями, що існують поряд з інстинктами» [11, с. 64–65].

Такі архетипічні ідеї, вважаємо, містяться у заголовках п'єс, які корелюють із назвами самих картин, де закодовано архетипічні образи. Не випадково автор виносить у сильну позицію тексту п'єси «Чорна Пантера і Білий Медвідь» зооморфні образи головних персонажів, адже ця подружня пара – художник і його дружина – мають сина Лесика, звідси актуалізується архетип *батька, матері й дитини*.

Протиставлення цих дужих, волелюбних тварин підкреслюється колористикою (чорне і біле) й виражається поведінкою Корнія (Білого Медведя) й Рити (Чорної Пантери): їхні стосунки репрезентують полюси ціннісних орієнтирів.

Творчий (сублімований) та батьківський інстинкти Корнія відтворюються в архетипі *трикстера* – «Він є надлюдською божественно-звіринною істотою, наскрізною і найбільш вражаючою властивістю якої є її несвідомість (не усвідомлює себе самого, не становить цілості)» [17, с. 340].

Біологічний чинник грає важливу роль, оскільки неусвідомлене активізує тваринні інстинкти, що зумовлює роздвоєність. Корній Каневич відмовляється усвідомлювати будь-яку небезпеку для життя сина, співвідносить його з тваринним світом, називаючи медвежатком, не контролює себе в момент творчості: «Яка смерть? Ніякої смерті нема й не буде! Правда, моє медвежатко? Правда, моє дитинча хороше?» [4, с. 285]; «Ганна Семенівна. Ти сказився? Дитина змерзла, плаче. Корній. Хай мерзне, плаче, покладіть!» [4, с. 274].

У творі Сніжинка протиставляє родину (тимчасове) й красу (вічне) в опозиції тваринне/людське: «Сім'я – це дикі, темні інстинкти, це звіряче, а краса – в чисто людському» [4, с. 293]. Проте Корній розуміє хибність цієї

думки: «Віків з себе не скинеш. А Лесик і Пантера – віки!» [4, с. 295]. Нівелює твердження Сніжинки Рита: «Життя, Нію, не в красі, краса в житті, в любові, ось в цьому! (Показує на Лесика)» [4, с. 305]. Так утверджується краса людських почуттів, родинних цінностей. Саме це й намагається відтворити митець на картині.

Божественне реалізується в творчості, адже художник прагне схопити на полотні скорботу матері над дитиною: «... ну що варті всі ваші казочки, голі тіла, фантазмагорії перед цим великим... Цим вселюдським, цим виразом любовної скорби матері над дитиною... Тут... тут історія людей, тут екстракт всякої любові і краси» [4, с. 281].

Архетип дитини уособлює націленість на майбутнє. Тому міфічними спасителями є боги-діти. К. Г. Юнг наголошує на божественності дитини: «парадокс усіх міфів про дитину: з одного боку, вона безпорадна... постійно перебуває під загрозою загибелі, а з другого, володіє силами, які значно перевищують людську міру» [17, с. 221]. Мотив дитини пов'язаний із цілістю особистості, її «самості» [17, с. 213], «потенційним передбаченням індивідуалізації, яка наближається до цілості» [17, с. 216]. Однак роздвоєність Корнія – батько/митець – не відповідає цілості, тому знищується картина (духовна смерть), помирає родина (фізична смерть).

Архетипічні основи й еволюція свідомості найбільш системно викладені юнґіанцем Е. Нойманом у книзі «Походження й історія свідомості». Він називає архетип *«трансперсональною домінантою»*. С. Аверинцев звертає увагу на архетип самості: «у центрі ціннісних конструкцій К. Г. Юнга виявляється введене ним поняття «самості» – це центральний архетип, прототип впорядкованої цілості, мовою загальнолюдської символіки виражається фігурами кола, квадрата, хреста, символами відродження (архетипом немовляти тощо)» [1, с. 138].

Проте К. Г. Юнг застерігає від отождолення мотиву дитини з конкретним досвідом: «міфологічне уявлення про дитину – це не копія емпіричної „дитини“, а символ, що має таку саму форму: тут ідеться про божественну, чудесну, не людську дитину, а зачату, народжену і виросту за цілком надзвичайних обставин. Міфологічна дитина проявляється в різних видозмінах: Бог, велетень, хлопчик-мізинчик... Це саме стосується архетипів „батька“, „матері“, що також є міфологічними ірраціональними символами» [17, с. 210].

Автентичний інстинкт моделює *архетип матері*. Поведінка Рити Каневич дійсно нагадує дії пантери в тваринному світі, коли дитині загрожує небезпека, що неодноразово наголошується в тексті: «(раптом дико й люто схопившись, робить рух, неначе збирається стрибнути на неї (на Сніжинку)». Це помічають

й інші персонажі: «Сніжинка: Що з вами? Ви дійсно, як пантера, готові кинутись на мене» [4, с. 286]; «Ти його вбиваєш. Чуєш ти? Дитина помре. Помре! Але я тебе загризу тоді! Задушу власними руками! Май це на увазі» [4, с. 286]; «Я?! Душу?? Я душу?? А ти бачив, як кішка носить в зубах кошенят?... От так і я душу... (Припадає до сина). От так і я душу. Ти моє кошеня... Ти моє ведмежа маленьке...» [4, с. 304].

Небезпека життю власного сина формує таку рису характеру, як дикість, егоїстичність: «... цить, хлопчик мій білесенький. Мама твоя – дика, безумна, але вона вернеться»; «Що ж, з Ритою кінець. Тільки все-таки їй треба було б якось, той... якось це інакше. Занадто вона гаряча... дика... самолюбива» [4, с. 292]. Штіф так характеризує кохання Рити до Корнія: «Це любов якоїсь дикунки. Вона то обіцяє йому неземні блага, то сміється з його; то рветься, то сидить як камінь» [4, с. 289].

Амбівалентність образів Чорної Пантери та Білого Медведя засвідчує їхню архетипну природу. Дослідники зазначають, що саме ця риса є невід'ємною ознакою архетипу: «амбівалентність властива міфологічному образу Великої матері. Як міфологічне уособлення Землі вона стосується і космосу, і хаосу, і творчого начала... матір в іншому значенні, як та, що народила Бога, набуває позитивного висвітлення» [12, с. 119]; «психічна енергія, яку зосереджує в собі архетип, нейтральна щодо всіх визначень добра і зла: архетип сам по собі не моральний і не імморальний, не вродливий і не потворний, але в ньому закладені відкриті можливості для граничних проявів добра і зла» [1, с. 125]. А. Большакова визначає *варіативність інваріантності* як принцип літературного архетипу: «володіючи здатністю до нескінченних зовнішніх змін, він одночасно має незмінне ядро, що забезпечує високу стійкість архетипної моделі. Однією з головних ознак стійкості є властивість типологічної повторюваності» [3, с. 38].

Рита обвинувачує Корнія в егоцентричності: «Син – один, а полотен ти можеш написати багато... Це ж, Нію, один жах і егоїзм, що ти навіть вагаєшся... Ну подивись на нього, невже ти можеш допустити, щоб це твоє живе, рідне тобі творіння погинуло?..» [4, с. 284], хоча й сама залишає хвору дитину: «Коли він так, то й я не буду мовчати. Дитина? Він кидає, і я кину! Хай! [4, с. 276]; «Ти живеш для себе, і я буду. Хай Лесик помирає, мені все одно. Я не можу сидіти над ним і дивитись на те, як він гине» [4, с. 287].

У творі стійку, однозначну позицію має лише Ганна Семенівна, для якої родина понад усе. Вона – уособлення традиційних людських цінностей, моральності. Відтак утворюється трикутник взаємопов'язаних поколінь, розірваних у часі: дитина – батьки – бабуся. Саме Ганна Семенівна захищає дитину від жорстокості: «Господи, можу мовчати?! Та я дерево, чи що? Мучать дитину і радіють, що „чудова блідість“» [4, с. 307]. Знову порівнюється людське й тваринне ставлення

до дитини, вона застерігає сина від дикості: «Тобі оті „рисочки” на рядні дорогші, ніж отут на лиці? Схаменися! Та звірі так не роблять!» [4, с. 307].

Непорозуміння, роздвоєність подружжя призводить до трагічного фіналу – смерті Лесика та, зрештою, його батьків: «Ми всі троє – одно... як колись... О, тепер ми не розстанемося... ми всі разом будемо» [4, с. 329]. Їхня єдність можлива тільки після смерті. Однак не все зникає, залишається звучання скрипки, що символізує безперервність існування життя, продовження в майбутньому: «І тільки скрипка грає серед мертвої тиші» [4, с. 330].

Приховано інтертекстуальну назву має п'єса «Memento», що може викликати у читача асоціацію з відомим латинським висловом «*Memento mori*», який означає «пам'ятай про смерть». Відтак актуалізується філософська проблематика смертності людини, що змушує замислитися кожного над сенсом життя. До того ж вислів «Memento mori» пов'язаний із жанром живопису епохи бароко, що має назву ванітас (лат. *vanitas* – «марнота»). Картини цього жанру є ранньою стадією розвитку натюрморту й призначалися для нагадування про швидкоплинність життя, марнотність задоволень та неминучість смерті [18].

У центрі п'єси постає мотив продовження себе в майбутньому у двох площинах: реальному житті (син Василько) й уявному, мистецькому (картина). Полотно, яке має назву «Майбутнє», – це можливість для митця відтворити власні сподівання на життя, спосіб проєкції бажаного. Для В. Кривенка народження дитини принципово важливе питання, оскільки він є прихильником теорії «чесності з собою»: «Ти знаєш, як я дивлюсь на дітей. Це – питання мого „я”. Я хочу зробити її, перш усього, чесною з собою, хочу зробити вільною од старого, зайвого... Хочу через те, що дитина – це я, продовжений в глиб будучого...» [4, с. 34].

Мотив пам'яті є ключем до розшифрування підтексту, оскільки основним джерелом архетипічних образів, які К. Г. Юнг називає «міфотворчими структурними елементами у несвідомій психіці», є колективна пам'ять: «ап'іорні умови інтуїції, і первісні форми осягнення довкілля та внутрішнього світу, і позачасові підстави думок і почуттів, відображені у багатстві міфологічних тем, і колективний осад історичної минувшини, закарбований в етногенетичній пам'яті і тому наділений архаїчною прикметою» [11, с. 64].

У творі мотив пам'яті безпосередньо пов'язаний з дитиною: «Я не знаю, що буде... Може, я примирюсь з тим, щоб ця дитина була вроді *memento*, щоб була живим нагадом, як не треба робити...» [4, с. 49].

Точно сказати, що було намальовано на картині, ми не можемо. Автор дозволяє читачу

кинути на неї погляд після спроби її знищення, тому зображення дещо пошкоджено. Про те, що саме зображено, дізнаємося від одного з персонажів (Козолупа): «Справді, щось вона поганенька вийшла у вас... Чи дівчина, чи дитина... не розбереш» [4, с. 60]. Художник намагається створити альтернативний, вигаданий світ, де панує гармонія та любов, тому малює дівчину з дитиною – символічне зображення сутності земного життя.

Ознаками, що характеризують архетипи, є наступні. По-перше, *символічність, полізмістовність*: «ці архетипи – символи, які не можна повністю витлумачити як алегорії (символ багатозначний, багатий на натяки, невичерпний)» [17, с. 58]. По-друге, *несвідоме відображення інстинктів*: «інстинкти – неособисті, загальнопоширені й спадкові фактори, ... по-особливому сформовані рушійні сили, які переслідують свої спадкові цілі задовго до їх усвідомлення. Тому вони утворюють точні аналогії архетипів» [17, с. 66]. По-третє, *індивідуальний характер*: «архетип являє несвідомий зміст, який, щойно стає усвідомлений, змінюється відповідно до індивідуальної свідомості, у якій він і зринає» [17, с. 14]. Звідси пріоритет форми: «архетипи визначені не змістовно, а лише формально. Форму архетипу можна порівняти з осьюовою структурою кристалу... Архетип сам собою порожній. Успадковуються не уявлення, а форми, які в цьому сенсі точно відповідають інстинктам» [17, с. 112].

Отже, на полотні В. Кривенка також наявний архетип дитини. У психології архетипу дитини К. Г. Юнг наголошує на майбутньому характері: «важливим аспектом мотиву дитини є його майбутній характер, оскільки дитина – це потенційне майбутнє. Поява мотиву дитини у психології індивіда означає, як правило, передбачення майбутнього розвитку» [17, с. 213].

Отже, в контексті п'єси можна інтерпретувати назву «Memento» як пам'ять одночасно про власну смерть і відтворення себе в майбутньому, що пов'язано з образом дитини, оскільки вона є потенційним майбутнім, продовженням через покоління.

У драмі відтворюється парадоксальне сприйняття дитини. Те, що мусить викликати любов і ніжність, породжує агресивні емоції у батька, лютість. Дитина з періоду вагітності сприймається як непотрібна: «Так тут же тільки дитина непотрібна, а ти ж навіть себе ще нищиш?» [4, с. 44]; «(Пауза. Раптом спалахує і сказано б'є кулаком по столу). Та я знаю вже її. Чуєш: знаю цього недоноска». «Він гірше недоноска буде! Він дегенератом буде, з утроби матері хворим!» [4, с. 25]; «Я не хотіла цієї дитини» [4, с. 45].

В. Кривенко рідко коли називає дитину сином, проте вживає низку синонімів, що переважно мають негативну конотацію: недоносок, мамій, дегенерат, деспот, шматок живого м'яса: «Шматочок живого м'яса в'яже дві дорослі істоти! ... Не може бути рабом сліпого інстинкту!» [4, с. 45]. У такий спосіб він несвідомо проєктує власне майбутнє. Натомість

Антонина вживає такі замітники: геній, Василько, крихітко малюсінька, дитинонько, де виражається ніжність материнського кохання, віра у світлу перспективу власної дитини. Після смерті сина Антонина характеризує батька як звіра: «Що ти зробив йому, страховище ти, говори зараз. Говори, а то я тебе вб'ю. Заріжу, задушу... О звірюко... Безумець» [4, с. 77]; «Ти – камінь! Ти – звір! Ти гірше звіра!» [4, с. 80]. Знову протиставляються тваринні та людські інстинкти.

Несвідоме відображення інстинктів на картині підтверджує їх архетипний зміст: «Архетип репрезентує чи персоніфікує певні інстинктивні сутності примітивної, темної психіки, справжні, але невидимі корені свідомості» [17, с. 209]. У п'єсі порушується проблема влади тваринних інстинктів над людською свідомістю. Кривенко заперечує вплив інстинктів, уособленням чого для нього є дитина, тому він хоче її позбутися: «Де ж твоя чесність з собою? Це ж не чесність, а рабство, покірність темному, сліпому, животному інстинкту матері» [4, с. 46].

Батько відсторонений, налаштований негативно, вимагає віддати дитину, аби вбити: «Кривенко бере дитину, ще раз пригортає, жагуче цілує, щось шепоче і хапливо розмотує пелюшки» [4, с. 76]. На його переконання, він справжній лише поряд із картиною: «Кривенко ходить деякий час по хаті. Підходить до картини і довго, важко дивиться на неї. Торкає пальцем. Потім, озирнувшись, нахилиється, цілує її» [4, с. 57].

Антонина дико захищає власну дитину, наче самка, що нагадує поведінку й Чорної Пантери (Рити Каневич) з п'єси «Чорна Пантера і Білий Медвідь»: «(злісно). Ти лукавиш! „Memento“! Не вірю я тобі. Ти украдеш дитину. Не вірю! Я з ума зйду... Хай я – самка, хай це – сліпий животний інстинкт, я помру за його...» [4, с. 49]. Вона одне ціле з дитиною: «Він – мій, розумієш, моя кров, моє тіло, частина мене – нова, дивна...» [4, с. 67].

Матір і батько визнають тільки власне володіння дитиною, у чому виявляється егоїстичність, звідси й виникають непорозуміння: Антонина: «Слухай: це дитина моя, тільки моя... дитина родиться, і ти її не знаєш... Чуєш: ти можеш бути спокійним, ніяких обов'язків у тебе переді мною нема» [4, с. 25]; Кривенко: «ти віддай мені мою дитину» [4, с. 34].

Для Антонини поведінка батька, який прагне смерті власної дитини,

є неприпустимою: «Я не вб'ю своєї дитини! Ти – безумець. Да, да! Всякий тобі це скаже! Ніхто не оправдає твого безумства! (Випрямляється, з ненавистю, погрозово і сильно). І спробуй тільки зробити це! Спробуй!.. Без жалю одправлю на каторгу!» [4, с. 47].

Мотив безумства, невірноваженості батьків повторюється в драмі неодноразово. В. Кривенко так характеризує їхні стосунки з Антониною ще до народження сина: «Батько – неврастенік, а мати – неврастенічка, вагітність проходила в драмах, сльозах, замахах на самовбивство... І ти ще питаєш, через що дегенерат? Моя дитина – дегенерат!» [4, с. 25]; «І ти хвора, і я хворий. І відносини наші не такі, і матеріально не можемо» [4, с. 46]. Схоже характеризує й Бурчак: «... він, мабуть, був ненормальний, патологічний тип, з порушенням і навіть, коли хочете, атрофованим батьківським інстинктом. А то і просто божевільний...» [4, с. 50].

Знищення картин у п'єсах можна інтерпретувати як застереження від мистецького безумства. Реальність не співпадає зі світлим уявним, що породжує відчай, апатію у художників: «(Кривенко все більш і більш впадаючи в апатію). Іменно... Весела картинка, правда? Майбутнє завжди малюється веселим... А іноді... іноді не дуже...» [4, с. 57].

Отже, картини митців є важливою частиною в структурі твору, виконують ключову ідейно-образну роль, оскільки через архетипічні образи матері, батька та дитини виражають метафоричну, філософську суть – красу людського життя.

Вони обидві позитивно сприймаються оточуючими, викликають емоційну реакцію та породжують дискусії. У цьому й полягає таємниця впливу мистецтва – здатність художника відчутти архетипічні форми й точно реалізувати їх у творі. Залишаючись індивідуальністю, художник мимоволі є носієм колективного підсвідомого.

Отже, ми спробували проаналізувати наявні в п'єсах архетипи, що дозволяє вірогідно інтерпретувати підтекст художніх творів В. Винниченка. Проте, за К. Г. Юнгом, акцентуємо увагу на неможливості їх однозначного тлумачення: «не можна піддаватись ілюзії, нібито архетип можна остаточно пояснити, і так покінчити з ним. Навіть найкраща спроба пояснення – більш чи менш вдалий переклад на іншу образну мову» [17, с. 208]. Такий напрям дослідження п'єс В. Винниченка як і його творчості загалом, переконані, є перспективним, оскільки відкриває можливості інтертекстуальних, метатекстуальних, інтердисциплінарних студій: текст/підтекст, архетип/символ, характер/тип, сакральне/профанне тощо.

Література

1. Аверинцев С. С. «Аналитическая психология» К. Г. Юнга и закономерности творческой фантазии//Вопросы литературы. 1970. № 3. С. 113—144.
2. Белокурова С. П. Словарь литературоведческих терминов. Санкт-Петербург: Паритет, 2007. 320 с.

3. Большакова А. Ю. Теория архетипа на рубеже XX—XXI вв.//Вопросы филологии. 2003. № 1 (13). С. 37—47.
4. Володимир Винниченко. Вибрані п'єси/упоряд.: М. Г. Жулинський, В. А. Бурбела; авт. вст. ст. М. Г. Жулинський. Київ: Мистецтво, 1991. 605 с.
5. Володимир Винниченко. Грицько Григоренко: Штрихи до портретів/О. Д. Гнідан, Л. С. Дем'янівська, Л. В. Йолкіна. Київ: Вища школа, 1995. 223 с.
6. Гетьманець М. Ф., Михайлин І. Л. Сучасний словник літератури і журналістики. Харків: Прапор, 2009. 384 с.
7. Доній Т. М. Мотивне поле архетипу самості // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 42. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. С. 12—16.
8. Історія психології XX століття: навч. посібник. Вид. 3-тє./В. А. Роменець, І. П. Маноха; вст. ст. В. О. Татенка, Т. М. Титаренко. Київ: Либідь, 2017. 1056 с.
9. Куліш О. А. Мистецтвознавчий дискурс щодо виявлення архетипів у художній творчості//Вісник Львівської національної академії мистецтв. Вип. 26. Львів: Вид-во ЛНАМ, 2015. Режим доступу: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/26/8.pdf.
10. Литературная энциклопедия терминов и понятий/гл. ред. и сост. А. Н. Николюкин. Москва: Интелвак, 2001. 1596 с.
11. Літературознавчий словник-довідник/за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
12. Мелетинский Е. М. О происхождении литературно-мифологических сюжетных архетипов//Литературные архетипы и универсалии/ под ред. Е. М. Мелетинского. Москва, 2001. С. 73—150.
13. Мифы народов мира: энциклопедия: в 2 т./главный редактор С. А. Токарев. Москва: Советская энциклопедия, 1980. Т. 1. А—К. 672 с.
14. Мороз Л. «Сто рівноцінних правд»: Парадокси драматургії В. Винниченка/відп. ред. П. М. Федченко. Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1994. 208 с.
15. Пуларія Т. Архетип, міф, символ: до співвідношення понять // Аркадія: Мистецтвознавчий та культурологічний журнал. 2015. № 1(42). С. 19—25. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ark_2015_1_5.
16. Топорков А. Л. Предвосхищение понятия «архетип» в русской науке XIX века//Литературные архетипы и универсалии/ под ред. Е. М. Мелетинского. Москва. 2001. С. 348—365.
17. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме/пер. з нім. К. Котюк; наук. редактор українського видання О. Фешовець. 2-ге випр. вид. Львів: Видавництво «Астролябія», 2018. 608 с.
18. Ванітас: режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%81>

References

1. Averintsev S. S. «Analiticheskaja psihologija» K. G. Junga i zakonmernosti tvorcheskoj fantazii [«Analytical psychology» K. G. Jung and the regularity of creative imagination]//Voprosy literatury. 1970. № 3. S. 113—144.
2. Belokurova S. P. Slovar literaturovedcheskih terminov [Dictionary of literary terms]. Sankt-Peterburg: Paritet, 2007. 320 s.
3. Bolshakova A. Ju. Teorija arhetipa na rubezhe XX—XXI vv. [Archetype theory at the turn of the 20th—21st century]//Voprosy filologii. 2003. № 1 (13). S. 37—47.
4. Volodymyr Vynnychenko. Vybrani piesy [Selected plays]/uporiad.: M. H. Zhulynskiy, V. A. Burbela; avt. vst. st. M. H. Zhulynskiy. Kyiv: Mystetstvo, 1991. 605 s.
5. Volodymyr Vynnychenko. Hrytsko Hryhorenko: Shtrykhy do portretiv [Strokes to the portrait]/O. D. Hnidan, L. S. Demianivska, L. V. Yolkina. Kyiv: Vyshcha shkola, 1995. 223 s.
6. Hetmanets M. F., Mykhailyn I. L. Suchasnyi slovnyk literatury i zhurnalistyky [Modern dictionary of literature and journalism]. Kharkiv: Prapor, 2009. 384 s.
7. Donii T. M. Motyvne pole arkhetypu samosti [Motive field of the archetype of self]//Naukovi pratsi Kamianets-Podil'skoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohiiienka: Filolohichni nauky. Vypusk 42. Kamianets-Podil'skiy: Aksioma, 2016. S. 12—16.
8. Istoriiia psykhologii XX stolittia: navchalnyi posibnyk [History of psychology of the XX century]. Vyd. 3-tie/ V. A. Romanets, I. P. Manokha; vst. st. V. O. Tatenka, T. M. Tytarenko. Kyiv: Lybid, 2017. 1056 s.
9. Kulish. O. A. Mystetstvoznavchyi dyskurs shchodo vyavlennia arkhetyviv u khudozhnii tvorchoosti [Art discourse on the identification of archetypes in artistic creation]//Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv. Vyp. 26. Lviv: Vyd-vo LNAM, 2015. Rezhym dostupu: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/26/8.pdf.
10. Literaturnaja enciklopedija terminov i ponjatij [Literary encyclopedia of terms and concepts]/gl. red. i sost. A. N. Nikoljukin. Moskva: Intelvak, 2001. 1596 s.
11. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk [Literary dictionary-reference book]/za red. R. T. Hromiaka, Yu. I. Kovaliva, V. I. Teremka. Kyiv: «Akademiiia», 2007. 752 s.
12. Meletinskij E. M. O proishozhdenii literaturno-mifologicheskikh szuzhetnyh arhetipov [About the origin of literary and mythological subject archetypes]//Literaturnye arhetipy i universalii/ pod red. E. M. Meletinskogo. Moskva, 2001. S. 73—150.
13. Mify narodov mira: enciklopedija [Myths of the peoples of the world: encyclopedia]: v 2 t./glavnyj redaktor S. A. Tokarev. Moskva: Covetskaja jenciklopedija, 1980. T. 1. A—K. 672 s.

14. Moroz L. «Sto rivnotsinnykh pravd»: Paradokсы dramaturhii V. Vynnychenka [«One Hundred Equal Truths»: Paradoxes of V. Vynnychenko's Dramaturgy]/ vidp. red. P. M. Fedchenko. Kyiv: In-ut lit. im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, 1994. 208 s.
15. Pulariia T. Arkhetyp, mif, symbol: do spivvidnoshennia poniat [Archetype, myth, symbol: to the ratio of concepts]. Arkadiia: Mystetstvoznachnyi ta kulturolohichniy zhurnal. 2015. № 1(42). S. 19—25. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ark_2015_1_5.
16. Toporkov A. L. Predvoshishhenie ponjatija «arhetip» v russkoj nauke XIX veka [Anticipation of the concept of «archetype» in russian science of the XIX century]/Literaturnye arhetipy i universalii/ pod red. E. M. Meletinskogo. Moskva. 2001. S. 348—365.
17. Yung K. G. Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective unconscious]/perekł. z nim. K. Kotiuk; nauk. redaktor ukraïnskoho vydannia O. Feshovets. 2-he vypr. vyd. Lviv: Vydavnytstvo «Astrolibiia», 2018. 608 s.
18. Vanitas: rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%81>.

Матвеева Татьяна Степановна, доктор филологических наук, профессор кафедры истории украинской литературы, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: t.matvieieva@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9778-1743>

Matvieieva Tatiana Stepanovna, Doctor of Philology, Professor of the Department of History of Ukrainian Literature of V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: t.matvieieva@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9778-1743>

Рудаченко Алиса Сергеевна, бакалавр, студентка I курса филологического факультета (магистерский уровень), Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: alisa.rudachenko@gmail.com

Rudachenko Alisa, student of the philological faculty of V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: alisa.rudachenko@gmail.com

Роль антологій у розробці підходів до вивчення азійсько-американської літератури

Олена Анатоліївна Мащенко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри порівняльної філології
східних та англомовних країн,
Дніпровський національний університет ім. О. Гончара
(пр. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49000, Україна);
e-mail: mav2006@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4555-490X>

В статті розглянуто роль і місце перших антологій американської літератури, написаної письменниками азійського походження, завдяки яким було окреслено обриси того, що натеper прийнято називати азійсько-американськими літературними студіями. Уважний аналіз цих антологій дозволяє зрозуміти, чому проголошена в другій половині 20 століття наявність єдиної колективної азійсько-американської ідентичності піддається сумніву на зламі 20-21 віків. Він дає підстави констатувати, що антології не просто позначили статус-кво літератури, створеної американськими письменниками азійського походження, а і сформували лінії розлому, вздовж яких в кінці 20 століття будуть прикладатись зусилля позбавити азійсько-американську літературу статусу маргіальної, другорядної і представити її повноцінною складовою американського літературного континуума. Першу можна охарактеризувати як «подолання дефіса» ("beyond the hyphen"). Друга траєкторія пошуків виходу з етнічного укриття в кінці ХХ століття спрямована на «реконфігурацію канону» ("reconfiguring the canon"). Вона передбачає не лише зазіхання на те, щоби бути повноцінно залученими до американської літературної традиції, а і пошук своєї ролі у формуванні обрисів, якщо не генерації, сучасної американської літератури. Антології, яким належить першість у відкритті американських письменників азійського походження, як літературознавчий факт з одного боку були продовженням-переосмисленням традиції східних (китайських/японських) антологій. З іншого боку вони, не дивлячись на вкрай стисле теоретичне обґрунтування суті цього крила американської літератури, демонструють ступінь і динаміку його осмислення та інтерпретації як *integral part* західного літературного дискурсу.

Ключові слова: антологія, азійсько-американський, літературні студії, ідентичність, літературознавчий факт

Мащенко Е. А. Роль антологій в выработке подходов к изучению азиатско-американской литературы

В статье рассмотрена роль и место первых антологий американской литературы, написанной писателями азиатского происхождения, благодаря которым были очерчены абрисы того, что теперь принято называть азиатско-американскими литературными студиями. Внимательный анализ этих антологий позволяет понять, почему провозглашенное во второй половине 20 столетия наличие единой коллективной азиатско-американской идентичности подвергается сомнению на рубеже 20-21 веков. Он дает основания констатировать, что антологии не просто обозначили статус-кво литературы, созданной американскими писателями азиатского происхождения, а и сформировали линии разлома, вдоль которых в конце 20 века будут прикладываться усилия лишь азиатско-американскую литературу статуса маргинальной, второстепенной и представит ее полноценной составляющей американского литературного континуума. Первую можно охарактеризовать как «преодоление дефиса» ("beyond the hyphen"). Вторая траектория поисков выхода из этнического укрития в конце ХХ века направлена на «реконфигурацию канона» ("reconfiguring the canon"). Она предполагает не только посягательства на то, чтобы быть полноценно вовлеченными в американскую литературную традицию, а и поиск своей роли в формировании очертаний, если не порождения, современной американской литературы. Антологии, которым принадлежит первенство в открытии американских писателей азиатского происхождения, как литературоведческий факт з одного боку были продолжением-переосмыслением традиции восточных (китайских/японских) антологий. С другой стороны, они, несмотря на крайне сжатое теоретическое обоснование сути этого крыла американской литературы, демонстрируют степень и динамику его осмысления и интерпретации как *integral part* западного литературного дискурса.

Ключевые слова: антология, азиатско-американский, литературные студии, идентичность, литературоведческий факт

Mashchenko Olena. The Role of Anthologies in Developing Approaches to The Study of Asian American Literature

The article reviews the role and position of the first anthologies of American literature written by writers of Asian descent, due to which the outlines for what are now commonly known as Asian American literary studies were defined. A close analysis of these anthologies enables to realize why the existence of a unified collective Asian American identity, which was proclaimed in the second half of the 20th century, is being questioned at the milestone of the 20th and 21st centuries. It gives reason to state that the anthologies did not only emphasize the status quo of literature created by American writers of Asian descent, but also formed fracture lines along which at the end of the 20th century efforts were made to deprive Asian-American literature of the status of marginal, secondary and present it as a full-fledged component of American literary continuum. The first one can be described as "beyond the hyphen". The second trajectory of the search for a way out of ethnic shelter at the end of the 20th century is aimed at "reconfiguring the canon". It involves not only a demand of being fully involved into the American literary tradition, but also a search for its role in shaping, if not generating contemporary American literature. The anthologies that hold the primacy in the discovery of American writers of Asian descent, as a literary fact on one side, were both a continuation and rethinking of the tradition of Eastern (Chinese/Japanese) anthologies. On the other hand, despite the extremely compressed theoretical foundation for the essence of this wing of American literature, they show the extent and dynamism of its understanding and interpretation as an integral part of Western literary discourse.

Key words: anthology, Asian American, literary studies, identity, literary fact

Американська література, написана письменниками азійського походження звернула на себе увагу євроатлантичних літературознавців лише на зламі 20-21-го століть. Саме в цей час побачили світ на теперішній час найбільш авторитетні монографії, присвячені соціокультурним та соціо-історичним аспектам її зародження та становлення – Е. Кім «Азійсько-американська література: знайомство з творами та їх історичним контекстом» (“Asian American Literature: An Introduction To The Writings and Their Historical Context”, 1982) [8], Е. Лінч «Між світами: письменниці китайського походження» (“Between Worlds: Women Writers of Chinese Ancestry, 1990) [11], Л. Лоу «Імміграційні закони: азійсько-американська культурна політика (“Immigrant Acts. On Asian American Cultural Politics”, 1996) [12], Сяо-хуанг Їнь (Xiao-huang Yin) «Китайсько-американська література з 1850-х років» (“Chinese American Literature Since the 1850s”, 2000) [17].

Водночас, вести мову про вищезгадані монографії як про точку відліку азійсько-американських студій, ігноруючи перші антології азійсько-американської літератури, значить суттєво обмежити предметну сферу дослідження. Деякі з антологій і сьогодні часто згадують у розвідках, присвячених проблемам американської літератури, написані письменниками азійського походження. Проте більша частина з них так і не отримала зваженої всебічної оцінки. Проблема не лише в тому, що в монографіях Е. Кім, Е. Лінч чи Л. Лоу кожна із найбільш важливих антологій аналізується як окреме явище. Справа і в тому, що наприкінці 20-го століття, як не без іронії зазначає С. Коші «... темпи випуску критичних та теоретичних публікацій про твори значно відстають від плодотворного виробництва антологій азійсько-американської літератури» [9]. В результаті антології поступово отримали статус явищ «другого порядку», і дискусії навколо їх місця в азійсько-американському дискурсі фактично припинились, а їх справжня роль у визначенні підходів до вивчення азійсько-американської літератури так ніколи і не була досліджена. Мета даної статті – продемонструвати, що саме антології започаткували головні стратегічні напрями дослідження азійсько-американської літератури, які і дотепер визначають траєкторію наукових і художніх пошуків.

Першість у відкритті американських письменників, які мали азійське коріння належить трьом найбільш значним і впливовим антологіям азійсько-американської літератури. Не дивлячись на вкрай стисле обґрунтування суті цього феномена (а часто-густо й його відсутність), антології, тим не менш, наочно – через перелік включених у них авторів, особливості систематизації їх текстів, назви розділів – демонструють ступінь і динаміку його вивченості і розуміння. Фактично, антології творів азійсько-

американських письменників 70-х років сформували обриси сучасних азійсько-американських літературних студій.

На початку 1970-тих років світ побачили три найбільш значні й впливові антології азійсько-американської літератури, які визнані конститутивними: Кай-Ю Сю і Хелен Палубінскас «Азійсько-американські письменники» (“Asian-American Authors”, 1972) [7], «Азійсько-американський доробок: антологія прози і поезії» (“Asian-American Heritage: An Anthology of Prose and Poetry”, 1974) Девіда Сін-Фу Ванда (David Hsin-Fu Wand) [14] і «Айїїїїїї! Антологія азійсько-американських письменників» (“Aiiieeeee!: An Anthology of Asian-American Writers”, 1974) [2]. Попри спільну прагматичну мету, яку ставили перед собою укладачі трьох вищезгаданих антологій азійсько-американської літератури – ознайомлення американських читачів з творами, написаними американськими письменниками азійського походження – вони продемонстрували кардинальні розбіжності у поглядах дослідників на моделі її співіснування з американською традицією та літературою мейнстріму.

Сучасними літературознавцями антологія «Азійсько-американські письменники» («Asian-American Authors», 1972) під редакцією Кай-Ю Сю і Хелен Палубінскас закономірно вважається фундаментом вивчення цієї літератури. В короткому вступі до неї автори визначили ідеологічні та естетичні принципи, що не лише окреслили лінії перетину та розмежування всередині американської літератури, створеної письменниками азійського походження, а й сформували обриси азійсько-євроатлантичних студій. Першою з ключових тез, що прозвучала у вступі, було наголошено на неможливості оминати питання національної ідентифікації письменника, особливо коли той зазнає бікультурних або крос-культурних впливів: «У цьому питанні одна і та ж проблема турбує всіх чугливих людей, незалежно від їх етнічного походження» [7, с. 2]. Саме в цій антології зафіксовано естетичний принцип, освоєння якого передбачає створення нового образу азійця в євроатлантичній літературі. Він полягає у відмові від його екзотизації та наділення рисами реальної – з усіма її позитивними і негативними рисами – людини: «Повстання проти стереотипу – справжнє і серйозне починання цих азійсько-американських письменників. ... Вони хочуть, щоб азійських американців любили такими, які вони є: людьми, яким притаманні гідність та краса, які мають шкіру іншого відтінку, волосся більш темне та пряме, свої власні мовні акценти. Вони хочуть, щоб білі американці поважали ці риси, не спотворюючи їх, забарвлюючи їх чи романтизуючи» [7, с. 5]. Окрім цього, дослідниками проголошується – теоретично розпливчасто обґрунтоване – існування виняткової сіно-американської (і загалом –

азійсько-американської) «літературної чуттєвості» (“literary sensibility”), яка, на їх думку, полягає у підсвідомому бажанні американських письменників азійського походження відповідати нав’язаним їм білими американцями міфічних характеру та чеснот [7, с. 11].

Натепер можна напевно стверджувати, що перша антологія випередила свій час, адже побачила світ тоді, коли ще не було ніякого реального розуміння або визначення того, чим була американська література з азійським началом. Незважаючи на відносно малий обсяг, вона стала важливим редакторським і науковим досягненням та одним із наріжних каменів дослідження азійського крила сучасної американської літератури, оскільки саме вона послугувала першим доказом її існування та спробою «вирватися» з кола маргінальних літератур, шляхом презентації головних її представників.

В другій вищезгаданій антології під редакцією Д. С. Ванда хоч і проголошується неможливість систематичного і збалансованого вивчення американської літератури без ретельного дослідження «проникнення та взаємодії» з нею інших літературних традицій [14, с. xi], творчість американських письменників азійського походження розглядається в ній не в художньому, а соціально-світоглядному аспекті. Саме він лежить в основі поділу її на дві групи: «войовничої молоді» (“militant”) на чолі з Френком Чіном та «політично поміркованих» (“politically moderate”) Даяни Чанг (Diana Chang), Джона Окади (John Okada) і Р. Кіма (Richard Eun Cook Kim), чії тексти апелюють до універсального колективного несвідомого, будуючи архетипну модель, що «... знаходить відгомін та вторинну вібрацію у світовій літературі» [14, с. 9]. І саме він стає ключовим аргументом, на який спирається Д. К. Ванд, намагаючись з’ясувати причини нехтування білими американцями творчості письменників «третього світу». Зокрема, дослідник зупиняється на релігійно-філософському (сповідання конфуціанства), зовнішньому (не належать до більшості WASP (white Anglo-Saxon protestant) та мовленнєвому чинниках. Нескладно побачити, що антологія Д. К. Ванда вирізняється примирливим і навіть компромісним характером, що полягає не лише у вкрай стриманій тональності вступу, а і в переліку включених до антології творів. Так, в ній відсутні Л. Чу або Л. Юйтан на підставі невизнання цих письменників самою азійсько-американською спільнотою. Водночас, Д. К. Ванд порушує питання (залишаючи його при цьому нерозв’язаним) розпливчастості поняття «азійсько-американський», оскільки воно не передбачає ані національного, ані мовного критеріїв опису тих явищ і процесів, що належать і відбуваються всередині цього поняття.

Антологія, без згадки про яку не обходиться жодна сучасна розвідка в області американської

літератури, написаної авторами азійського походження, це «Антологія азійсько-американських письменників» [16]. Справа не лише в тому, що її авторами стали такі американські автори, як Френк Чін, Джеффри Пол Чан, Шон Вонг Лоусон Фусао Інада. В цій антології вперше зроблена спроба осмислити природу ідентичності азійського американця, піддати сумніву неминучість превалювання білої культури і переходу з однієї культури в іншу. Вважається що в цій антології вперше пролунали ті питання, до яких буде звертатися азійсько-американська література кінця XX – початку XXI ст., а саме питання ідентифікації особистості в мультикультурному суспільстві. Її автори відмовляються від академічного стилю наукового дослідження, передаючи у книзі оригінальні голоси письменників та підлаштовуючись під ці голоси концептуально і стилістично. Одним з основних естетичних стрижнів азійсько-американської літератури є заявлена Ф. Чіном передмова-маніфест до цієї антології, у якій редактори декларувати відмінність творчості азійсько-американських письменників від творчості білих американців, що «насаджували білу культуру» і змальовували жовту людину, що «скулить, волаючи ааайййййй!». Натомість укладачі, подібно до укладачів першої антології, проголошують наявність особливої чуттєвості, як основної характеристики азійсько-американської ідентичності, пропонуючи концепцію «мультикультурної ідентичності», яка формується в американському суспільстві.

Таким чином, названі антології не просто позначили статус-кво літератури, створеної письменниками азійського походження, а і сформували лінії розлому, вздовж яких в кінці 20 століття будуть прикладатись зусилля позбавити азійсько-американську літературу статусу маргінальної, другорядної і представити її повноцінною складовою американського літературного континуума. Першу можна охарактеризувати як «подолання дефіса» (“beyond the hyphen”). Вона полягала у відмові від дефісу в складному слові “Asian-American” і трансформації його в словосполучення “Asian American”, що зміщувало акценти з «пограничності», «гібридності» цієї літератури на її «окремість» в американській літературі. Концептуальне обґрунтування цього повороту і було представлене у вже згаданому історико- і соціолітературному дослідженні Е. Кім «Азійсько-американська література: знайомство з творами та їх історичним контекстом». Цей поворот був закріплений декількома виданими пізніше антологіями азійсько-американської літератури і в першу чергу «Великою АЙЙЙЙЙЙЙ: Антологією китайсько-американської і японсько-американської літератури» (“The Big АЙЙЙЙЙЙЙ!: An Anthology of Chinese American and Japanese American Literature”, 1991), а також численними книгами, підручниками і статтями, що

підтримували цю ідею. «Подолання дефісу» у підсумку зводилось до відстоювання специфічної самотності азійсько-американського художнього досвіду, а насправді – призводило до локалізації – нехай і в іншій степені – цього крила американської літератури. Намагання подолати бар'єр другорядності і гібридності, кінець кінцем слугувало дробленню і фрагментації цілого унікального масиву американської літератури, що критично переосмислював не лише американську, а й азійську літературну традицію.

Разом з тим в кінці ХХ століття визначається інша траєкторія пошуків виходу з етнічного укриття, спрямована на «реконфігурацію канону» (“reconfiguring the canon”). Вона передбачає не лише зазіхання на те, щоби бути повноцінно залученими до американської літературної традиції, а і пошук шляхів для “shaping if not generating contemporary American literature”. Так, на початку 90х років з'явилося ще декілька антологій азійсько-американської літератури, які ознаменували суттєвий поворот в усвідомленні синкретизму і взаємодії азійсько-американської і євроатлантичної літератури. Саме в цей побачили світ антології американської літератури, написаної жінками азійського походження, в яких зібрано твори, тематика та проблематика яких обертається навколо гендерної нерівності та дискримінації жінки у сучасному американському суспільстві. Майже одночасно виходять «Заборонений стібок: азійсько-американська жіноча антологія» (“The Forbidden Stitch: An Asian American Woman's Anthology”, 1989) за редакцією Ширлі Лім і Маюми Тцутакава і «Порушуючи статус-кво: Антологія творів азійсько-американських жінок про себе» (“Making Waves: An Anthology of Writings by and about Asian American Women”, 1989), «Дім, в якому залишаються: Азійсько-Американська жіноча література» (“Home to Stay: Asian American Women's Fiction”, 1990) за редакцією Сільвії Ватанабе і Керол Бручак [15]. І якщо в першій із вищезазначених окреслені горизонти присутності американок азійського походження в американському літературному дискурсі, то в останній оголюється хиткість будь-яких горизонтів і меж. Об'єднує ці, на перший погляд різні, антології два послідовно пов'язаних аспекти. Перший – різноманітність і несхожість голосів американських письменниць азійського походження це ще один із багатьох варіацій жіночого голосу, на задвірках американського мейнстріму. Авторки антологій не просто обстоюють приналежність азійських американських письменниць американській літературі та протестують проти ярлика «етнічний». Включивши в свої антології твори письменниць, які резонували з ідеями специфічно жіночого читацького і письменницького досвіду, критикою логоцентризму, чоловічого шовінізму, патріархального суспільства, тощо, відстоювані феміністичною критикою і американською

жіночою літературою, або письменниць не-азійського походження, які мають багатий східний досвід, їх автори оскаржують власне ядро концепту «азійсько-американський». Другий – і головний – замість наслідування нав'язаних канонів, правил або парадигм («Сучасна азійсько-американська культура не диктується ані центральним комітетом, ані чоловіками чи братами, які беруть на себе відповідальність за це. Це не дублювання традиційних зразків, що передаються поколіннями” [10]), вони стають передумовою формування нових обрисів американської літератури.

На тому, що азійсько-американські письменники це не лише минуле американської літератури, а і її майбутнє наголошує і Дж. Хейджорн: «Молоді азійсько-американські письменники процвітають і ростуть у таких сприятливих умовах, і я з'ясувала, що вражаючі публікації, що виходять з багатьох цих культурних центрів – збірки поезії, художня література, п'єса, усної історії та культурології – є чудовими ресурсами для будь-кого, хто дбає про минуле, сучасне та майбутнє американської літератури» [6, с. xxxi-xxxii].

Нескладно зрозуміти, чому родоначальниками азійсько-американських студій (загальноприйнятий в сучасному літературознавстві, але від того не менш обтічний «парасольковий» термін, який охоплює великий діапазон інтердисциплінарних досліджень) дотепер вважаються вищезазначені американські літературознавці й автори азійського походження. Проте саме це не в останню чергу обумовило ситуацію, що на початок ХХ століття в євроатлантичному літературному дискурсі з'явився не лише «літературний», а й «літературознавчий Чайнатаун». Так, серед тих, для кого азійсько-американська література і досі є міноритарною і маргінальною коли мова заходить про зародження азійсько-американського літературознавства, згадуються імена К. Хсю і Н. Палубінскас, зрідка Д. К. Ванда і завжди Ф. Чіна і Дж. П. Чана. В той же час існують оцінки американських письменників і літературознавців не-азійського походження, які не лише випередили три вищезазначені антології хронологічно, а й запропонували інше – більш зріле – світоглядне обґрунтування для її розуміння і вивчення. Тут слід згадати видану в 1969 року антологію «Говорити від свого імені» (“Speaking for ourselves”) Л. Фадерман і Б. Бредшоу. Її можна вважати одним із найбільш значимих орієнтирів початку залучення азійсько-американської літератури до загального простору американської літератури. Структурно ця антологія повторює вже наявні антології етнічних літератур, і твори американських письменників представлені в ній за принципом етнічного походження їх авторів. Проте, вона відрізняється від всіх виданих пізніше антологій подібного роду концептуально и методологічно. Концептуальний

коректив полягав в уточненні феномена «американці» як білої англосаксонської більшості Сполучених Штатів (WASP) і модусу сприйняття поняття “mainstream” – с реалістичного на іронічний. Методологічний розрив с традицією складання антологій етнічних літератур позначений «одругорядненням» (“secondarization”) формально-історичного підходу до розуміння ролі та місця письменників в американській літературі та відсутністю акценту на «етнічному компоненті» їх творчості. Навзаєм були запропоновані інші критерії відбору творів для своєї антології, і перший з них – як в них віддзеркалені «грані американської мрії. Не буде перебільшенням сказати, що вже в середині 70-х років 20 століття саме цей критерій став вододілом між письменниками “ethnic” чи, пізніше, “hyphenated” та “American”. Він започаткував в американському літературознавстві процес усвідомлення того, що бідні єврейські квартали, на тлі яких розгортається сюжет роману С. Беллоу «Герцог», маленьке провінційне американське містечко Йокогама, в якому мешкають іммігранти з Японії та їх народженні в Америці нащадки, описаний в оповіданнях Т. Морі, і нью-йоркський Чайнатаун, що живе за жорстокими законами патріархальної китайської громади – це все Америка. Герої їх творів – американці з «...так званих американських етнічних або міноритарних груп» [3], і твори, написані цими письменниками без застережень насправді належать американській літературі.

Показовою є і «Нація націй: етнічна література в Америці» (“A Nation of Nations:

Ethnic Literature in America”, 1971) під редакцією Т. Л. Гросса [5]. В книзі відсутній літературно-критичний голос, натомість зібрано голоси тих, хто відрізнявся за будь-яким критерієм від представників домінуючої на той час культури WASP American. Названа антологія важлива тим, що її «мовчазний» автор вперше відмовився від формалізованої організації текстів за етнічним походженням авторів і фокусується на зв’язанні переплетіння в різних за жанром текстах ідей, проблематик і змістів, тематизація яких тою чи іншою мірою реалізується в творах всіх американських письменників азійського походження – «Сім’я», «Освіта», «Релігія», «Ідентичність», «Упередження», тощо.

І вже на зламі 20-21 століть були опубліковані принципово нові і переламні літературно-теоретичні дослідження, які суттєво вплинули на місце азійсько-американських студій в євроатлантичному літературознавстві, позбавивши їх другорядного статусу – Х. Грайс «Азійсько-американська проза, історія та життєписання» (“Asian American Fiction, History and Life Writing”, 2009) [4], Дж. Беніто, А. М. Манзанас, Б. Сімал «Брехливі дзеркала: магичний реалізм в американських етнічних літературах» (“Uncertain Mirrors: Magical Realisms in US Ethnic Literatures”, 2009) [1] та Б. Сімал-Гонсалес «Екокрітика і азійсько-американська література: Золоті гори, квітки дурману та туманні глобуси» (“Ecocriticism and Asian American Literature: Gold Mountains, Weedflowers and Murky Globes”, 2020) [13].

Література

1. Benito J., Manzananas A.M., Simal B. (Eds.) *Uncertain Mirrors: Magical Realisms in US Ethnic Literatures*. Amsterdam & N.Y.: Rodopi, 2009. 276 p.
2. Chin F., Chan J.P., Inada L.F., Wong Sh. (Eds.). *Aiiieeeee!: An Anthology of Asian-American Writers*. Washington: Howard University Press, 1974. 264 p.
3. Faderman L., Bradshaw B. (Eds.). *Speaking for ourselves*. Illinois: Scott, Foresman and Company, 1969. 615 p.
4. Grice H. *Asian American Fiction, History and Life Writing*. N.Y. & L.: Routledge, 2009. 156 p.
5. Gross Th. L. (Ed.). *A Nation of Nations: Ethnic Literature in America*. N.Y: The Free Press, 1971. 553 p.
6. Hagedorn J. (Ed.). *Charlie Chan is Dead 2. At Home in the World: An Anthology of Contemporary Asian American Fiction*. N. Y.: Penguin Books, 2004. 573 p.
7. Kai-yu H., Palubinskas, H. (Eds.). *Asian-American Authors*. Boston: Houghton Mifflin, 1972. 184 p.
8. Kim E. *Asian American Literature: An Introduction to the Writings and Their Historical Context*. Philadelphia: Temple University Press, 1982. 363 p.
9. Koshi S. *The Fiction of Asian American literature* <https://muse.jhu.edu/article/36743> (access date:08.05.2020)
10. Lim Sh., Tsutakawa M., Donnelly M. (Eds.). *The Forbidden Stitch: An Asian American Woman's Anthology*. Calyx Books, 1989. 290 p.
11. Ling A. *Between Worlds: Women Writers of Chinese Ancestry*. N. Y.: Pergamon Press, 1990. 212 p.
12. Lowe L. *Immigrant Acts. On Asian American Cultural Politics*. Durham & L.: Duke University Press, 1996. 252 p.
13. Simal-González B. *Ecocriticism and Asian American Literature: Gold Mountains, Weedflowers and Murky Globes*. Palgrave Macmillan, 2020. 273 p.
14. Wand D. H. (Ed.). *Asian-American Heritage*. N.Y.: Pocket Book, 1974. 308 p.
15. Watanabe S., Bruchac C. (Eds.). *Home to Stay: Asian American Women's Fiction*. N.Y.: Greenfield Review Press, 1990. 321 p.
16. Yen-Mei Wong D., *Asian Women United of California* (Eds.). *Making Waves: An Anthology of Writings by and about Asian American Women*. Boston: Beacon Press, 1989. 481 p.
17. Yin X. *Chinese American Literature Since the 1850s*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press, 2000. 307 p.

References

1. Benito, J., Manzanar, A.M., Simal, B. (Eds.). (2009). *Uncertain Mirrors: Magical Realisms in US Ethnic Literatures*. Amsterdam & N.Y.: Rodopi.
2. Chin, F., Chan, J.P., Inada, L.F., Wong, Sh. (Eds.). (1974). *Aiiieeee!: An Anthology of Asian-American Writers*. Washington: Howard University Press.
3. Faderman, L., Bradshaw, B. (Eds.). (1969). *Speaking for ourselves*. Illinois: Scott, Foresman and Company.
4. Grice, H. (2009). *Asian American Fiction, History and Life Writing*. N.Y. & L.: Routledge.
5. Gross, Th. L. (Ed.). (1971). *A Nation of Nations: Ethnic Literature in America*. N.Y: The Free Press.
6. Hagedorn, J. (Ed.). (2004). *Charlie Chan is Dead 2. At Home in the World: An Anthology of Contemporary Asian American Fiction*. N. Y.: Penguin Books.
7. Kai-yu, H., Palubinskas, H. (Eds.). (1972). *Asian-American Authors*. Boston: Houghton Mifflin.
8. Kim, E. (1982). *Asian American Literature: An Introduction to the Writings and Their Historical Context*. Philadelphia: Temple University Press.
9. Koshi, S. *The Fiction of Asian American literature* <https://muse.jhu.edu/article/36743> (access date:08.05.2020)
10. Lim, Sh., Tsutakawa, M., Donnelly, M. (Eds.). (1989). *The Forbidden Stitch: An Asian American Woman's Anthology*. Calyx Books.
11. Ling, A. (1990). *Between Worlds: Women Writers of Chinese Ancestry*. N. Y.: Pergamon Press.
12. Lowe, L. (1996). *Immigrant Acts. On Asian American Cultural Politics*. Durham & L.: Duke University Press.
13. Simal-González, B. (2020) *Ecocriticism and Asian American Literature: Gold Mountains, Weedflowers and Murky Globes*. Palgrave Macmillan.
14. Wand, D. H. (Ed.). (1974). *Asian-American Heritage*. N.Y.: Pocket Book.
15. Watanabe, S., Bruchac, C. (Eds.). (1990). *Home to Stay: Asian American Women's Fiction*. N.Y.: Greenfield Review Press.
16. Yen-Mei Wong, D., *Asian Women United of California* (Eds.). (1989). *Making Waves: An Anthology of Writings by and about Asian American Women*. Boston: Beacon Press.
17. Yin, X. (2000). *Chinese American Literature Since the 1850s*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press.

Машенко Елена Анатольевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры сравнительной филологии восточных и англоязычных стран, Днепровский национальный университет им. О. Гончара (пр. Гагарина, 72, Днепр, 49000, Украина); e-mail: mav2006@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4555-490X>

Olena Mashchenko, PhD in Philology, associate professor at the Department of Comparative Studies of Eastern and English-speaking countries, Oles Honchar Dnipro National University (Gagarin ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine); e-mail: mav2006@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4555-490X>

Жанровий інваріант конспірологічного роману

Олена Олексіївна Плетена

аспірант кафедри світової літератури та культури

імені проф. Олега Мішукова,

Херсонський державний університет

(вулиця Університетська, 27, Херсон, 73000, Україна);

e-mail: elenapletena@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9106-5920>

Метою статті є обґрунтування теоретичного конструкту дослідження – жанрового інваріанта конспірологічного роману. Виявлено, що теоретичний конструкт має таку структуру: жанрова парадигма авантюрно-пригодницької літератури, до якої входить конспірологічний роман; теоретична модель жанру – її інваріант; прецедентний текст – конспірологічний роман «денбраунівського» типу; жанрова типологія (варіанти модифікації).

Доведено, що «закон жанру» конспірологічного роману як нової форми постмодерністської прози маркує жанрова поліфонія. Жанрова модель інваріанта охоплює три плани: 1) план змісту, 2) план структури, 3) план сприйняття (за Н. Лейдерманом). План змісту включає інваріантні конспірологічні мотиви, які є жанротвірними. Домінантою плану структури вважаємо просторово-часову організацію, до якої входять сюжет, система характерів, вставні елементи. Специфічним для конспірологічного роману є квест-хронотоп. Його характер визначає сюжетна об'єднаність мотивів пошуку, складний малюнок суб'єктно-об'єктних відносин, предикат – багаторівневий «лабіринт». Сюжетотвірними константами конспірологічного роману є таємниця – змова – розслідування як цілеспрямований пошук. Завдяки жанровому маркеру – таємниці змови, яка залишається ядром сюжету, світ роману розподіляється на «свій» / видима реальність і «чужий» / невидима реальність. Квест-хронотоп актуалізує рецептивний план конспірологічного роману – сприяє ідентифікації читача з героями, підвищує цікавість до твору, встановлює ігрові відносини між автором та читачем, бо саме завдяки пошуку вони разом йдуть до істини.

Прецедентним текстом теоретичного конструкту є конспірологічний роман «денбраунівського» типу. Дескриптивна модель інваріанта дає змогу простежити жанрові модифікації та описати типологію конспірологічного роману в українській та американській літературах. Модель виконує як теоретичну, так і практичну функції – сприяє розробці методологічних підходів та інструментарію до вивчення масової літератури.

Ключові слова: авантюрно-пригодницька література, традиція, модифікація, квест-хронотоп, інваріантні мотиви, прецедентний текст

Плетена Е. А. Жанровый инвариант конспирологического романа

Целью статьи является обоснование теоретического конструкта исследования – жанрового инварианта конспирологического романа. Выявлено, что теоретический конструкт имеет следующую структуру: жанровая парадигма авантюрно-приключенческой литературы, в которую входит конспирологический роман; теоретическая модель жанра – ее инвариант; прецедентный текст – конспирологический роман «денбрауновского» типа; жанровая типология (варианты модификаций).

Доказано, что «закон жанра» конспирологического романа как новой формы постмодернистской прозы маркирует жанровая полифония. Жанровая модель инварианта охватывает три плана: 1) план содержания, 2) план структуры, 3) план восприятия (по Н. Лейдерману). План содержания включает инвариантные конспирологические мотивы, которые являются жанрообразующими. Доминантой плана структуры считаем пространственно-временную организацию, в которую входят сюжет, система характеров, вставные элементы. Специфическим для конспирологического романа является квест-хронотоп. Его характер определяет сюжетная объединенность мотивов поиска, сложный рисунок субъектно-объектных отношений, предикат – многоуровневый «лабиринт». Сюжетообразующими константами конспирологического романа являются тайна – заговор – расследование как целенаправленный поиск. Благодаря жанровому маркеру – тайне заговора, которая остается ядром сюжета, мир романа делится на «свой» / видимую реальность и «чужой» / невидимую реальность. Квест-хронотоп актуализирует рецептивный план конспирологического романа, а именно: способствует идентификации читателя с героями, повышает интерес к произведению, устанавливает игровые отношения между автором и читателем, так как в результате общего поиска они постигают истину.

Прецедентным текстом теоретического конструкта является конспирологический роман «денбрауновского» типа. Дескриптивная модель инварианта позволяет проследить жанровые модификации и описать типологию конспирологического романа в украинской и американской литературах. Модель выполняет как теоретическую, так и практическую функции – способствует разработке методологических подходов и инструментария для изучения массовой литературы.

Ключевые слова: авантюрно-приключенческая литература, традиция, модификация, квест-хронотоп, инвариантные мотивы, прецедентный текст

Pletena O. O. Genre invariant of a conspiracy novel

The purpose of the article is the substantiation of theoretical construct of the research – the genre invariant of the conspiracy novel. It is found that the theoretical construct has the following structure: the genre paradigm of adventure literature, which includes the conspiracy novel; the theoretical model of the genre – its invariant; the precedential text – the conspiracy novel of the "Dan Brown's type"; the genre typology (versions of modifications).

It is proved that the "law of the genre" of the conspiracy novel as a new form of postmodern prose marks genre polyphony. The genre model of an invariant covers three plans: 1) a plan of content, 2) a plan of structure, 3) a plan of perception (according to N. Leiderman). The content plan includes invariant conspiracy motifs that are genre-forming. We consider that the dominant of the structure plan is the space-time organization, which includes the plot, the character system, and inset elements. The quest-chronotype is specific to the conspiracy novel. Its character is determined by the plot unity of search motives, the complex picture of subject-object relations, and the predicate which is a multi-level "maze". The plot-forming constants of the conspiracy novel are a secret – a conspiracy – an investigation as a targeted search. Due to the genre marker – the secret of the conspiracy, which remains the core of

the plot, the world of the novel is divided into "ours" / visible reality and "alien" / invisible reality. The quest-chronotope emerges the receptive plan of the conspiracy theological novel, namely: it helps to identify the reader with the characters, increases interest in the work, establishes a game relationship between the author and the reader, since as a result of a general search they comprehend the truth.

The precedent text of the theoretical construct is the conspiracy novel of the "Dan Brown's type". The descriptive model of the invariant allows us to trace genre modifications and describe the typology of the conspiracy novel in Ukrainian and American literature. The model performs both theoretical and practical functions – it contributes to the development of methodological approaches and tools for studying mass literature.

Key words: adventure literature, tradition, modification, quest-chronotope, invariant motives, precedent text

Постановка проблеми. Проблема виокремлення інваріанта прозового твору набуває особливого значення в постмодерністській ситуації розмивання жанрових структур, деканонізації традиційних жанрів, актуалізації метажанрових утворень. Виокремлення жанрового інваріанта як інструментарію дослідження іманентно природі масової літератури, бо лише вона, за словами Ц. Тодорова, «відповідає поняттю жанру» [15, с. 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інваріант є міждисциплінарною категорією сучасних досліджень із лінгвістики, математики, фізики тощо. Це актуальне поняття розглядається літературознавцями (А. Жолковський, Ю. Щеглов, Н. Лейдерман, Н. Тамарченко, Ю. Ковалів, Ю. Поддубнова, Т. Гребенюк, Т. Бовсунівська), які визначають інваріант як «ідеальний тип художнього твору» (Ю. Ковалів), «теоретичну модель жанру», «ідеальну абстрактну схему» та пов'язують із такими ключовими поняттями, як «ядро жанру» (Ю. Тинянов, Г. Поспелов), «пам'ять жанру» (М. Бахтін), «внутрішня міра жанру» (Н. Тамарченко), «інваріантні теми / мотиви» (А. Жолковський, Т. Гребенюк). Під інваріантом, слідом за Н. Тамарченко, розуміємо узагальнену структуру типологічно подібних у жанровому плані творів, «для яких вона грає роль відтворюючого творчого принципу та породжує моделі, що можуть бути використані автором для створення нового твору як варіації типового художнього цілого». Літературознавець підкреслює рецептивну складову інваріанта, оскільки це «форма або структура, що виділяється інтуїтивно читачем або реконструюються дослідником на основі порівняння конкретних творів, для яких вона грає роль наджанрової сюжетної схеми» [13, с. 79]. Отже, у такому визначенні інваріанта для нас важливими є такі моменти: розуміння інваріанта як логічно змодельованого конструкту, призначення якого – слугувати «мірою жанру», що дає змогу простежити його варіативні прояви. Адже саме завдяки модифікації в межах жанру він зберігає свою ідентичність. Особливу релевантність має репрезентований Н. Тамарченко типологічний аспект жанрової структури.

Мета статті: обґрунтування теоретичного конструкту дослідження – жанрового інваріанта конспірологічного роману. У такій постановці, наскільки нам відомо, проблема не була самостійним предметом вивчення. Представлена стаття є частиною великої роботи, присвяченої порівняльному аналізу конспірологічного роману

в українській та американських літературах. Матеріалом слугують романи В. Єшкілева «Богиня і Консультант» (2009) та Дж. Роллінса «Ключ Судного дня» (The Domsday Key (2009), що розглядаються у контексті їх творчості, прецедентним текстом є конспірологічний роман Д. Брауна «Код да Вінчі» («The Da Vinci Code», 2003).

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті нашої мети цікаво розглянути дослідження, присвячені вивченню жанрових інваріантів авантюрно-пригодницької літератури, насамперед детективного та пригодницького роману як найбільш близьких, але не ідентичних до конспірологічного. Так, дослідниця Н. Кириленко розглядає жанровий інваріант та генезис класичного детективу на основі концепції жанру як «тривимірного конструктивного цілого» М. Бахтіна. Аналіз таких аспектів поетики класичного детективу, як тип героя-слідчого; хронотоп; комплекс мотивів; суб'єктна структура; композиційні форми мови, дає авторці змогу дослідити його жанровий інваріант, константні риси якого свідчать про самостійність класичного детективу як жанру із жорсткою структурою [8, с. 35–38].

Дещо в іншому ракурсі розглядається жанровий інваріант у дисертаційній роботі Є. Варлакової, присвяченій текстотипологічній характеристиці англomовного детективу ХХ століття [5]. Виокремлений авторкою інваріант ґрунтується на таких міркуваннях: текстом-зразком для створення «ідеальної абстрактної схеми», що наявна в усіх типах детектива – «крутому», шпигунському – обирався найбільш ранній за появою текст, а саме аналітичний (класичний, за іншими таксонами) детектив. Його константні ознаки сформулювали основу для вивчення варіативних текстових реалізацій. Як доведено у дисертації, «набір текстотвірних ознак досліджуваних текстів, незалежно від часу і місця їх написання, складають інваріантна система персонажів (злочинець, жертва, детектив) й інваріантна структура сюжету (злочин, розслідування, викриття). Інваріант детективного, як і будь-якого іншого тексту, присутній у свідомості автора, що породжує текст, і свідомості читача, що його сприймає» [5, с. 41]. Не заперечуючи важливість таких структурних елементів інваріанта жанру, як система образів та сюжет, зауважимо їх обмеженість для жанрового вивчення складної гібридної природи конспірологічного роману. Позитивним моментом у репрезентованій

інваріантній структурі є виокремлення рецептивного аспекту жанру, а також описання ознак інших видів детективів. Зауважимо, обидві дослідниці – Н. Кириленко та Є. Варлакова – долучаються до традиції типологізації жанрових інваріантів детективів, зорієнтованих на історію жанру, як це представлено в класичних роботах Тібора Кестхейї, Данієля Клуґера, Дороти Сейерс тощо [7].

Потенціальність та продуктивність такого підходу до вивчення масової літератури доведено О. Козьміною при вивченні жанрів авантюрно-філософської фантастики – робінзонади, «географічного» роману пригод, авантюрно-історичного роману, роману про «загублені світи» тощо [10]. Реалізації жанрового підходу, на думку дослідниці, сприяють дві стратегії: 1) побудова теоретичного конструкту жанру – його моделі (інваріанта) і можливих варіантів (типологія); 2) вивчення генезису й еволюції жанру [9, с. 48]. Саме такий підхід, що ґрунтується на структурних особливостях жанру, вважаємо продуктивним для формування жанрового інваріанта конспірологічного роману.

На відміну від тих жанрів роману, що знаходяться в «становленні» (М. Бахтін), конспірологічний роман як різновид «формульної», за Дж. Кавелті, літератури, має сталі канонічні структури. Яким шляхом можна реконструювати інваріант, що має в собі загальні характеристики класу об'єктів? Н. Тамарченко називає два підходи: 1) відшукати «ідеальну модель» з-поміж ранніх художніх творів цього жанру, виокремити генетично зумовлений комплекс установлених рис, щоб екстраполювати їх «на низку пізніших і різною мірою близьких жанрів»; 2) реконструювати структурний інваріант шляхом виявлення константних ознак, які зберігають «пам'ять жанру» на всіх етапах жанрової еволюції [14].

У своєму дослідженні обираємо перший шлях, але не відкидаємо спорадичного застосування і другого. Для сучасних жанрових студій, як слушно вважає А. Большакова, «багато в чому опорою послужили концепції Михайла Бахтіна» [3, с. 101]. Його ідеї плідно розвинені в теорії жанру Н. Лейдермана, головна із яких – акцент на моделюючій функції жанру [11]. Теоретичну концепцію Н. Лейдермана покладено в основу вивчення жанрового інваріанта конспірологічного роману.

Так, виходячи із моделюючої функції жанру, літературознавець виокремлює три її плани: 1) план змісту, 2) план структури, 3) план сприйняття» [11, с. 109]. Кожен із них розкривається в низці категорій та має певну ієрархію. Так, план змісту включає тематику (мотиви), проблематику (тип конфлікту), пафос» [11, с. 111].

План структури є більш складним, бо він містить так звані «носії жанру». Саме йому притаманна ієрархічна побудова, зафіксована у

такій послідовності: 1) суб'єктна організація художнього світу; 2) просторово-часова організація, до якої входять сюжет, система характерів, пейзаж, портрет, вставні епізоди; 3) «внутрішня текстова» та «позатекстова» сфери для організації асоціативного фону; 4) інтонаційно-мовна організація [11, с. 114–125]. Відразу зазначимо, що опертя на жанрову концепцію Н. Лейдермана не є сліпим її накладанням на текстовий матеріал, а корелюється художнім твором, дослідницькими стратегіями та відрізняються одна від одної змістовною мірою аналізу.

Доміnantною вважаємо просторово-часову організацію, яка включає сюжет, систему характерів, вставні епізоди, що теж мають свою специфіку. Під доміnantною розуміється «фокусуєчий компонент тексту», який «керує, визначає й трансформує інші компоненти» й таким чином «забезпечує інтегрованість структури» [6, с. 62]. Саме цей аспект жанрової структури конспірологічного роману, виступаючи його інваріантом, потребує особливої дослідницької уваги.

На нашу думку, найбільш вагомим здобутком теорії Н. Лейдермана для дослідження канонічних жанрів є чітка структура репрезентованої моделі. Плідним є акцент на необхідності вивчення «змістовної семантики жанрової форми», що дає змогу розглядати інваріант як структурно-семантичну інтерпретаційну одиницю. Найбільш дискусійним у жанровій моделі Н. Лейдермана виявляється, на наш погляд, план сприйняття. Розуміння Н. Лейдерманом рецептивного аспекту жанрової моделі у порівнянні з суб'єктивістським комунікативно-рецептивним підходом, здається, містить іншу крайність. Автор наголошує на необхідності управління інтерпретаційним полем читача на протигагу концепції «відкритого твору» із декларованою множинністю інтерпретацій. Нам близька точка зору М. Бахтіна, який поєднує в художній реальності твору автора й читача або виконавця, бо кожен з тих, хто відтворює і в цьому відтворюванні відновлює текст – рівно бере участь у створенні зображуваного в тексті світу [2, с. 246].

Саме тому, виходячи із гібридної природи конспірологічного роману як різновиду постмодерністської прози, наші теоретичні пошуки синтезують дві дослідницькі парадигми: традиційну і комунікативно-рецептивну. Обидві сходяться на тому, що теоретична модель є інструментарієм для жанрового аналізу твору або певних жанрових тенденцій. Особливо це прийнятно для жанрового підходу до конспірологічного роману як формули масової літератури.

Аналіз та узагальнення наукових досліджень, присвячених жанровому вивченню твору, дає змогу побудувати теоретичний конструкт жанрового дослідження конспірологічного роману. Його структурними складовими вважаємо

такі: літературна традиція – теоретична модель жанру (інваріант) – прецедентний текст – жанрова типологія (варіанти модифікації). Конспірологічний роман – відносно новий жанр постмодерністської прози. І хоча деякі дослідники дотепно знаходять його «паростки» ще в «Іліаді», усе ж говорити про жанрову еволюцію зарано, однак можна простежити його генезис. Так, Т. Амірян найближчим «родичем» конспірологічного вважає шпигунський роман [1, с. 56], М. Хлебніков стверджує, що генетично «художня конспірологія» сходить до різних літературних жанрів (готичний роман, пригодницька література, детектив) [17, с. 539]. Якщо шукати «коріння» у фольклорних протожанрах, то вони, безумовно, в чарівній казці. Але не виникає сумніву, що поліжанровість є інваріантом структури конспірологічного роману. Дослідити її конкретні прояви у творах українських й американських авторів є одним із наших завдань.

У літературній традиції конспірологічний роман «вписується» в групу авантюрно-пригодницьких жанрів, яку Дж. Кавелті називає «літературою таємниці». Генералізуючий принцип – наявність таємниці – об'єднує такі субжанри, як готика, детектив, шпигунський роман, кримінальний роман, трилер тощо [18]. Жанровою константою конспірологічного роману також є таємниця, яку необхідно розслідувати, тобто реалізується детективна лінія твору. Утім, на відміну від інших названих Дж. Кавелті жанрів (у його кодифікаціях – субжанрів, як це прийнято у західному літературознавстві), таємниця «художньої конспірології» особлива. Вона обов'язково пов'язана зі змовою на глобальному рівні: соціально-політичною, терористичною, гіперкорпорацій, інтелектуалів, які свідомо приховують таємницю, теологічною змовою чи приховуванням істини церковниками, орденами (тамплієрами, масонами) або законспірованими співтовариствами, історичні таємниці й конспірологічні міфи про яких сягають у віки.

Цікаво акцентувати парадокс, пов'язаний з історичним дискурсом цього жанру. На тлі постмодерністської недовіри до «великих наративів», переконання, що «історію пишуть», популярність конспірології набуває обертів, тому що знаходиться чимало тих, хто готовий повірити в існування «утаємненої реальності» у вигляді таємного світового уряду, різного роду окультних сект, таємних орденів і навіть відьмацьких ковенів. Тому цілком природно, що у визначенні жанру конспірологічного роману дослідники часто-густо називають його криптоісторичним або відносять до жанру альтернативної історії [4]. Отже, інваріантною рисою конспірологічного роману є наявність глобальної змови, що має історичне коріння, існування таємної реальності, яка є небезпечною і яку необхідно розкрити. В інших споріднених жанрах також можуть бути

конспірологічні мотиви або навіть сюжетна лінія, але при цьому вони не є жанротвірними.

Домінантою структури жанрового інваріанта конспірологічного роману є просторово-часова організація, до якої входять сюжет, персонажна система, вставні епізоди. У теоретичній моделі ми лише пунктирно окреслимо ключові жанротвірні ознаки локально-темпоральної організації твору. Надалі вони будуть «перевірені на міцність» у текстуальному аналізі конспірологічного роману Д. Брауна «Код да Вінчі» як прецедентного тексту. Принциповий взаємозв'язок хронотопу й жанру підкреслює М. Бахтін: «Можна прямо сказати, що жанр і жанрові різновиди визначаються саме хронотопом», завдяки його жанротвірній ролі формується «художня єдність» літературного твору [2, с. 122]. Ця теза М. Бахтіна є базовою для концептуалізації специфічного для конспірологічного роману хронотопу як квесту (від англ. Quest – подорож-пошук героя з певною метою). Сюжетотвірні константи конспірологічного роману – таємниця – змова – розслідування як цілеспрямований пошук, тобто квест, створюють фікціональну реальність твору. На нашу думку, така просторово-часова організація твору демонструє спадкоємність конспірологічного роману з авантюрно-пригодницьким, домінанта якого – «чужий світ в авантюрному часі» [2, с. 122].

«Пам'ять» авантюрного хронотопу зберігається в просторових координатах конспірологічного роману, якому також притаманне «принципове двосвіття» (Н. Тамарченко). У ньому, як і в авантюрній прозі, художній простір розділяє «свій» та «чужий» для героя світи [12, с. 8–9]. Однак є уточнення: у конспірологічному романі світ розділено на «свій» / видима реальність і «чужий» / невидима реальність завдяки жанровому маркеру – таємниці змови, яка залишається ядром сюжету.

Специфіка квесту-хронотопу конспірологічного роману простежується на рівні персонажів. Суб'єкти квестів представлені розмаїттям персонажів, які належать до різних реальностей, епох та соціокультурних верств; кожен з них має свою місію, «свій квест». Такі персонажі складають систему образів романів В. Єшкілева «Богиня і Консультант», «Усі кути трикутника», Д. Брауна «Код да Вінчі» Дж. Ролліна «Ключ Судного Дня». Це вчені-семіотики, культурологи-медієвісти, історичні особи, спецагенти, митці, богослови, представники влади, президенти, аристократи, дрібні клерки, фатальні «шукачі пригод», «готичні» злодії тощо. Звісно, як суб'єкти квесту вони теж проходять випробування, для багатьох відбувається ініціація на межі життя й смерті, але їхні поневіряння, як правило, не мають метафізичного або буттєвого наповнення. Суб'єкти-квестори цілеспрямовані, сповнені енергії, їхня діяльність не детермінована обставинами в боротьбі з таємним або явним

ворогом. Їм притаманна підозрілість (параноїдальність) як специфічна риса конспіролога. На відміну від персонажів авантюрного твору герої-квестори виконують місію, вони свідомі її смислу і значенню.

Конфлікт між захисниками усталених цінностей та існуючого порядку й тими, хто їх порушує та створює хаос, відбувається переважно в системі моральних координат добра і зла. Вона є близькою й зрозумілою для реципієнтів масової літератури. Тому персонажний рівень твору актуалізує рецептивні функції – сприяють ідентифікації читача з героями, що підвищує цікавість до твору, встановлюють ігрові відносини між автором та читачем, бо дорогою квесту разом йдуть до істини.

Об'єкти квесту можуть бути матеріальними й нематеріальними, як от: артефакти, сакральні предмети, містичні речі, таємні символи, а також новітні секретні технології, наукові винаходи, релігійні ідеї. У конспірологічних романах Д. Брауна, В. Ешкілєва, Дж. Роллінса об'єктами квестів постають Святий Грааль, Наріжний Камінь, картина да Вінчі «Таємна вечеря», кельтський хрест, спіраль друїдів, магічний камінь, утаємничене знання, сакральне вчення та ін.

Отже, квест-хронотоп має генетичні зв'язки з авантюрно-пригодницьким романом, постає складовою жанрової структури, способом сюжетотворення, визначає тип героя. У випадку конспірологічного роману це, як правило, розімкнутий простір із необмеженими географічними координатами – від Америки до Північного полюсу, від Стамбула до Тибету. Концептуальною для студіювання квест-хронотопу як інваріанту художньої конспірології в українській та американській літературах є думка про те, що в сучасному романі таким предикатом виступає багаторівневий семіотичний «лабіринт» – сталий концепт постмодерністської поезики.

І насамкінець про структурний аспект теоретичної моделі, визначений Н. Лейдерманом як «план сприйняття». З огляду на постійно зростаючий інтерес читачької аудиторії до цих жанрів масової літератури, вважаємо необхідним простежити механізми їх читабельності. У монографії О. Філоненко «Масова література як художній феномен...» розглядається структура та

функції концепту читабельності. Дослідниця виокремлює такі літературознавчі ознаки: оцінка сюжетної динаміки, композиційна майстерність, вміння захопити читача, створювати яскраві й життєподібні характери [16, с. 72]. Функціональні аспекти концепту читабельності: розважальні, ескейпістські, компенсаторні якнайкраще підкреслюють іманентність цієї категорії «літературі жанру».

Таким чином, теоретичний конструкт жанрової моделі містить такі складові: авантюрно-пригодницька література як традиція, в яку входить конспірологічний роман; теоретична модель жанру – її інваріант; прецедентний текст – конспірологічний роман «денбраунівського» типу; жанрова типологія (варіанти модифікацій). Для конспірологічного роману як нової форми постмодерністської прози характерна поліжанровість, що утворюється внаслідок жанрового синтезу «старих» жанрів «літератури таємниці» (детектив, соціально-кримінальний роман, готичний роман) та нових (трилер, горор тощо).

Жанрова модель інваріанта охоплює три її плани, за Н. Лейдерманом: 1) план змісту (інваріантні конспірологічні мотиви); 2) план структури (домінанта – темпорально-локальна організація, до якої входять сюжет та система характерів); 3) план сприйняття (діалогічна взаємодія автор – текст – читач). Специфічним для конспірологічного роману є квест-хронотоп. Сюжетотвірні константи конспірологічного роману – таємниця – змова – розслідування як цілеспрямований пошук, тобто квест, створюють фікціональну реальність твору. Завдяки жанровому маркеру – таємниці змови, яка залишається ядром сюжету, світ конспірологічного роману розділяється на «свій» / видима реальність і «чужий» / невидима реальність. Квест-хронотоп актуалізує рецептивний аспект конспірологічного роману внаслідок ідентифікації читача з героями, ігрових відносин між автором та читачем, які дорогою квесту йдуть до істини. Усе це сприяє читабельності твору. Дескриптивна модель інваріанта, вписана в теоретичний конструкт, дає змогу простежити жанрові модифікації та описати типологію конспірологічного роману в українській та американській літературах.

Література

- 1.Амирян Т. Н. Конспирологический детектив как жанр постмодернистской литературы: Д. Браун, А. Ревазов, Ю. Кристева : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03. Москва, 2012. 329 с.
- 2.Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. Москва : Художественная литература, 1986. С. 121–290.
- 3.Большакова А. Ю. Современные теории жанра в англо-американском литературоведении. *Теория литературы. Роды и жанры (основные проблемы в историческом освещении)*. Москва : ИМЛИ РАН, 2003. Т. 3. С. 99–130.

4. Бровко О. Проблема альтернативного моделювання історії в літературі постмодернізму. *Вісн. Запоріж. нац. ун-ту. Філологічні науки*. Запоріжжя, 2012. С. 22–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_fi_2012_3_6 (дата звернення: 01.10.2019).
5. Варлакова Е. А. Текстотипологические характеристики англоязычного детектива XX века : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2012. 194 с.
6. Гюнтер Х. Доминанта. *Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий*. Москва : Издательство Кулагиной, Intrada., 2008. С. 62.
7. Кестхеи Т. Анатомия детектива : Следствие по делу о детективе / пер. с венг. Елены Тамаркиной; предисл. Г. А. Анджапаридзе. Будапешт, 1986. 266 с.
8. Кириленко Н. Н. Жанровый инвариант и генезис классического детектива : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08. Москва, 2016. 252 с.
9. Козьмина Е. Ю. Жанровый подход в изучении авантюрно-философской фантастики XX в. *Вестник РГГУ: Литературоведение. Языкознание. Культурология*. 2016. № 5. С. 43–56.
10. Козьмина Е. Ю. Жанровые трансформации в авантюрно-философской фантастике XX века : дис. ... доктора филол. наук : 10.01.08. Москва, 2017. 430 с.
11. Leiderman N. L. Теория жанра: научное издание. Екатеринбург : Институт филологических исследований и образовательных стратегий «Словесник». УрО РАО. Урал. гос. пед. ун-т., 2010. 904 с.
12. Тамарченко Н. Авантюрная литература. *Поэтика : словарь актуальных терминов и понятий*. Москва : Издательство Кулагиной, Intrada, 2008. С. 8–9.
13. Тамарченко Н. Д. Инвариант, *Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий*. Москва : Издательство Кулагиной, Intrada, 2008. С. 79.
14. Тамарченко Н. Д. Теория литературных родов и жанров. Эпика. Тверь, 2001. 72 с.
15. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу. Москва : Дом интеллектуальной книги, 1999. 144 с.
16. Філоненко С. Масова література в Україні : дискурс / гендер / жанр : монографія. Донецьк : ЛАНДОН–XXI, 2011. 432 с.
17. Хлебников М. Теория заговора. Историко-философский очерк. Москва : Кучково поле, 2014. 769 с. URL: <http://mexalib.com/> (дата обращения: 18.09.2019).
18. Cawelti J.G. Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture. Chicago: University of Chicago Press, 2014. 344 с. URL: <https://books.google.ru/books?id=vnXRAgAAQBAJ&hl=ru> (last accessed: 24.01.2020).

References

1. Amiryanyan, T. N. (2012) Konspirologicheskiy detektiv kak zhanr postmodernistskoj literatury: D. Brown, A. Revazov, Y. Kristeva [Conspiracy detective as a genre of postmodern literature (D. Brown, A. Revazov, Y. Kristeva)]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
2. Bakhtin, M. M. (1986) *Formy vremeni i hronotopa v romane. Ocherki po istoricheskoy pojetike* [Forms of Time and Chronotope in the Novel: Essays on the Historical Poetics]. Moscow, 1986. pp. 121–290 [in Russian].
3. Bol'shakova A. Ju. (2003) *Sovremennaya teoriya zhanra v anglo-amerikanskom literaturovedenii* [Modern theories of the genre in Anglo-American literary criticism.]. *Teoriya literatury. Rody i zhanry (osnovnyye problemy v istoricheskom osveshchenii)* (Vols.3), (pp.99–130). Moscow [in Russian].
4. Brovko, O. (2012) Problema al'ternativnogo modelyuvannya istorii v literature postmodernizmu [The problem of alternative modeling of history in literature of postmodernism]. *Visn. Zaporiz. nats. un-tu. Filologichni nauki*. Zaporizhzhya. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_fi_2012_3_6 [in Ukrainian].
5. Varlakova E. A. (2012) *Tekstotipologicheskie harakteristiki anglojazychnogo detektiva XX veka* [Text-typological characteristics of an English-language detective of the XX century]. *Candidate's thesis*. Saint Petersburg [in Russian].
6. Gjunter H. (2008) Dominanta. [Dominant]. *Dominanta. Pojetika: slovar' aktual'nyh terminov i ponjatij. - Poetics: a dictionary of relevant terms and concepts*. Moscow., p. 62 [in Russian].
7. Kesthei, T. (1998) *Anatomija detektiva* :[Anatomy of a detective]. Moscow [in Russian].
8. Kirilenko, N. N. (2016) *Zhanrovij invariant i genezis klassicheskogo detektiva* [Genre invariant and genesis of the classic detective]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
9. Koz'mina E. Ju. (2016) *Zhanrovij podhod v izuchenii avantjurno-filosofskoj fantastiki XX v.* [Genre approach in the study adventurous and philosophical fiction of the 20th century]. *RSUH/RGGU Bulletin: Literaturovedenie. Yazykoznanie. Kul'turologiya. – Literary Theory. Linguistics. Cultural Studies*, 5, pp. 43–56 [in Russian].
10. Koz'mina E. Ju. (2017) *Zhanrovyje transformacii v avantjurno-filosofskoj fantastike XX veka* [Genre transformations in the adventurous and philosophical fiction of the twentieth century]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
11. Leiderman, N. L. (2010) *Teoriya zhanra: nauchnoe izdanie* [Theory of genre: a scientific publication]. Yekaterinburg: Institut filologicheskikh issledovaniy i obrazovatel'nykh strategiy «Slovesnik». Uro RAO. Ural. gos. ped. un-t [in Russian].
12. Tamarchenko, N. (2008) *Avantjurnaja literatura*. [Adventurous literature]. *Pojetika: slovar' aktual'nyh terminov i ponjatij.– Poetics: a dictionary of relevant terms and concepts* (pp.8–9). Moscow [in Russian].
13. Tamarchenko, N. D. (2008) *Invariant* [Invariant] *Pojetika: slovar' aktual'nyh terminov i ponjatij – Poetics: a dictionary of relevant terms and concepts* (P. 79). Moscow [in Russian].
14. Tamarchenko, N. D. (2001) *Teoriya literaturnyh rodov i zhanrov. Epika* [Theory of literary genera and genres. Epic] Tver' [in Russian].

15. Todorov, Tz. (1999) *Vvedenie v fantasticheskuyu literaturu* [Introduction to fiction]. Moscow [in Russian].
16. Filonenko, S. (2011) *Masova literatura v Ukraini: dyskurs/ gender/ zhanr* [The mass literature in the Ukraine: discourse, gender, genre] monografiya. Donets'k. 432 p. [in Ukrainian].
17. Khlebnikov, M. (2014) *Teoriya zagovora. Istoriko-filosofskiy ocherk* [Conspiracy Theory. Historical and philosophical essay]. Moscow. Retrieved from <http://mexalib.com/> [in Russian].
18. Cawelti, J.G. (2014) *Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture*. Chicago. URL: <https://books.google.ru/books?id=vnXRAGAAQBAJ&hl=ru>

Плетеная Елена Алексеевна, аспирант кафедры мировой литературы и культуры имени проф. Олега Мишукова, Херсонский государственный университет (улица Университетская, 27, Херсон, 73000, Украина); e-mail: elenapletena@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9106-5920>

Pletena Olena, PhD student at the Department of World Literature and Culture named after Prof. O. Mishukov, Kherson State University (27, University Str., Kherson, 73000, Ukraine); e-mail: elenapletena@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9106-5920>

Роль мифопоэтики в формировании хронотопа пьесы Л. Андреева «Анатэма»

Виктор Анатольевич Сухоруков

кандидат филологических наук, доцент кафедры

украинского, русского языков и прикладной лингвистики,

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

(ул. Курпичева, 2, Харьков, 61000, Украина);

e-mail: margari_s@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-0787-4053>

Проведенный в статье анализ Л. Андреева «Анатэма» показывает, что продуктивное исследование ее поэтики возможно лишь в широком контексте произведений: не только тех, которые составляют драматический цикл под названием «Бог, дьявол и человек», но и целого ряда новелл и повестей писателя, в которых под разными углами зрения интерпретировались библейская история Иова («Жизнь Василия Филейского», «Сын человеческий») и евангельская история Христа и Иуды («Бен-Тавит», «Иуда Искариот»). При этом речь, прежде всего, может идти о роли в драме «Анатэма» интертекста и иронического, неортодоксального неомифологизма.

Отмечено, что в драме «Анатэма» Л. Андреев преимущественно использовал мощный философский и мифосимволический потенциал не закрытого, как в пьесах «Жизнь Человека» и «Черные маски», а открытых художественных пространств – пустыни и особенно моря, которое становится идейно-художественным центром драмы. При этом писатель создал объемный, многоуровневый хронотоп, в котором разделенный воротами город, с одной стороны, и море – с другой, становятся не только наиболее символически значимыми пространственными планами, но и сюжетообразующими полюсами.

В статье также показано, что важную роль в пьесе играют модернистские принципы и формы изображения: неомифологизм, интертекстуальность, доминирование образов-символов, мотивность, ирония, гротеск. Это «новая драма», в которой внешний конфликт и действие выведены за сцену, а ключевую роль играют внутренний конфликт и подтекст, находящий реализацию в неомифологической сюжетной линии.

Исследование хронотопа драм Л. Андреева различных периодов творчества, наряду с вариативностью, демонстрирует его очевидную концептуальную однородность. Локальные рамки, в которые автор переносит действие исследуемой пьесы (комната, в которой проходит Жизнь Человека) являются своеобразным инвариантом пространственных вариаций локусов как ранних драм, так и пьес «панпсихе».

Как в прозе, так и в драматургии писателя отсутствовала эволюция, а лишь изменялись акценты в авторской концепции и варьировались соответствующие художественные средства и формы изображения. Созданная Л. Андреевым уже в первых драмах оригинальная модель стала инвариантной и лишь варьировалась в последующих пьесах.

Ключевые слова: интертекст, автоинтертекст, паратекст, мифопоэтика, мотив, хронотоп

Сухоруков В. А. Роль мифопоэтики у формуванні хронотопу п'єси Л. Андрєєва «Анатема»

Проведений у статті аналіз п'єси Л. Андрєєва показує, що продуктивне дослідження поетики розглянутої драми можливе лише в широкому контексті творів: не тільки тих, що складають драматичний цикл за назвою «Бог, дьявол и человек», але й цілої низки новел і повістей Л. Андрєєва, в яких під різними кутами зору інтерпретувалися біблійна історія Іова («Жизнь Василия Фивейского», «Сын человеческий») та евангельська історія Христа та Іуди («Бен-Товит», «Иуда Искариот»). При цьому мова, насамперед, може йти про роль в драмі «Анатэма» інтертексту й іронічного, неортодоксального неоміфологізму.

Відзначено, що в драмі «Анатэма» Л. Андрєєв переважно використовував потужний філософський і мифосимволічний потенціал не закритих, як в п'єсах «Жизнь Человека» і «Черные маски», а відкритих художніх просторів – пустелі й особливо моря, яке стає ідейно-художнім центром драми. При цьому письменник створив об'ємний, багаторівневий хронотоп, у якому розділені воротами місто, з одного боку, і море – з іншого, стають не тільки найбільш символічно значущими просторовими планами, а й сюжетотвірними полюсами.

У статті також доведено, що важливу роль у п'єсі відіграють модерністські принципи та форми зображення: неоміфологізм, інтертекстуальність, мотивність, домінування образів-символів, іронія, гротеск. «Нова драма» Л. Андрєєва вимагала такого типу конфлікту, що відповідає колізії, в якій Людині протистояла би «Стіна» в різних її виявах. У «новому міфі» письменника вона обернулася Роком (Некто в сером). Тому в основу драми «Анатема» був покладений конфлікт «Людина і Рок», втілений в адекватних художніх формах. Для формування неоміфологічного рівня драми автор активно використовував семантичний потенціал ще більш багатозначного, ніж у ранніх п'єсах, хронотопу, інтертекстуальних й автоінтертекстуальних мифосимволічних мотивів, а також метатекстуальні й художні можливості рамкового комплексу й декупажу.

Дослідження хронотопу драм Л. Андрєєва різних періодів творчості, поряд з вариативністю, демонструє його очевидну концептуальну однорідність. Локальні рамки, в які автор переносить дію досліджуваної п'єси (кімната, де проходить Життя Людини) є своєрідним інваріантом просторових варіацій локусів як ранніх драм, так і п'єс «панпсихе».

Як у прозі, так і в драматургії письменника була відсутня еволюція, хоча змінювалися акценти в авторській концепції та варіювалися відповідні художні засоби і форми зображення. Створена Л. Андрєєвим вже у перших п'єсах оригінальна модель стала інваріантною і лише варіювалася в усіх наступних творах.

Ключові слова: інтертекст, автоінтертекст, паратекст, мифопоэтика, мотив, хронотоп

Sukhorukov Victor. The mythopoetics role in the formation of the chronotope of L. Andreev's play "Anatema"

The analysis of poetics of L. Andreev's play "Anatema" showed that productive research of this drama is possible only in the wide context of works, that not only form the dramatic cycle "The God, devil and men" but a series of L. Andreev's short stories and stories, where the author interprets the Bible history of Jove ("The life of Vassilyj Fivyskiy", "The sun of men") and the Gospel

history of Christ and Judas ("Ben-Jovit", "Judas Iskariot") under different points of view. First of all we have in mind the role of ironical, nonorthodox neomythologism in the drama "Anathema".

We also note that Andreev in the play "Anathema" advantageably used powerful philosophical and mythosymbolical potential not opened, like in dramas "The Life of Man" and "Black masks", but closed artistic spaces – of desert and especially of sea, that becomes ideologically – artistic center of drama. Herewith the writer created volumetric, many-leveled chronotope, where the town, divided by the gates from one side and the sea from another side become not only the most symbolically important space plans, but plot-founding poles.

The study showed that the important role in this work play modernistic principles of representation of world and person as neomythologism, intertextuality, motif, dominating of symbolical types and characters, irony, grotesque.

The article "Life of a Man" demonstrated that the "new drama" by L. Andreev has been promoting such a type of conflict, which shows the way of collision, where the Wall resists the Man in its various forms. In the "new myth" of the writer, it turned to Rock (Someone in Gray). Therefore, the basis of the drama "Life of Man" was based on the conflict "Man and Rock", embodied in adequate artistic forms.

The study of L. Andreev's drama's chronotope in various periods of his work, along with variability, demonstrates his apparent conceptual uniformity. The local framework, where he transfers the action in this play (the room where the Life of Man flows) is an invariant of special variation of locuses of early dramas and play of "panpsihe".

Apparently, both in prose, and in dramaturgy of the writer there was no evolution, the accents in the author's concept only changed and the appropriate art means and image forms merely varied.

Already in the first dramas all was put that only came to light, deepened and became more obvious.

Key words: intertext, autointertext, paratext, mythopoetics, motive, chronotope

Модернистская природа творчества Л. Андреева сегодня уже не вызывает сомнений [2; 3], однако далеко не все модернистские практики писателя получили научное осмысление. Целью данной работы является исследование особенностей мифопоэтики пьесы Л. Андреева «Анатэма» (1909), которое, на наш взгляд, может быть полноценным лишь в широком автоинтертекстуальном контексте. Это не только произведения, составлявшие предполагаемый драматический цикл под названием «Бог, дьявол и человек» [5, с. 23], но и вошедшие в третий том Полного собрания сочинений Андреева (1913) новеллы и повести, в которых под разными углами зрения интерпретировалась библейская история Иова («Жизнь Василия Фивейского», 1904, «Сын человеческий», 1909) и евангельская история Христа и Иуды («Бен-Товит», 1905, «Елазар», 1906, «Иуда Искариот», 1907). При этом речь, прежде всего, может идти о роли в «Анатэме» интертекста и иронического, неортодоксального неомифологизма.

Как уже отмечалось, одним из основных и очевидных претекстов «Анатэмы» послужила история Иова, согласно которой Бог, заключив соглашение с Дьяволом, позволил последнему испытать праведность одного из своих сынов. Однако уже название пьесы и ее первая картина (как развернутая ремарка, так и диалоги), как всегда у Андреева, выполняющие «кодирующую» функцию, на первый план выдвигают не Иова, а Дьявола, а также подчеркивают важную роль иронии и пародийно-игрового начала.

Портрет Анатэмы в первой же ремарке автоинтертекстуально соотносится с гротесковой внешностью провокатора Иуды Искариота из одноименной повести «потока сознания»: «Голова преданного заклятию кажется огромной: особенно велик его высокий, куполообразный лоб, изрезанный морщинами бесплодных дум и неразрешенных, из века поставленных вопросов... Беспокойный в движениях, он тщетно пытается скрыть вечно пожирающую его тревогу и торопливость, лишенную цели» [1, с. 304]. Мотив провокатора вызывает ассоциации и с

другими подобными героями прозы и драм Андреева – «Царя Голода», «Сына Человеческого» и др.

Интерес писателя к такому типу, провоцирующему человеческий разум на бесконечные поиски «мировой гармонии», демонстрирует его трагическую иронию в подходе к «вечным», «проклятым» вопросам бытия.

Уже в начале пьесы пунктирно обозначаются несколько интертекстуальных (подтекстовых) мотивов (Иова, царя Давида, Моисея, Иуды и Христа), которые выполняют функцию «кривого зеркала»: отражаясь в нем, герои и развитие коллизии приобретают гротесково-ироническое значение. Автор подчеркнуто стилизует реплики персонажей под библейский дискурс, избыточно насыщая их соответствующими аллюзиями, которые носят как явный (библейская символика чисел, игра Анатэмы вариантами имени Бога, взятые из книги Иова понятия – образы «основания земли», «запоров и врат», «краеугольного камня»), так и скрытый характер.

Декорации второй картины представляют пародийный вариант хронотопа первой, где вместо священной горы – пыльные дорога и город, вместо врат – два старых покосившихся каменных столба и заброшенная караульня, вместо библейской пустыни с камнями – полуразрушенные хибары мелких торговцев. Однако уже во втором абзаце стартовой ремарки Андреев демонстрирует неодноплановость хронотопа картины, причем целый ряд его составляющих носят интертекстуальный и автоинтертекстуальный характер.

Ключевым элементом хронотопа второй картины представляется образ моря, диапазон мифосимволических коннотаций которого чрезвычайно широк, – от одной из «масок» Бесконечного Космоса до символа хаотического начала мироздания (ср.: у Тютчева море представляется стихией «хаотически ночной и зловещей, хотя именно в море душа возрождается и соединяется со вселенной» [4, с. 699]).

Таким образом, писатель создает объемную, многоуровневую хронологическую конструкцию, в которой разделенные воротами город, с одной стороны, и море – с другой, становятся не просто наиболее символически значимыми пространственными планами, а и сюжетообразующими полюсами. Отметим, что в «Анатэме» Андреев в полной мере использовал мощный философский и мифосимволический потенциал не закрытых, как в «Жизни Человека» и «Царе Голоде», а открытых художественных пространств – пустыни и особенно моря, которое, на наш взгляд, становится идейно-художественным центром драмы.

Обращая читателя (зрителя) к такому важному «шифру-коду» произведения, как история Иова, позиционируя таким образом еще одного главного персонажа пьесы неомифологически, в реплике жены Давида Лейзера Суры автор демонстративно использует цитату из Книги Иова: «Ты все еще тверд... Похули Бога и умри» [1, с. 311].

По авторскому замыслу, испытанию в пьесе подвергается не один Давид Лейзер, поскольку Человек многолик в этой игре. Сура ощущает присутствие Дьявола, а дочь Давида Роза не только ощущает это, но со временем начинает принимать активное участие в дьявольской игре, извлекая из нее материальную выгоду.

Дьявол в пьесе не менее многолик, чем Человек. Во второй картине автор представляет образ Шарманщика (мифосимволический образ «певца» Судьбы). Анатэма не случайно характеризует его знаковой фразой: «Гуляет по миру», которая по ходу пьесы стала новой лейтмотивной самохарактеристикой Анатэмы.

Дьявольскую сущность Анатэмы сразу же ощущает возвращающийся от моря Давид Лейзер. Используя претекст Г. Гейне (исследователи неоднократно отмечали идейно-философскую близость реплики Давида и стихотворения Гейне «Вопрось» [1, с. 520]), Андреев, однако, хочет подчеркнуть не только стремление персонажа найти у моря ответы на «вечные, проклятые» вопросы, неразрешенные и неразрешимые, но и внутреннее тяготение к истинной, космической, божественной гармонии.

Ремарки и декорации третьей картины «Анатэмы» автоинтертекстуально возвращают к «призрачной» вилле в Италии, о которой мечтала Жена в «Жизни Человека». Однако, «божественная» белизна мрамора, которым отделана «богатая зала» в «богатой вилле» на берегу моря разбогатевшего Давида [1, с. 324] также оказывается не менее призрачной. Ключевым конструктивным элементом хронотопа третьей картины становятся «огромные итальянские окна с выходом на веранду», за одним из которых «синее море», и в другом «открывается вид на город» [1, с. 324]. Таким образом, автор создает уже знакомую по «Савве» модель – развилку между двумя символическими

топосами, на пространственном уровне произведения отражающую состояние душевной раздвоенности Давида. Подобно доктору Керженцеву (повесть «Мысль») и Герцогу («Черные маски»), он перестает чувствовать себя хозяином в собственном доме (читай – собственном сознании), что передают мотивы тьмы (героя «угнетает темная печаль» смерти («через месяц Наум умрет»)), сна («не сон ли это, Нуллос?») и смеха («Не смех ли это сатаны?») [1, с. 329].

Небеспочвенность сомнений Давида подтверждает импровизированный бал у Сатаны-Анатэмы (перебравшегося в дом к Лейзеру в качестве секретаря), который в третьей картине предстает перед читателем (зрителем) под дьявольским именем Нуллос (Ничто). Дьявольская игра приобретает здесь вид трагико-иронического театрального представления со всеми его атрибутами.

Важную роль в этой сцене играет пластически реализованный мотив «дьявольского танца». По ходу действия нелепо-гротесковые танцевальные упражнения умирающего Наума трансформируются в зловещий «полупляс» Нуллоса под ручку с Розой и, наконец, в возникающий в сознании Давида апокалиптический образ «двух трупов, танцующих в белой мраморной комнате» [1, с. 330] (ср.: танец Смерти в «Царе Голоде»).

В момент наивысшего внутреннего напряжения героя, когда Давид решает раздать деньги бедным, его реплики максимально насыщаются автоинтертекстуальным, семантически емким мотивным комплексом, сопрягающим мотивы смерти, молчания (безгласия), смеха, тьмы, огня. Этот момент отмечен еще одним дискурсивным приемом: «величавые» реплики Лейзера стилизуются под библейский дискурс несколько демонстративнее, нежели предыдущие. Однако в заключительной сцене картины чрезмерный патетический пафос реплик иронически снижается: на сцене вновь появляется знаковая фигура шарманщика, требующего от Давида новой шарманки и новой обезьянки.

Первые же реплики четвертой картины демонстрируют иллюзорность царящей на сцене эйфории. Для этого вводится еще один дьявольски-маркированный персонаж – идущий «по большим дорогам» Странник (ср. с «гуляющим по миру» Анатэмой), с характерной внешностью: его волосы и одежда «сереют от придорожной пыли», а глаза «без блеска» напоминают «раскрытые окна» в жилом доме среди ночи [1, с. 341].

По ходу действия автор посредством реплик Странника о чудесах, якобы подвластных Давиду, задает своеобразный дискурсивный ритм, свидетельствующий о приближении новых кульминационных моментов в развитии коллизии «искушения».

Наконец, в финале картины автор вновь трансформирует мотивную конструкцию, концентрируя нарастающий трагизм действия в итоговом автоинтертекстуальном (ср. «Стена», первый вариант «К звездам») образе толпы слепых: «Со стороны поля показывается на дороге что-то серое, запыленное, медленно и тяжело ползущее» [1, с. 354]. Сопрягая этот образ с мотивом тьмы («испуганные голоса из тьмы»), драматург обеспечивает ему символическую многоплановость и динамический потенциал.

Динамичность и преемственность мифосимволики автор демонстрирует уже в стартовой ремарке пятой картины: визуальный образ толпы слепых трансформируется в аудиальный. Сквозь стекла закрытых окон и стены «высокой, строгой, несколько мрачной комнаты – кабинета Давида Лейзера в богатой вилле» «доносится сдержанный гул и отдельные вскрики», которые «медленно нарастают, колеблясь в силе и страстности». О трагическом характере хронотопа картины свидетельствует световая символика («сквозь опущенные завесы в окна еще пробивается сумеречный свет, но в комнате уже темно» [1, с. 360].).

Кульминационный момент действия Андреев отмечает трансформацией мифосимволического образа горы. Подобно пьедесталу «храма разума» (обсерватории), превратившемуся в умозрительный образ «горы трупов» в пьесе «К звездам», образ священной горы в «Анатэме» дробится в сознании Давида на «достигшую неба» гору (денег), которая «раскололась на камни», а те, в свою очередь, «превратились в пыль» [1, с. 356], а также на «горы земли», которые должны, но не могут стать «горами хлеба» [1, с. 358].

Мифосимволика хронотопа в пятой картине носит динамичный автоинтертекстуальный характер. В кульминационные моменты действия автор активно варьирует автоинтертекстуальные образы и интертекстуальные (библейские) реминисценции: разочаровавшийся в своей способности, подобно Христу, накормить «пятью хлебами» всех голодных, искушаемый Дьяволом Давид на мгновение проникается верой в свою чудодейственную способность воскресить мертвого ребенка (ср. «Жизнь Василия Фивейского»), однако затем, убоявшись собственной дерзости, принимает решение бежать.

Однако в момент кульминационного напряжения действия, находящего воплощение и в гротесково-символическом хронотопе, Андреев традиционно для себя обращается к иронии. В пятой картине дьявольскому «танцу теней» в комнате он иронично противопоставляет «танец среди мечей» одевающегося перед бегством Давида.

В хронотопе шестой картины образ винного подвала так же иронически трансформируется в образ заброшенной каменоломни (в ней скрывался Давид), вновь актуализируя неомифологизм образа камня. Описывая в стартовой ремарке маршрут происходящего за сценой бегства Давида и Анатэмы, Андреев выстраивает цепочку автоинтертекстуальных пространственных планов, которые призваны передать возрастающее напряжение действия.

Не случайно, на наш взгляд, итоговый хронотопический образ шестой картины приобретает в сознании Давида пространственные очертания стены («Потом стена, Нуллос, и этот темный ров» [1, с. 370]). Тем самым Андреев активизирует автоинтертекст другого неомифологического образа – приближающейся к обрыву (атакующей стену), гудящей толпы бедняков («как будто там другое море»). Экзистенциальный трагизм коллизии пьесы автор стремится подчеркнуть посредством гротесково-экспрессионистического пейзажа, являющегося важным смысловым и структурным элементом визуальной декорации шестой картины.

В таком контексте на сцене появляется неомифологически маркированный персонаж – Странник. Провоцируя толпу сначала на поклонение Давиду, а затем на его убийство, он, с одной стороны, выполняет роль детонатора решающей кульминации в дьявольской игре искушения Человека, а с другой – позволяет выявить интертекстуальный и автоинтертекстуальный фон произведения, еще раз подчеркнув неограниченную временную перспективу его хронотопа: предав, подобно Иуде Искариоту, Давида (Христа) он обрекает его на «побитие камнями».

Как и в повести «Иуда Искариот», драматург изображает в пьесе момент «распятия» героя (Давида), однако оставляет за сценой его потенциальное воскрешение – «бессмертие огня», не доступного пониманию Дьявола-Анатэмы разрушительного «белого огня», «на котором солнце сгорает, как желтая солома», а «иною, неведомого огня, имени которого никто не знает», символа Истины и Бога.

Как показало исследование поэтики пьесы «Анатэма», Л. Андреев вновь обращается к традиционному для его прозы и драматургии типу коллизии, согласно которой Человеческий дух, совершив очередной виток поисков «Великого Разума вселенной» [1, с. 304], возвращается к самому началу трагического пути, демонстрируя тем самым как безнадежность, так и неизбежность таких поисков в трагическом столкновении с неумолимым Мирозданием.

Литература

1. Андреев Л. Н. Драматические произведения : В 2 т. Т. 1 / [ред. кол. Б. Ф. Егоров, Г. А. Лапкина, В. М. Маркович, А. Б. Муратов и др.]. Ленинград: Искусство, 1989. 550 с.
2. Боева Г. Н. Феномен Леонида Андреева и эпоха модерна: поэтика, рецепция, творческие взаимосвязи: автореф. дис. ... доктора филол. наук: спец. 10.01.01 – «Русская литература». Воронеж, 2017. 40 с.
3. Гомон А. М. Смеховой мир Леонида Андреева: проза 1898–1919 годов: монография. Харьков: ТО «Эксклюзив»; НТУ «ХПИ», 2019. 252 с.
4. Чирва Ю. Н. О пьесах Леонида Андреева // Андреев Л. Н. Драматические произведения: в 2 т. Т.1. Ленинград: Искусство, 1989. С. 3–43.
5. Чирва Ю. Н. Социально-философская драматургия Л. Н. Андреева 1905–1909 годов и проблема развития драматургии конца XIX – начала XX веков: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.01 – «Русская литература». Ленинград, 1973. 26 с.

References

1. Andreev L. N. Dramaticheskie proizvedeniya : V 2 t. T. 1 / [red. kol. B. F. Egorov, G. A. Lapkina, V. M. Markovich, A. B. Muratov i dr.]. Leningrad: Iskusstvo, 1989. 550 s. Andrew L. N. Dramatic works: In 2 vols. T. 1/ [ed. count B. F. Egorov, G. A. Lapkina, V. M. Markovich, A. B. Muratov and others]. Leningrad: Art, 1989. 550 p.
2. Boeva G. N. Fenomen Leonida Andreeva i jepoha moderna: pojetika, recepcija, tvorcheskie vzaimosvjazi: avtoref. dis. ... doktora filol. nauk: spec. 10.01.01 – «Russkaja literatura». Voronezh, 2017. 40 s.
3. Gomon A. M. Smehovoj mir Leonida Andreeva: proza 1898–1919 godov: monografija. Har'kov: TO «Jekskljuziv»; NTU «HPI», 2019. 252s.
4. Chirva Ju. N. O p'esah Leonida Andreeva // Andreev L. N. Dramaticheskie proizvedeniya: V 2 t. T.1. Leningrad: Iskusstvo, 1989. S. 3–43.
5. Chirva Ju. N. Social'no-filosofskaja dramaturgija L. N. Andreeva 1905–1909 godov i problema razvitija dramaturgii konca XIX – nachala HH vekov: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: spec. 10.01.01 – «Russkaja literatura». Leningrad, 1973. 26 s.

Сухоруков Віктор Анатолійович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української, російської мов та прикладної лінгвістики, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Кирпичова, 2, Харків, 61000, Україна); e-mail: margari_s@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-0787-4053>

Sukhorukov Victor, PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian, Russian Language and Applied Linguistics, NTU “KhPI” (2 Kyrpychova str., 61002, Kharkov, Ukraine); e-mail: margari_s@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-0787-4053>

Мовознавство

УДК 81'1: 811.161.1

DOI: 10.26565/2227-1864-2020-85-07

Изоморфизм номинативных моделей абстрактных субстантивов душевного и физического состояний

Илона Владимировна Заманова

*магистр, иностранный специалист факультета русского языка
Института иностранных языков Чжэнчжоуского педагогического университета
(улица Инцай, 6, Чжэнчжоу, пров. Хэнань, Китай, 45044);
e-mail: lizhecu@163.com*

Изоморфизм номинативных моделей абстрактных субстантивов душевного и физического состояний

В статье автор проводит исследование изоморфизма номинативных моделей полей *духовного состояния* и *физического состояния*, отмечая, что изоморфизм проявляется на всех языковых уровнях. Наличие в поле *духовного состояния* значительного количества лексем со стертой внутренней формой, которая связывает номинацию поля *духовного состояния* человека с физическим состоянием предметов, а также наличие фразеологизированных сочетаний, типа *горячность природы*, один из членов которых является также и признаком физического предмета, показывает, что явление данного изоморфизма было свойственно языку на протяжении длительного периода исторического развития. Синтаксические дериваты со значением *духовного состояния* образуются от глаголов, номинирующих физические состояния и процессы. Изоморфизм номинативных моделей *духовного* и *физического состояний* связан с явлением языковой экономии. Согласно наблюдениям, язык, если это возможно, стремится к минимализации форм при богатстве значений; при номинации *духовного состояния* избранной формой выступили модели описания видимого и осязаемого всеми людьми вещного мира, предпосылкой чего послужила такая особенность человеческого восприятия как синестезия. Изоморфизм номинирования *духовного* и *физического состояния* в значительной мере способствовал объективации и персонификации абстрактных понятий, что может влиять на сознание говорящих и на характер концептуализации *духовного состояния*. В статье также отмечается, что активным процессом в современном языке является расширение семантики абстрактных субстантивов и увеличение количества отвлеченных понятий, за счет чего также может пополняться поле *духовного состояния* человека. Абстрактность и отвлеченность разграничиваются автором. Отвлеченность формируется на основе многозначности, главным признаком отвлеченного понятия является расширение семной структуры и формирование нового семантического ядра, отличного от производящей базы. В статье приводятся примеры расширения семантики абстрактными субстантивами.
Ключевые слова: абстрактные субстантивы, изоморфизм моделей, лексическое поле *душевного состояния*, метафора

Заманова І. В. Ізоморфізм номінативних моделей абстрактних субстантивів душевного і фізичного станів

У статті автор проводить дослідження ізоморфізму номінативних моделей полів *духовного стану* і *фізичного стану*, зазначає, що ізоморфізм проявляється на всіх мовних рівнях. Наявність в полі *духовного стану* значної кількості лексем зі стертою внутрішньою формою, яка пов'язує номінацію поля *духовного стану* людини з фізичним станом предметів, а також наявність фразеологізованих поєднань, типу *гарячість природи*, один з членів яких є також і ознакою фізичного предмета, показує, що явище даного ізоморфізму було властиво мові протягом тривалого періоду історичного розвитку. Синтаксичні деривати зі значенням *духовного стану* утворюються від дієслів, що номінують фізичні стани і процеси. Ізоморфізм номінативних моделей *духовного* і *фізичного станів* пов'язаний з явищем мовної економії. Згідно зі спостереженнями, мова, якщо це можливо, прагне до мінімалізації форм при багатстві значень; при номінації *духовного стану* обраною формою виступили моделі опису видимого і відчутного всіма людьми речового світу, передумовою чого послужила така особливість людського сприйняття як синестезія. Ізоморфізм номінування *духовного* і *фізичного стану* значною мірою сприяв об'єктиватії та персоніфікації абстрактних понять, що може впливати на свідомість мовців та характер концептуалізації *духовного стану*. У статті також наголошується, що активним процесом в сучасній мові є розширення семантики абстрактних субстантивів і збільшення кількості відвернутих понять, за рахунок чого також може поповнюватися поле *духовного стану* людини. Абстрактність та відверненість розмежовуються автором. Відверненість формується на основі багатозначності, головною ознакою відверненого поняття є розширення семної структури і формування нового семантичного ядра, відмінного від мотивуючої бази. У статті наводяться приклади розширення семантики абстрактними субстантивами.

Ключові слова: абстрактні субстантиви, ізоморфізм моделей, лексичне поле *душевного стану*, метафора

Ilona Zamanova. Isomorphism in nominative models of abstract substantives with state of mind and physical state meaning

In the article, the author studies the isomorphism of nominative models of the fields of *spiritual state* and *physical state*, noting that the isomorphism is manifested at all language levels. The presence of significant number lexemes with the erased inner form that binds the nomination of person *spiritual condition field* with the subjects *physical condition field*, as well as the presence of semantically stable constructions like the *ardor of character*, one of which members is also a sign of a physical object, shows that the phenomenon of this isomorphism was inherent in the language over a long period of historical development. Syntactic derivatives with the meaning of a *spiritual state* are formed from verbs that nominate *physical states* and processes. Isomorphism of *spiritual* and *physical nominative models* is connected with the phenomenon of language economy. According to observations, language, if possible, tends to minimize forms despite to the wealth of meanings; when it comes about *spiritual state nomination*, the speaker chooses the form which describes the material visible world, what is tangible to all people. The premise of that was such a feature of human perception as synesthesia. The isomorphism of nominating the *spiritual* and *physical state* greatly contributed to the objectification and personification of abstract concepts, which affects the consciousness of speakers as well as the conceptualization of 'state of mind' nature. The article also notes that the active process in modern language is the expansion of the abstract substances semantics and an increase in the number of concepts with a much more extended abstraction, due to this, the field of a

person's spiritual state can also be replenished. Abstraction and extended abstraction are distinguished by the author. Extended abstraction is formed on the basis of polysemicity, the main feature of the extended abstract concept is the expansion of the semantic structure and the formation of a new semantic core, different from the generating base. The article provides examples of semantic abstraction expanding in the abstract substances.

Keywords: abstract substances, isomorphism of models, state of mind, metaphor

Наиболее востребованными лексическими средствами номинации поля *душевное состояние* являются *абстрактные субстантивы состояния*. Согласно исследованию Кость И. Я., существительные и глаголы характеризуются наибольшей частотой употребления при номинации эмотивного смысла [8, с. 281]. Уникальный характер функционирования в языке абстрактных субстантивов, место их в языковом сознании всегда привлекали внимание лингвистов и философов. Как отмечает Ю. Д. Апресян, «слову, обозначающему эмоцию (или состояние – примеч. автора), почти невозможно дать прямое лексикографическое истолкование» [2, с. 454]. А. Вежицкая также обращает внимание на то, что «эмоции исключительно трудно исследовать (настолько, что до настоящего времени они считались просто не поддающимися научному исследованию)» [6, с. 347]. Большой вклад в изучение данной проблемы внесли Дж. Лакофф, Дж. Локк, Лейбниц, Дж. Лайонз, А. А. Потемня, А. Вежицкая, М. М. Бахтин, В. Н. Телия, Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, Н. Ю. Шведова и др. Однако многие вопросы по-прежнему остаются открытыми. Например, спорным является вопрос о категориальном значении абстрактных субстантивов. Н. Ю. Шведова полагает, что особый характер предметности как частеречного значения в абстрактных именах по сравнению с конкретными состоит в том, что «эта предметность не опирается ни на какой класс объектов», что сближает абстрактные существительные с глаголами и прилагательными, «значение которых как части речи – признаковость – выводит эти слова за пределы противопоставления "конкретность – абстрактность"» [14, с.106]. Ю. Д. Апресян замечает, что в работах исследователей (напр. у Лакоффа), «отсутствует семантическая мотивация того, почему та или иная метафора ассоциируется с определенной эмоцией», специфичность «симптоматической лексики» не получает никакого объяснения [3, с. 456].

Целью данной статьи ставим выявление типов изоморфизма моделей номинации духовного состояния человека и физического состояния предметов.

Новизна исследования заключается в том, что ранее не проводилось подобных исследований языковых моделей, внимание исследователей было сосредоточено в значительной мере на семасиологическом аспекте репрезентации духовного состояния, в данном исследовании используется ономасиологический подход.

Объектом данного исследования послужили абстрактные субстантивы состояния, выявленные методом сплошной выборки из словаря В. И. Даля, контексты, включающие данные субстантивы, отслеженные на материалах Корпуса русского языка. **Предметом** исследования стали модели номинации, характерные для абстрактных субстантивов состояния.

Изоморфизм, т. е. аналогия двух или более объектов, наблюдающаяся не только в структуре, но и в сфере функционирования, свойственен языку в значительной мере. Изоморфизм в языке служит целям ограничения количества форм, способных выражать богатое содержание знаний о мире. На фонетическом уровне это проявляется в сведении множества звуков к определенному количеству фонем. На лексическом – в увеличении нагрузки формы за счет метонимического (метафорического) ее использования. Как заметил Б. Л. Уорф, «наша метафорическая система, называя непространственные восприятия по образцу пространственных, приписывает звукам, запахам и звуковым ощущениям, чувствам и мыслям такие качества, как цвет, свет, форму, контуры, структуру и движение, свойственные пространственному восприятию» [13, с. 220]. Ю. Д. Апресян ставит вопрос: «Является ли совпадение сочетаемости у слов со значением психологического и физического состояний (т.е. состояний души и тела) случайным, или это проявление какой-то общей закономерности»? [3, с. 460] На наш взгляд, язык «делает» это в целях экономии мыслительной памяти человека и в целях «уравнивания» знаний о мире между слушающим и говорящим, в том числе в рамках коллектива. Язык «может» делать это благодаря синестезии, т. е. способности человека видеть в явлениях разной природы общее, например, мы можем охарактеризовать синий цвет как «холодный», так как все, что имеет синий цвет в природе, – ниже температуры человеческого тела. На наш взгляд, *синестезия* – также явление языкового характера. Синестезия – доказательство того, что воспоминания – номинированные ситуации, возможно, классифицируются мозгом по сходству ощущений. Хотя нам кажется, что количество ситуаций бесконечно, *типов ситуаций* не так уж много. Если во время жары человек испытывает прилив крови к лицу (лицо покраснелось), повышается температура тела, то, когда во время душевного переживания из-за выработки адреналина сосуды сужаются и кровь бросится к лицу, человек будет склонен охарактеризовать это ощущение по аналогии с внешним физическим ощущением жары, отсюда возникнут такие изоморфные модели как «в пылу страсти», «сказал в горячности» и др. Таким образом, синестезия играет не последнюю роль в номинации поля *душевного состояния*. Как замечает

Дж. Лакофф, «пространственные метафоры коренятся в нашем физическом и культурном опыте, а не устанавливаются произвольным образом» [9, с. 42].

Рассмотрим, как проявляется изоморфизм номинативных моделей поля *душевное состояние*.

Реализацией сигнификата ДС, наиболее приближенной к ядерной зоне, являются абстрактные субстантивы с продуктивным суффиксами *-ени/е, -ани/е* (от глагольной основы), *-ость, -ность, -есть, -ств, -овств* (от прилагательных) и др., одинаково функционирующие для обозначения физических и чувственных состояний: *радость – легкость, бессилие – безрыбие, строгость – белковость*, и таким образом демонстрирующие изоморфность моделей на словообразовательном уровне.

На лексическом уровне изоморфность номинативной модели проявляется в процессе переноса восприятий мира осязаемого в сферу чувственного: *жжение в груди, жгучесть взгляда, кривость намека, затуханье чувств, тяжесть положения, кислотность улыбки, увядание сил, загнивание натуры, закоснелость старика, прилипчивость товарища*. Как правило, данные номинации духовного состояния вмещают семы 'жар', 'холод', 'вес', 'вкус' (т. е. семы перцептивных ощущений).

На наш взгляд, можно выделить следующие типы изоморфизма при номинировании *состояния* на лексическом уровне:

1. Осознаваемый метафорический перенос, или прозрачная внутренняя форма: *холодность – горячность, мягкость – твердость, легкость – тяжесть, привязчивость, прилипчивость, открытость* и др. *А. В детстве, как и позже, я был чужд зависти; а мать мою очень любил, несмотря на ее холодность. Г. А. Газданов. Вечер у Клэр [18]. И притом, если он не глуп, то будет уметь скрыть холодность сердца своего под личиною твердости духа. Антоний Погорельский. Двойник, или Мои вечера в Малороссии [18]. Ср.: Холодность стальной реки оживала разноцветными огоньками семафоров. Олег Павлов. Карагандинские девятины, или Повесть последних дней [18]. Б. Нынешние признаки этого «обновления» – лицемерная скользкость, жестокость, ненависть человека к человеку. Н.Н. Шпанов. Ученик чародея [18]. Ср.: Отлогость берега и скользкость почвы неизбежно влекут несчастного к краю бездонной пропасти. М. Селищенский. Из рукописного наследия протоиерея Михаила Селищенского // «Журнал Московской патриархии», 2003 [18].*

2. Неосознаваемый метафорический перенос, или стертая внутренняя форма. Например, такие единицы, как *запальчивость, пыл, завидование, наваждение, кротость, дремучесть, закоснелость, косность, блудливость, зависимость, влечение, стремление,*

томление, жадность, алчность, лукавство, невежество, жестокость, огорчение.

Проанализируем некоторые примеры. В словаре Даля наряду с *зависть* фиксируются лексемы *завидливость, завидость*, происходящие от глагола *завидеть* – «увидать издали, усмотреть (церк. завидовать)» [12, с. 576], а также *заглядчивость* – «свойство заглядчивого», «заглядчивый – охочий заглядывать куда, подсматривать или склонный к тому, чтобы заглядываться, зевака или разиня» [12, с. 585]. Таким образом, мотивирующей базой лексемы *зависть* является глагол *завидовать* с главной семой 'зрение', т. е. *завидовать* – концентрироваться зрительно на какой-то вещи. С течением времени лексема *зависть* оформилась в отвлеченный субстантив со значением «чувство досады, раздражения, вызванное превосходством, успехом, благополучием другого» [11, с. 503], сема 'зрение' становится имплицитной: *Немецкие дороги зарядят вас таким количеством необыкновенных впечатлений, что рассказы по возвращении вызовут черную зависть у друзей. Владимир Гакон. Сказочными дорогами Германии // «Туризм и образование», 2001.03.15 [18].*

Еще один пример – лексема *жестокый*. Уже в словаре Даля фиксируется утрата прямого значения «жесткий – не мягкий»: «жесткий, и встарь то же, ныне употребляется только в переносном значении *немилосердный, немилостивый, безжалостный*». Действительно, в прямом значении субстантив *жесткость* функционирует с выпадением гласного «о», в переносном (которое уже не ощущается как переносное) – чаще используется старая форма. Это говорит о том, что понятие обособилось и утратило связь с мотивирующей базой: *Слева – схема башни. Если ядро придает башне вертикальную жесткость, то за горизонтальную жесткость отвечают аутригерные этажи. Ирина Плыткивич. Как строится небоскреб Лахта Центр [18]. И потому на первых порах пришлось быть особо бдительными, проявлять крайнюю жестокость. Анатолий Рыбаков. Тяжелый песок [18].*

В лексеме *влечение* («сильное стремление, непреодолимая склонность к кому-, чему-л.» [11, с. 185]) мотивирующей базой был глагол *влечь, волочь, волокти* – «тащить, тянуть за собой» [12, с. 217]. «Влечь, – замечает Даль, – выражает насилие влекомому». В. Даль определяет *влечение* как «действие по глаголу», но с пометой «более употребительно в переносном значении», в прямом чаще употребляется «волоченье» [12, с. 217]. Здесь также наблюдается постепенное формирование отвлеченного понятия: *Влечение ума рождает уважение, влечение души рождает дружбу. 15 изящных и тонких цитат Алисы Фрейндлих [15]. – Нет, не говорите этого, Марья Дмитриевна, – непреодолимое влечение приковывает меня к здешним местам. И. И. Панаев. Раздел имения [18].*

Значение лексемы *закоснелость, закостенение, закостенелость* фиксируется В. Далем как «свойство закостеневшего» по глаголу «закостенеть» – «окостенеть, обратится в кость или в подобие ее по

твердости». Выделяется и переносное значение «прийти в бессознательное состояние» [12, с. 608]. Сема 'кость' актуализируется в контекстах с глаголом, но утрачена в современном отвлеченном субстантиве: *Победа не решалась никак; может быть, немецкая настойчивость и преодолела бы упрямство и закоснелость обломовцев, но немец встретил затруднения на своей собственной стороне. И.А. Гончаров. Обломов. Ср.: Отец был глубокий старик. У него почти не осталось волос; лоб закоснел. Сергей Бабан, Ротмистр Неженцев [18].*

Пласт подобной лексики обширен, и список можно долго продолжать: «блудливость» от «заблудиться, потерять дорогу», «жадность» от «жаждать» (сильно хотеть), «лукавость» от «быть согнутым, кривым» и т. д. Даже если мы имеем дело с явным отсубстантивным или отадъективным образованием, история языка показывает, что в большинстве случаев эти формы были образованы от глагольной основы, связанной с физическим состоянием, а затем переосмыслились. Так, субстантив *свирепость* мотивируется прилагательным *свирепый*, которое также мотивирует и глагол *свирепствовать*. Согласно исследованию А. Гильфердинга, «свирепый» – есть слово производное, первообразное слово сохранилось в литовском языке, именно *suigas* – дрожь, содрогание (= скр. *hvr*), *saigus* – производящий дрожь <...>, *saigus wiejias* – северный ветер, *sauris* – север» [7, с. 188]. То есть можно утверждать, что глагольное действие («производить дрожь», «дрожать») в семантике прилагательного присутствует. Возможно, этот же корень произвел субстантив «суровость» посредством звена «суровый». *Страх* Гильфердинг возводит к санскритскому *tras* – *трясти* [7, с.180], *веселый (веселость)* к *vas* – *любить* [7, с.41], *благ (благость)* к *barh* – *возвышаться* [7, с.191], *свят (святость)* – к *svinta*, *sventa* – *сияющий или очищающий* [7, с.148]. *Тягость* мотивирована *тяготеть* (речь о физической силе), хотя это и неочевидно. «Тягота, тягость – все, что тяготее к чему или на чем, но более в переносном значении», – объясняет В. Даль [12, с. 466].

Это свидетельство того, что изоморфизм при номинации поля *состояния* наблюдался на протяжении длительного периода развития языка и был основным принципом его номинации.

На синтаксическом уровне наблюдается изоморфизм моделей номинации в следующих вариантах:

1. В форме устойчивых и неустойчивых мифологем и персонафикаций отвлеченных субстантивов состояния для номинирования модели субъект+действие: Тоска заела. Стало быть, верно мне сердце подсказывало. Б. Васильев. Картежник и бретер, игрок и дуэлянт [18]. На меня напала апатия – полное

ко всему равнодушие. Н. Цуриков. Дети эмиграции (1925)[18].

2. В форме предикативных единиц полностью абстрактной семантики, получивших статус номинативных (не только для номинации поля ДС), номинирующих модель признак чего, реже – другие модели: *холодность сердца, холодность ума, холодность рассудка, холодность приветствия, холодность взгляда; жестокость характера, жестокость системы, поступка, борьбы; упрямство нрава, легкость духа, характера и т.д.*

Возможны и окказиональные употребления: *Ничего не оставалось, как только признать однообразие жестокости и жестокость однообразия. Ю. Давыдов. Синие тюльпаны [18].*

Данное явление, на наш взгляд, также свидетельствует о длительном историческом периоде языковой практики, когда духовная сфера описывалась путем аналогий с материальным миром.

3. Абстрактные субстантивы состояния часто выступают в роли главного члена сочетаний согласовательного типа, также как и конкретные субстантивы, имеющие реальные признаки формы, цвета, качества. Такая сочетаемость имеет, как правило, семантически устойчивый характер: *беспросветная убийственная тоска, наивысшая радость, черная зависть, светлая грусть.*

Хотелось бы сделать акцент на том, что многие субстантивы в современном русском языке (в сравнении с XIX в.) изменили семантический характер. Так, *довольство* в словаре Даля определяется как «достаток, зажиточность, избыток; продовольствие, содержание, харчи от правительства, хозяина», в МАС фиксируется новое значение: «чувство удовольствия, внутреннего удовлетворения». «Материальный достаток, зажиточность» выделено в качестве второго значения [11, с. 414]. Увеличивается количество отвлеченных понятий. *Отвлеченность* понимается нами, как «отпочкование» абстрактной единицы от производящей семантической базы, обусловленное расширением ее семной структуры в ходе постижения Универсума языковым коллективом. Как писал Л. С. Выготский, «абстракция и обобщение мысли отличны от абстракции и обобщения вещей. Это не дальнейшее движение в том же направлении и не его завершение, а переход в новый и высший план мысли» [14, с. 82].

Приведем пример расширения семантики отвлеченности в лексеме *индивидуальность*.

Значение *индивидуальность* В. Даль трактует как «состояние и принадлежность личного и частного» [12, с. 42], МАС как «1. Совокупность характерных, своеобразных черт, отличающих какого-либо человека от другого. 2. Человек как носитель личных, характерных для него признаков, свойств, личность» [11]. Очевидно, что семантическое наполнение лексемы, зафиксированное в МАС, – шире, нагрузка аффикса *-ость* увеличилась. Анализ функционирования лексемы *индивидуальность* в современном дискурсе позволяет утверждать, что

данное понятие стало вмещать сему 'состояние души'. Под индивидуальностью стали понимать личность, которая в силу своих внутренних качеств не хочет или не может быть похожей на основную массу. Если ранее *личность* мыслила себя в коллективе, то в настоящее время общество стремится стать совокупностью индивидуальностей. *Но пиротехника в эпизодике Юра изобразил блестяще, приоткрыв киношникам индивидуальность, недостающую большому отечественному экрану. И. Э. Кио. Иллюзии без иллюзий [18]. Индивидуальность – это единственный бренд, который никогда не выйдет из моды [16]. Индивидуальность – особое состояние души, это особый склад, который отличает женщин друг от друга [17].*

Исследуя изоморфизм номинации *физического состояния* и *духовного состояния*, мы пришли к выводу о том, что он является основным приемом номинации поля духовного состояния человека. Проявлением объективации безденотатных, безреферентных понятий является их реализация *в форме осознаваемой метафоры, неосознаваемой метафоры, в форме персонификации, в форме метафоризированных фразеологизмов, имеющих, как правило, структуру «признак чего», в форме словосочетаний согласовательного типа.*

На наш взгляд (сходные положения выдвигались в рамках теории бихейвиоризма), данный характер номинации в значительной мере способствует объективации и персонификации абстрактных понятий, является отправной точкой концептуализации ментальной лексики. Наличие количественных параметров состояния в языковом сознании, которые проанализированы в работе Ю. Д. Апресяна «Образ человека по данным языка» [2, с. 379], можно связать с историей моделей изоморфизма духовного и физического состояний.

В современной лингвистике все чаще звучат указания на такую сторону «славянского мышления», как пассивность: С. Л. Попов при исследовании конструкции «У меня есть что» указывает на проявление в ней пассивности субъекта, «то, что у меня нет собственности, зависит не от меня, а от обстоятельств, которыми я скован и изменить которые я не в силах» [10, с. 118]. В статье С. Л. Попова приводятся указания на схожие мнения И. И. Мещанинова, например, о проявлении в языке восприятия человеком природы как неприступной силы [10, с. 117]. А. Вежицкая в работе «Русский

язык» приводит многочисленные цитаты философов и писателей о чертах пассивности и фатализма в русском менталитете, далее на языковом материале она показывает, как отражаются эти черты в языке [5, с. 37]. На наш взгляд, данное языковое явление – результат истории развития сознания народа, отражение культурного опыта в языке – также способно влиять на структурирование сознания «здесь и сейчас познающей» языковой личности. Так, например, языковой опыт номинации душевного состояния в форме персонификации определенного состояния, который является, по замечанию Дж. Лакоффа, наиболее частым случаем онтологической метафоры и «позволяет осмыслить наш опыт взаимодействия с неживыми сущностями в терминах человеческих мотиваций» [9, с. 59], передаваясь поколениям, может определять осознание человека в качестве пациента в структуре, где неживая сущность является агенсом. Как замечает Н. Д. Арутюнова, названия преходящих психических состояний «имеют тенденцию к отрыву от глагольного значения и часто функционируют как имена актантов <...> Говоря о психике, мы склонны экстериоризировать ее составляющие <...> не только как нечто отдельное от нас, но как нечто, вступающее с нашим «я» в определенные, дружеские или враждебные, отношения» [4, с. 386]. В. И. Абаев отмечает, что «все вещи вокруг осознаются и оцениваются с точки зрения интересов коллектива» [1, с. 241]; язык, номинируя сферу духовности, предлагает носителю языка определенную «готовую» модель познания, что важно для коллектива, точнее для синхронизации знаний и представлений о том, что не поддается непосредственному физическому восприятию. С этой точки зрения, изоморфизм номинативных моделей духовного и физического состояний как продукт коллективного опыта может оказывать влияние на концептуализацию духовного состояния каждой конкретной личности.

Тенденция к расширению семантики абстрактными субстантивами говорит о том, что языковая картина мира продолжает «надстраиваться» в сфере нематериального познания, аналитические способности современного сознания развиваются. Природа *абстрактных субстантивов состояния* обладает особым свойством – подвижной стратификацией сем ядра, которая, по нашему мнению, может зависеть от таких экстралингвистических факторов, как политико-экономическая ситуация в стране, глобализация, развитие образования и науки.

Литература

1. Абаев В. И. Отражение работы сознания в лексико-семантической системе языка // Ленинизм и проблемы языкознания. М.: Наука, 1970. С. 232-262.
2. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка. Попытка системного описания // Избранные труды, том II. Интегральное описание языка и системная лексикография. М.: Школа «Языки русской культуры», 1995. С. 348-388.
3. Апресян Ю. Д. Системная лексикография. Метафора в семантическом представлении эмоций // Избранные труды, том II. Интегральное описание языка и системная лексикография. М.: Школа «Языки русской культуры», 1995. С. 453-465.
4. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд. М.: Языки русской культуры, 1999. 896 с.

5. Вежбицкая А. Русский язык / Перевод Г.Е. Крейдлина // Язык. Культура. Познание. М.: Русские словари, 1996. С. 33-89.
  6. Вежбицкая А. Толкование эмоциональных концептов / Перевод О. Н. Ляшевской // Язык. Культура. Познание. М.: Русские словари, 1996. С. 326-376.
  7. Гильфердинг А. О родстве языка славянского с санскритским / А. Гильфердинг. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1853 г. 294 с.
  8. Кость И. Я. Механизмы вербализации эмоционального состояния человека в украинском прозаическом тексте // Ученые записки Таврического национального университета. Т. 24. №4. Симферополь, 2011. С. 279-284.
  9. Лакофф Джордж, Джонсон Марк. Метафоры, которыми мы живем. М.: Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
  10. Попов С. Л. Конструкция У кого есть кто/что как эргативный рудимент русской грамматики: когнитивно-эволюционная интерпретация семантики // Вестник Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Серия «Филология». Вып. 83. 2019. С. 114 – 121.
  11. Словарь русского языка / под ред. М.С. Шевелевой : В 4 т. М.: Изд-во Русский язык, 1985. 736 с.
  12. Толковый словарь живого великорусского языка / под ред. В.И. Даля: В 4 т. М. : Изд-во Русский язык, 1989. 779 с.
  13. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку // *История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях*. М.: Изд-во Просвещение, 1960. С. 198-225.
  14. Чернейко Л.О. Лингво-философский анализ абстрактного имени. М.: Изд-во МГУ, 1997. 400 с.
- Интернет-ресурсы*
15. <https://www.adme.ru/svoboda-kultura/15-izyaschnyh-i-tonkih-citat-alisy-frejdnlh-967560>
  16. <http://www.galya.ru>
  17. <http://www.korolevaesd/topic/66987476462394>
  18. <http://www.ruscorpora.ru/new/index.html>

References

1. Abaev V. I. Reflection of the consciousness work in the lexical-semantic system of language // *Leninism and problems of linguistics*. Moscow: Nauka, 1970. Pp. 232-262.
  2. Apresyan Yu. D. The Image of a person according to the language data. Attempt at a system description // *Selected works, volume II. Integral description of the language and system lexicography*, Moscow: school of Languages of Russian culture, 1995, Pp. 348-388.
  3. Apresyan Yu. D. System lexicography. Metaphor in the semantic representation of emotions // *Selected works, vol. Integral description of the language and system lexicography*, Moscow: school of Languages of Russian culture, 1995, Pp. 453-465.
  4. Arutyunova N. D. Language and the world of man. 2nd ed. Moscow: Languages of Russian culture, 1999, 896 p.
  5. Vezhbitskaya A. Russian language / Translation by G. E. Kreidlin // *Language. Culture. Cognition*, Moscow: Russian dictionaries, 1996, Pp. 33-89.
  6. Vezhbitskaya A. Interpretation of emotional concepts / Translation by O. N. Lyashevskaya // *Language. Culture. Cognition*, Moscow: Russian dictionaries, 1996, Pp. 326-376.
  7. Gilferding A. On the affinity of the Slavic language with Sanskrit / A. Gilferding. Saint Petersburg: Printing house of the Imperial Academy of Sciences, 1853-294 p.
  8. Kost I. Ya. Mechanisms of verbalization of the emotional state of a person in the Ukrainian prose text // *Scientific notes of the Tauride national University*, Vol. 24, no. 4, Simferopol, 2011, Pp. 279-284.
  9. Lakoff George, Johnson Mark. *Metaphors we live by*. Moscow: editorial URSS, 2004, 256 p.
  10. Popov S. L. The Construction Who has whom/what as an ergative rudiment of Russian grammar: cognitive-evolutionary interpretation of semantics / *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Philology"*. Vol. 83. 2019. Pp. 114-121.
  11. Russian dictionary / ed. by M. S. Sheveleva: In 4 vol. M.: Russian language Publishing house, 1985. 736 PP.
  12. Explanatory dictionary of Russian language / ed. V. I. Dal: In 4 vols. M.: Russian language Publishing house, 1989. 779 PP.
  13. Whorf B. The Relation of Habitual Thought and Behavior to Language // *History of linguistics of the XIX and XX centuries in essays and extracts*. M.: Prosveshchenie Publishing house, 1960. Pp. 198-225.
  14. Cherneyko L.O. Lingual-philosophical analysis of an abstract name. M.: MSU Publishing house, 1997. 400 PP.
- Internet sources*
15. <https://www.adme.ru/svoboda-kultura/15-izyaschnyh-i-tonkih-citat-alisy-frejdnlh-967560>
  16. <http://www.galya.ru>
  17. <http://www.korolevaesd/topic/66987476462394>
  18. <http://www.ruscorpora.ru/new/index.html>

Заманова Ілона Володимирівна, магістр, іноземний фахівець факультету російської мови, Інститут іноземних мов, Чженчжоуський педагогічний університет (вулиця Інцай, 6, м. Чженчжоу, пров. Хенань, Китай, 450044); e-mail: lizhecu@163.com

Iona Zamanova, master's degree, foreign specialist in the Russian Language Department of School of Foreign Languages, Zhengzhou Normal University (No.6, Yingcai street, Zhengzhou, Henan Prov., China, 450044); e-mail: lizhecu@163.com

УДК 811.124'04:82-13
DOI: 10.26565/2227-1864-2020-85-08

Граматичні архаїзми у новолатинській поезії України ранньомодерного періоду: інваріантність форм та функцій

Оксана Миколаївна Коцкій

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
загального мовознавства, класичної філології та неоеелліністики,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(вул. Володимирська, 64/13, Київ, 01601, Україна);
e-mail: oksanakoshchii@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-7764-6684>

У статті досліджується вживання граматичних архаїзмів у новолатинському поетичному тексті на матеріалі історичної поеми Симона Пекаліда *De bello Ostrogiano* (Краків, 1600), що послідовно відображає одну з найважливіших властивостей поетичного мовлення – реалізацію фонетико-граматичних та лексико-словотвірних можливостей мовної системи і наочно показує динамічний характер мовних елементів на усіх рівнях латинської мови. Визначається, що основними чинниками, які вплинули на вживання граматичних архаїзмів, були метричні вимоги та стилістичні канони античного епосу.

Ранньомодерна латинська мова, яка мала гнучку мовну систему зі збереженою від класичної латини граматичною основою, у силу тих функцій, які вона виконувала у поетичній сфері, характеризувалася значною варіантністю мовної структури, зумовленою наявністю елементів різночасового походження. Належна до пасивного словникового запасу мови архаїчна лексика у більшості випадків була стилістично маркованою і нерідко переходила в розряд традиційно-поетичної. Традиція епічного жару та стилістична диференціація різних варіантів мовлення передбачала наявність у епічному тексті певної кількості архаїчних морфологічних форм, внаслідок чого в латинській мові виникла стилістична диференціація флексій-дублетів, один з яких був архаїчним.

Функціонування архаїчних форм у новолатинському поетичному тексті має подвійний характер: як мовна одиниця архаїзми займають своє особливе місце в межах синхронічних відношень, але як стилістична одиниця вони декодуються згідно з другою, більш ранньою системою літературної мови. Використання різночасових морфологічних форм пов'язане з їх поетичною функцією у мові, яка упродовж віків поступово виробляла певні стилістичні норми у вживанні граматичних форм.

Ключові слова: граматичні архаїзми, морфологічна варіантність, новолатинська література, поетичний текст, ранньомодерна латинська мова, *De bello Ostrogiano*

Коцкій О. Н. Грамматические архаизмы в новолатинской поэзии Украины раннемодерного периода: инвариантность форм и функций

В статье исследуется употребление грамматических архаизмов в новолатинском поэтическом тексте на материале исторической поэмы Симона Пекалида *De bello Ostrogiano* (Краков, 1600), что последовательно отображает одно из важнейших свойств поэтической речи – реализацию фонетико-грамматических и лексико-словообразовательных возможностей языковой системы и наглядно показывает динамичный характер языковых элементов на всех уровнях латинского языка. Определяется, что основными факторами, которые повлияли на употребление грамматических архаизмов, были метрические требования и стилистические каноны античного эпоса.

Латинский язык раннемодерного периода, с гибкой языковой системой и унаследованной от классической латыни грамматической основой, в силу своих функций, выполняемых в поэтической сфере, характеризовался значительной вариативностью языковой структуры, обусловленной наличием элементов разновременного происхождения. Архаическая лексика, принадлежащая пассивному словарному запасу языка, в большинстве случаев была стилистически маркированной и нередко переходила в разряд традиционно поэтической. Традиция эпического жанра и стилистическая дифференциация различных вариантов речи предполагала наличие в эпическом тексте определенного количества архаичных морфологических форм, в результате чего в латинском языке возникла стилистическая дифференциация флексий-дублетов, один из которых был архаичным.

Функционирование архаичных форм в новолатинском поэтическом тексте имеет двойной характер: как языковая единица архаизмы занимают особое место в пределах синхронических отношений, но как стилистическая единица они декодируются согласно второй, более ранней системе литературного языка. Использование разновременных морфологических форм связано с их поэтической функцией в языке, который на протяжении веков постепенно формировал определенные стилистические нормы в употреблении грамматических форм.

Ключевые слова: грамматические архаизмы, морфологическая вариантность, новолатинская литература, поэтический текст, раннемодерный латинский язык, *De bello Ostrogiano*

Koshchii O. Grammatical Archaisms in the New Latin Poetry of Ukraine of the Early Modern Period: the Invariance of Forms and Functions

The article examines the use of grammatical archaisms in the New Latin poetic text based on the historical poem by Simon Pekalid *De bello Ostrogiano* (Krakow, 1600). It consistently reflects one of the most important properties of poetic speech – the implementation of phonetic-grammatical and lexical-word-formation capabilities of the language system and it clearly shows the dynamic nature of language elements at all levels of Latin. It is determined that the main factors that influenced the adoption of grammatical archaisms were the metric requirements and stylistic canons of the ancient epic.

Due to the functions performed in the poetic sphere, the early modern Latin, which owes a flexible language system with a grammatical basis preserved from classical Latin, was characterised by significant variability of the language structure due to the presence of elements of different origin. Belonging to the passive vocabulary of the language, in most cases archaic vocabulary was stylistically marked and it often passed into the category of traditionally poetic. The tradition of the epic genre and the stylistic

differentiation of various variants of speech suggested the presence in the epic text of a certain number of archaic morphological forms, as a result of which the stylistic differentiation of inflections-doublets arose in Latin, one of which was archaic.

The functioning of archaic forms in the New Latin poetic text has a dual character: as a linguistic unit, archaisms occupy a special place within synchronous relations, but as a stylistic unit they are decoded according to the second, i.e. earlier system of literary language. The use of multi-temporal morphological forms is associated with their poetic function in the language, which has gradually produced certain stylistic norms in the use of grammatical forms over the centuries.

Keywords: Early Modern Latin, grammatical archaisms, morphological variation, New Latin literature, poetic text, De bello Ostrogiano

Мова на кожному з етапів свого розвитку характеризується станом динамічної рівноваги між тенденціями до збереження мовних правил і тенденціями до змін, тобто становить нерозривну єдність стійкого і змінного, статичного і динамічного [6, с. 375]. Така динамічна рівновага забезпечується варіативністю мовних елементів і мовних засобів і є наслідком мовної еволюції, адже у мові на кожному історичному етапі поряд зі старими елементами співіснують нові.

Актуальність дослідження граматичних архаїзмів у новолатинському поетичному тексті мотивується відсутністю спеціальних мовознавчих праць, об'єктом аналізу яких є мова новолатинського поетичного тексту [4, с. 247–357], та необхідністю відтворення цілісної картини функціонування латинської літературної мови у ранньомодерний період. Зважаючи на специфіку поетичного тексту як особливої форми комунікації зі своїми мовними законами та нормами, дослідження особливостей новолатинського тексту має наукову цінність не лише у теоретичному, а й у практичному аспектах, оскільки мова новолатинської літератури не описана у традиційних граматиках з латинської мови і часто становить труднощі при перекладі.

Дослідження статичних і динамічних особливостей ранньомодерної латини видається досить актуальним і у порівнянні з твердженнями дослідників [2; 4; 15; 16; 17; 18], які наголошують на помітних відмінностях тогочасної латини залежно від регіону і часу, і вказують на важливість і необхідність лінгвістичного дослідження латинськомовної писемної культури. Граматична система латинської мови на всіх етапах розвитку була насичена новими і старими елементами, що свідчило про досить довгий шлях розвитку мови, тому дослідження хронологічного спектру граматичних особливостей мови новолатинської літератури допоможе збагнути сферу граматичних можливостей мови, яку вони представляють.

Метою дослідження є з'ясування особливостей і основних тенденцій у вживанні граматичних архаїзмів у новолатинському поетичному тексті на матеріалі латинськомовної поеми Симона Пекаліда *De bello Ostrogiano* (Краків, 1600) [4, с. 261–269; 11, с. 157–188; 14]. Мета зумовила реалізацію завдання: з'ясувати причини і виявити зовнішні та внутрішні чинники, які вплинули на появу вказаних

особливостей, оскільки структура латинської мови у вказаний період зазнавала поступових змін на всіх її рівнях.

Предметом дослідження є вживання граматичних архаїзмів, інваріантність їх форм та функцій у новолатинському поетичному тексті. Морфологічна варіантність, незважаючи на уніфікацію флективної парадигми більшості частин мови, є ознакою латинської літературної мови і послідовно відображає одну з найважливіших властивостей поетичного мовлення – реалізацію фонетико-граматичних та лексико-словотвірних можливостей мовної системи, а також наочно показує динамічний характер мовних елементів на усіх рівнях латинської мови.

Латинська мова ранньомодерного періоду не була сталою єдністю, вона засвоювалася через вивчення пізньолатинської граматики і шляхом наслідування класичних авторів. Дослідження тогочасної мовно-культурної ситуації дає можливість уявити тогочасну латину як віртуальну цілісність, своєрідну «*Res publica Litteraria*» [13, с. 11]. Існувала мовна традиція без мовної спільноти і безперервності сприйняття, вирішальним був високий ступінь індивідуального засвоєння, який полягав у свідомому наслідуванні зразкових античних авторів (*imitatio antiquorum*) [15, с. 80–91], підкорення індивідуальної творчості літературній традиції.

Для ранньомодерної латини, яка мала гнучку мовну систему з міцною, збереженою від класичної латини граматичною основою, був характерним фонетико-морфологічний еklektизм, зумовлений наявністю великої кількості варіантів різночасового походження. Серед варіантів, зафіксованих у тексті новолатинської поеми, можна виділити групу слів, стилістично зумовлену поетичним мовленням, – архаїзми, характерні для мови творів римських поетів-класиків.

Традиція епічного жанру та стилістична диференціація різних варіантів мовлення, започаткована ще Квінтом Еннієм [1, с. 8, 17], передбачала наявність у епічному тексті певної кількості архаїчних форм, яку можна пов'язати з традицією епічного жанру, оскільки архаїзми є важливим компонентом лексики високого стилю взагалі. В епічній поезії застарілі слова зустрічаються частіше, певна частина архаїзмів зберігається надовго у високому стилі, а самі слова стають «поетичними» і фіксуються практично в усіх класичних латинськомовних поетів. Належна до пасивного словникового запасу мови архаїчна лексика у більшості випадків є стилістично

маркованою, тому вона нерідко переходить у розряд традиційно-поетичної.

Стилістична специфіка архаїзмів полягає і в тому, що вони передбачають особливий код (спільний для автора і читача), який характеризується усвідомленням минулих етапів розвитку мови. Коли в контекст вводяться форми, характерні для більш раннього етапу розвитку мови, вони створюють контраст, який приваблює увагу читача [5, с. 73]. Тому функціонування архаїчних форм у новолатинському поетичному тексті має подвійний характер: як мовна одиниця архаїзми займають своє особливе місце в межах синхронічних відношень, але як стилістична одиниця вони декодуються згідно з другою, більш ранньою системою літературної мови.

У тогочасних епічних творах вживання архаїзмів відбувається не тільки на засадах простого наслідування форми чи змісту, а також до певної міри є літературною грою і діалогом з попередніми текстами. Архаїзми належать до тих текстотворчих засобів епіки, які підсилюють смислову домінанту повідомлюваного: коли автор використовує готову мовленнєву модель із античного епічного арсеналу, він, посиляючись на попередній досвід *auctores probati*, додає авторитетності своїм словам.

Архаїчні форми, які досить часто фіксуються у латинських поетичних джерелах класичного періоду і які, як правило, є традиційними маркерами латинського поетичного мовлення, поряд з нормативними формами використовуються і в мові новолатинської поеми. Наприклад: *duella* і *bella*, яке виникло в результаті випадіння *ū* у початковій групі *dū* із наступним переносом лабіальності на попередній приголосний (*dū* > *b*); *caussa* і *causa* (результат спрощення гемінат); *Mavors* і *Mars* (наслідок випадіння інтervoкального *-v-* і наступної контракції голосних), *ast* і *at* (спрощення у кінцевих групах приголосних).

При аналізі латинськомовних поетичних творів вчені завжди звертали увагу на велику кількість різночасових морфологічних дублетів, наявність яких у більшості випадків пояснювалась метричними причинами. Панхронічне твердження про метричну складову, як основну причину вживання великої кількості морфологічних дублетів, підтверджується численними дослідженнями [7; 8] історії гекзаметра і формульного стилю поем. У мові поетичного жанру пріоритет найчастіше належить саме формальним характеристикам словоформи, її зручності для даного поетичного розміру [7, с. 285].

Традиція епічного жанру та стилістична диференціація різних варіантів мовлення, передбачала наявність у епічному тексті певної кількості архаїчних морфологічних форм, дублетів, лексичних і синтаксичних синонімів.

Так, в латинській мові з метою нормалізації морфології виникла стилістична диференціація флексій-дублетів, один з яких був архаїчним.

Труднощі пристосування мови до віршового ритму гекзаметра і закріплення метрично зручних флексій за різними ритмічними позиціями, спонукали автора новолатинської поеми використовувати всю різноманітність синонімічних морфем. Серед стилістично і метрично диференційованих флексій-дублетів, один з яких був архаїчним, найхарактернішими є такі:

1) Вживання дублетної флексії *-um* і *-arum/-orum* родового відмінка множини іменників I-II відміни. Закінчення родового відмінка множини *-um* < **-ōm*, яке фіксується у текстах архаїчного періоду класичної латинської мови було замінене на характерний для займенникової відміни новотвір **-sōm*, який внаслідок приєднання до основи *-a* (іменників I відміни), ротацізму та звуження *ō* перетворився у формант *-arūm*. Так, у мові класичної латинської поезії генетив множини іменників I відміни чоловічого роду, як правило, запозичених із грецької мови патронімів на *-es*, та деяких етнонімів на *-cola* і *-gena* міг мати закінчення *-um* замість *-arum*. Така ж особливість фіксується і в мові новолатинської поеми, наприклад: *Graiugenum* (II.237) = *Graiugenarum*.

На відміну від іменників з основою на *-a* (I відміни) індоєвропейське закінчення **-ōm* (= лат. *-um*) родового відмінка множини у системі парадигм іменників з основою на *-o* (II відміни) зберігалось довше, зокрема у ранній латині. Пізніше, з III ст. до н.е., за аналогією до іменників I відміни його витіснило закінчення *-orūm*, а форми на *-ūm* вживались як архаїзм у юридичних та сакральних текстах [8, с. 203; 9, с. 123].

У класичній латинській мові родовий відмінок множини іменників II відміни (як правило на позначення міри чи грошей) міг іноді допускати подвійну флексію *-um* і *-orum*, таку ж паралельність флексій, але тільки в мові поезії [3, с. 184] могли мати й деякі інші іменники. Свідчення останнього явища ми знаходимо і в мові новолатинської поеми, наприклад: *divum* (II.235) = *divorum*; *virum* (I.199) = *virorum*; *deum* (I.223) = *deorum*; *equum* (II.310) = *equorum*.

Таким чином, відзначимо, що флексія *-um*, яка у мові новолатинської поеми виступає паралельно з *-orum*, у мові поезії репрезентує окреме дублетне закінчення, часто вживане, як правило, з метричних міркувань. На користь останнього твердження свідчать зафіксовані в тексті досліджуваної поеми випадки паралельного вживання нормативних форм від тих самих іменників, наприклад: *virorum* (I.186); *equorum* (I.175).

2) Використання подвійної флексії *-i* та *-ii* іменників II відміни. У класичній латинській мові іменники II відміни на *-ium* у родовому відмінку однини, як правило, мали закінчення *-ii*, але в мові поезії [10, с. 47] часто зберігалось закінчення *-i*, яке аж до епохи Августа [8, с. 203] було питомим закінченням родового відмінка іменників з основою

на *-o-* і зокрема *-io-* (графічне відображення *-ii* було введено пізніше під впливом аналогії). Приклади дотримання такої традиції ми знаходимо і в аналізованому новолатинському джерелі, наприклад: *oti = otii, ingeni = ingenii* тощо. Така можливість використання звичайних і стягнених форм традиційно використовувалась у мові класичної латинської поезії, як правило, у різних метричних позиціях.

Паралельні форми відмінкової парадигми в класичній латинській мові мав також іменник *deus*, зокрема, у номінативі множини він міг мати форми *dei, di* і *dii*. Форма *di* внаслідок випадіння інтервокального *-v-* та наступної контракції виникла з *divi* < *deivei; *dei* була утворена під дією аналогії від *deus*; *dii* було штучним утворенням, рекомендованим граматами задля збереження двоскладовості форми [3, с. 209]. Форми *di* і *dii* фіксуються зокрема і в тексті новолатинської поеми: *di* (I.618) і *dii* (IV.64). Факт використання таких дублетних морфологічних форм красномовно свідчить на користь метричної домінанти в їх вживанні.

3) Вживання архаїчної і нормативної форми *queis (quis) i quibus*. Залежно від метричних міркувань у тексті новолатинської поеми вживається архаїчна і нормативна форми *queis* і *quibus* датива/аблятива множини відносного і неозначено-питального займенника *qui, quae, quod* і *quis, quid*. Форма *queis* (< *queis* < *quois), яка виникла під впливом іменників I-II відміни, ще в класичний період історії латинської мови перейшла з розряду архаїчної лексики в розряд лексики поетичної. У такій же функції вона виступає і в новолатинських текстах як своєрідний стилістичний маркер літературної мови. Наприклад: *Inde sit, ut rerum, noster quibus indiget usus...* (I.111); *...Queis varios tellus depingit laeta colores.* (I.170). У тексті новолатинської поеми, як і в інших новолатинських джерелах, з метою уникнення плутанини і отожднення з пом. sg. чоловічого роду (*quis*), замість *quis* традиційно використовувалась форма *queis*.

4) Використання флексій-дублетів третьої особи множини: *-ēre, -ērunt* і *-ērunt*. Одним з елементів стилістичної диференціації (на рівні морфології) у класичній латинській мові було закінчення третьої особи множини перфекта активного стану *-ere* замість *-erunt*. Система особових закінчень латинського перфекта, зумовлена його подвійним характером як наслідком поєднання у ньому індоєвропейського перфекта і аориста, містить дублетні форми різного походження, які з'явилися унаслідок новотворів та змішання форм.

Найбільш розгалуженою була система флексій-дублетів третьої особи множини: *-ēre, -ērunt* і *-ērunt*, що фіксувалось вже в ранній латині. Найдавнішим закінченням було *-ēre*, яке,

ймовірно [9, с. 202], продовжувало закінчення індоєвропейського перфекта **-er* з часткою **-i* так званих «первинних закінчень» [3, с. 127; 9, с. 183]. Флексія *-ērunt*, яка довгий час зберігалась лише в розмовній мові [8, с. 205] (внаслідок переваги над нею флексії *-ērunt* і її закріплення в літературній мові), виникла шляхом поєднання морфеми *-is* [9, с. 201; 10, с. 249] із «вторинним» закінченням **-ont*: **-īsont* > **-ēront* > *-ērunt*. Закінчення *-ērunt* є контамінацією двох попередніх (*-ēre* і *-ērunt*). Флексія *-ere* вже в часи Цицерона вважалась застарілою і стала ознакою високого стилю і поезії зокрема. Так, домінуюче вживання закінчення *-ere* замість *-erunt* фіксується у творах Лукреція, а Вергілій використовує флексію *-ere* навіть у метрично не зумовлених позиціях [12, с. 44].

Дотримання канонів античної поетичної традиції, метрична зручність і авторитет *auctores probati* дозволили автору новолатинської поеми використовувати таку архаїчно і стилістично марковану дублетну флексію як основну. Наприклад: *cessere* (III.218); *dixere* (I.102); *duxere* (I.273); *dedere* (III.442); *fuere* (III.64); *tulere* (III.41); *donavere* (I.362) тощо.

Фіксується і факт використання таких дублетних флексій від одного дієслова або від різних дієслів але в одному рядку, наприклад: *posuere* (I.90) і *posuerunt* (III.387) та *cecidere* і *necaverunt* (II.229). Такі приклади красномовно свідчать про домінуючу роль метрики у вживанні дублетних флексій.

Відзначимо, що у використанні дублетних морфем для третьої особи множини перфекта простежується певна закономірність, зокрема, флексію *-ere* переважно отримують дієслова з перфектом на приголосний або *-i*, в той час як від дієслів з перфектом на *-v-* частіше використовуються стягнені дублетні форми.

Проаналізовані явища на ґрунті граматичного варіювання дозволяють відзначити звичне з погляду норм латинської епіки, флективне варіювання, яке є притаманним морфологічному рівню класичної латинської мови. У парадигмі іменників та дієслів засвідчується граматичне варіювання деяких родових та особових флексій, що було характерним для класичної латини поетичного регістру. Такі морфологічні форми не несуть додаткової інформації, вони є суто метричними дублетами і можуть взаємозамінюватись у релевантній метричній позиції. Причинами такого варіювання є збереження архаїчних форм як стилістичних маркерів унаслідок їх експресивного вживання у мові латинської епіки. Вживання різночасових варіантів у більшості випадків зумовлене метричною структурою слова. Ймовірно, що в мові латинської поезії такі варіанти, спочатку введені поетами з суто метричних міркувань, пізніше ставали не лише метрично- а й стилістично маркованими.

Попри те, що граматичні явища, зумовлені поетичним дискурсом, у більшості граматик

латинської мови зараховуються, як правило, до граматично неправильних, або до певної міри периферійних, за результатами аналізу мови новолатинської поеми підтверджується існування як в класичній, так і ранньомодерній латинській мові, прямої відповідності між набором мовних форм і поетичним регістром. Пріоритет належить зручності словоформи для певного поетичного розміру, тобто її формальним характеристикам, із використанням усього спектру морфологічних можливостей, які фіксувались ще в класичний період і без помітної модифікації граматичного фонду класичної латинської мови.

З огляду на особливий статус морфології, норми якої, будучи обов'язковими для усіх членів колективу, зазнавали порушень значно рідше (порівняно з великою варіантністю фонетики, лексики тощо), можна зробити висновок, що використання різночасових морфологічних форм в мові новолатинської

поеми було пов'язане з їх поетичною функцією в мові, яка упродовж віків поступово виробляла певні стилістичні норми у їх вживанні. Для новолатинського поетичного тексту характерне явище варіантності, тобто відбору із багатьох синхронних варіантів найбільш ефективних, економічних і зручних з погляду епічної версифікаційної техніки. Характер вживання архаїзмів у тексті новолатинської поеми – типовий для ранньомодерного періоду і є репрезентативним для мовної практики того часу.

Наведені результати і висновки можуть слугувати основою для проведення нових досліджень із проблематики функціонування латинської мови на теренах України та загалом східної Європи кінця XVI – початку XVII століття, зокрема допоможуть визначити характер взаємодії античної та ранньомодерної латинськомовних традицій і виробити сучасну концепцію розвитку ранньомодерної латини як синтетичного явища.

Література

1. Дерюгин А. А. Из наблюдений над лексикой латинского поэтического языка. Язык и общество. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1967. С. 244–251.
2. Кошій О. Українська неолатиністика: досягнення і перспективи. The Sixth International Congress of Belarusian Studies. Working Papers. Vol. 6 (2017). Kaunas: Vytautas Magnus University Press, 2017. P. 134–138. URL: http://palityka.org/wp-content/uploads/2017/09/07-04_Koschii.pdf.
3. Малинаускене Н. К. Введение в историю латинского языка: Классический период : курс лекций. Материалы для практических занятий. Москва : Греко-латинский кабинет Ю. Шичалина, 2006. 272 с.
4. Миронова В. М., Гриценко С. П., Корольова Н. В., Косіцька О. М., Кошій О. М., Щербина Р. А. Латинська мова в Україні XV – початку XVIII століття : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2014. 591 с.
5. Риффатер М. Критерии стилистического анализа. Новое в зарубежной лингвистике : Вып. IX : Лингвостилистика. Москва : Прогресс, 1980. С. 69–97.
6. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. 2-ге вид. Київ : АТ «ОКО», 1996. 392 с.
7. Смышляева В. П. Языковые уровни римского гексаметрического жанра. Древние языки в системе университетского образования. Исследование и преподавание. Москва : Издательство Московского ун-та, 2001. С. 283–289.
8. Тронский И. М. Очерки из истории латинского языка. Москва-Ленинград : Изд-во АН СССР, 1953. 270 с.
9. Чернюх Б. В. Исторична граматики латинської мови: підручник. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2008. 290 с.
10. Эрну А. Историческая морфология латинского языка: учебное пособие. Изд. 2-е, испр. Москва : Изд-во Едиториал УРСС, 2004. 312 с.
11. Яковенко Н. Що за війну описує Шимон Пекалід у поемі «De bello Ostrogiano». Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XIV–XVII ст. Київ: Критика, 2002. С. 157–188.
12. Aspects of the Language of Latin Poetry. / Ed. Mayer, R., & Adams, J. N. Oxford : Oxford University Press, 1999. 447 p.
13. Companion to the History of the Neo-Latin Studies in Hungary. / Ed. I. Bartók. Budapest : Universitas Publishing House, 2005. 138 p.
14. De bello Ostrogiano ad Piantcos cum Nisoviis libri quattuor, a Simone Pecalidis Artium Baccalaureo conscripti. Cracoviae, In officina Andreae Petricovii, AD 1600.
15. Latin in the Multilingual Space of Ukraine in the 15th – 18th Centuries : Monograph / V. Myronova, S. Hrycenko, N. Korol'ova, O. Kosc'ka, O. Koščij, M. Lastovec', R. Ščerbyna. Brno : Galium, 2019. 126 p.
16. Nechutová J. Středověká latina. Praha : Koniasch Latin Press, 2002. 162 s.
17. Stotz P. Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters. 5 Bde. 3 Bd : Lautlehre. München : Beck, 1996. 723 s.
18. Weysenhoff-Brożkowa K. Studia nad łaciną średniowieczną w Polsce. Zesz. 10–12. Warszawa : OBTA, 1998. 224 s.

References

1. Deryugin, A. A. (1967). Iz nablyudeniy nad leksikoy latinskogo poeticheskogo yazyka [On observations of the vocabulary of the Latin poetic language]. *Yazyk i obshchestvo* [Language and society]. Saratov: Saratov University Publ., pp. 244–251. [in Russian]
2. Koshchii, O. (2017). Ukrainskaya neolatinistika: dostizheniya i perspektivy [Neo-Latin studies in Ukraine: achievements and prospects]. *The Sixth International Congress of Belarusian Studies. Working Papers. Vol. 6* (2017). Kaunas: Vytautas Magnus University Press, pp. 134–138. URL: http://palityka.org/wp-content/uploads/2017/09/07-04_Koschii.pdf [in Russian]
3. Malinauskene, N. K. (2006). Vvedenie v istoriyu latinskogo yazyka: Klassicheskiy period [Introduction to the history of the Latin language: Classical period]. Moscow: Greko-latinskiy kabinet Yu. Shichalina. [in Russian]
4. Myronova, V. M., Hrytsenko, S. P., Korolova, N. V., Kositska, O. M., Koshchii, O. M., Shcherbyna, R. A. (2014). *Latynska mova v Ukraini XV – pochatku XVIII stolittia* [Latin in Ukraine XV – the beginning of the XVIII century]. Kyiv: Kyiv University Publ. [in Ukrainian]
5. Riffaterre, M. (1980). Kriterii stilisticheskogo analiza [Criteria for stylistic analysis]. *Novoe v zarubezhnoy lingvistike* [New in Foreign Linguistics]. Issue IX: Lingvostilistika [Linguistic stylistics]. Moscow: Progress, pp. 69–97. [in Russian]
6. Semchynskiy, S. V. (1996). *Zahalne movoznavstvo* [General Linguistics]. 2d ed. Kyiv: AT «OKO». [in Ukrainian]
7. Smyshlyaeva, V. P. (2001). Yazykovye urovni rimskogo geksametricheskogo zhanra [Language levels of the Roman hexametric genre]. *Drevnie yazyki v sisteme universitetskogo obrazovaniya. Issledovanie i prepodavanie* [Ancient languages in the system of university education. Research and teaching]. Moscow: Moscow University Publ., pp. 283–289. [in Russian]
8. Tronskiy, I. M. (1953). *Ocherki iz istorii latinskogo yazyka* [Essays from the history of the Latin language]. Moscow-Leningrad: AN SSSR Publ. [in Russian]
9. Cherniukh, B. V. (2008). *Istorychna hramatyka latynskoi movy* [Historical grammar of the Latin language]. Lviv: Lviv University Publ. [in Ukrainian]
10. Ernout, A. (2004). *Istoricheskaya morfologiya latinskogo yazyka* [Historical morphology of the Latin language]. 2d ed. Moscow: Editorial URSS Publ. [in Russian]
11. Yakovenko, N. (2002). Shcho za viinu opysuie Shymon Pekalid u poemi «De bello Ostrogiano» [What a war describes Simon Pekalid in the poem De bello Ostrogiano]. *Paralelnyi svit. Doslidzhennia z istorii uiavlennia ta idei v Ukraini XIV–XVII st.* [The parallel World. Research on the History of Conceptions and Ideas in Ukraine XIV – XVII centuries]. / N. Yakovenko. Kyiv: Krytyka. pp. 157–188. [in Ukrainian]
12. Mayer, R., & Adams, J. N. (1999). *Aspects of the language of Latin poetry*. Oxford: Oxford University Press.
13. Bartók I. (2005). *Companion to the history of the neo-latin studies in Hungary*. Budapest: Universitas Publ. House.
14. Pękala Sz. (1600). *De bello Ostrogiano ad Piantcos cum Nisoviis: libri quattuor*. Cracoviae: In Officina Andreae Petricouij.
15. Myronova, V., Hrytsenko, S., Korolova, N., Kosicka, O., Koščij, O., Lastovec, M., & Ščerbyna, R. (2019). *Latin in the multilingual space of Ukraine in the 15th-18th centuries: monograph*. Brno: Galium.
16. Nechutová J. (2002). *Středověká latina*. Praha: Koniasch Latin Press.
17. Stotz, P. (1996). *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters*. 5 Bde. 3 Bd. München: Beck.
18. Weysenhoff-Brożkova Krystyna. (1998). *Studia nad łaciną średniowieczną w Polsce*. Warszawa: OBTA.

Кошчій Оксана Николаевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры общего языкознания, классической филологии и неоллинистики, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (ул. Владимирская, 64/13, Киев, 01601, Украина); e-mail: oksanakoshchii@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-7764-6684>

Koshchii Oksana, PhD in Philology, Associate Professor of the Department of General Linguistics, Classical Philology and Neollinistics, Taras Shevchenko National University of Kyiv (64/13, Volodymyrska Str., Kyiv, 01601, Ukraine); e-mail: oksanakoshchii@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-7764-6684>

Давньогрецький ад'єктив: семантико-граматичні особливості

Христина Ігорівна Куйбіда

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри класичної філології,
Львівський національний університет імені Івана Франка
(вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна);
e-mail: khristina2209@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7637-9606>*

У статті висвітлена сутність давньогрецького ад'єктива як самостійної частини мови. Розглянуто, таким чином, субстанціальну природу прикметника, починаючи з часів його зародження як окремої частини мови, з подальшим акцентом на нерозділеності прикметників та іменників за зовнішніми ознаками в давньогрецькій мові. Здійснено аналіз давньогрецьких ад'єктивів шляхом характеристики основних особливостей його семантики, морфологічних ознак, синтаксичних функцій. Семантичний аналіз виконано через поняття категорійного, словотвірного та лексичного значення. Категорійне (найзагальніше частиномовне) значення – це атрибутивність прикметників. Семантико-граматичні групи нижчого порядку (якісні, відносні та присвійні) розглянуто з урахуванням словотвірної та лексичної вмотивованості. Словотвірне та лексичне значення розглядаються за поділом ад'єктивів на первинні та похідні. Значення деривата трактується на основі аналізу його структури (з особливим акцентом на складних одиницях, які здебільшого утворені на базі словосполучень), а також на встановленні зв'язку (сильного, слабого, метафоричного) загального значення деривата зі значенням його компонентів. Таким ад'єктивам властиве синтагматичне словотвірне значення, лексична ж семантика залежить ще й від контексту. В роботі продемонстровано основні морфологічні категорії роду, числа та відмінка давньогрецьких ад'єктивів, що вказує водночас на його семантичну залежність від іменника. Ступенювання ад'єктивів, як міжрівневу категорію, розглянуто і з погляду морфологічних засобів, і з погляду такої синтаксичної особливості, як лівобічна та правобічна валентність. Первинна (роль узгодженого означення) та вторинна (роль предикатива) синтаксичні функції давньогрецького ад'єктива однаково реалізуються і в препозиції, і в постпозиції відносно іменника.

Ключові слова: ад'єктив, категорійне значення, словотвірне значення, лексичне значення, морфологічні ознаки, синтаксичні функції

Куйбида К. И. Древнегреческий адъектив: семантико-грамматические особенности

В статье освещена сущность древнегреческого адъектива как самостоятельной части речи. Рассмотрена субстанциальная природа прилагательного, начиная со времен его зарождения как отдельной части речи, с последующим акцентом на неразделенности прилагательных и существительных по внешним признакам в древнегреческом языке. Осуществлен анализ древнегреческих адъективов путем характеристики основных особенностей его семантики, морфологических признаков, синтаксических функций. Семантический анализ выполнен на основе таких понятий как категорийное, словообразовательное и лексическое значения. Категорийное значение – это атрибутивность прилагательных. Семантико-грамматические группы низшего порядка (качественные, относительные и притяжательные адъективы) рассмотрены с учетом словообразовательной и лексической мотивированности. Словообразовательное и лексическое значения рассматриваются с разделением адъективов на первичные и производные. Значение деривата объясняется посредством анализа его структуры (с особым акцентом на сложных единицах, которые в основном образованы на базе словосочетаний), а также установления связи (сильной, слабой, метафорической) общего значения деривата со значением его компонентов. Таким единицам присуще синтагматическое словообразовательное значение, лексическая семантика зависит также от контекста. В работе продемонстрированы основные морфологические категории рода, числа и падежа греческих адъективов, что указывает на их семантическую зависимость от существительного. Степени сравнения, как межуровневая категория, рассмотрены и с точки зрения морфологических средств, и такой синтаксической особенности, как левосторонняя и правосторонняя валентность. Первичная (роль согласованного определения) и вторичная (роль предикатива) синтаксические функции древнегреческого адъектива одинаково реализуются и в препозиции, и в постпозиции относительно существительного.

Ключевые слова: адъектив, категориальное значение, словообразовательное значение, лексическое значение, морфологические признаки, синтаксические функции

Kuibida Kh. The Ancient Greek adjective: semantic and grammatical features

The article reveals the essence of an Ancient Greek adjective as a separate part of speech. Thus, the substantive nature of an adjective was examined, including the historical process of its separation as an independent part of speech, with a consequent emphasis on the inseparability of adjectives and nouns by external signs in Ancient Greek. The analysis of the Greek adjectives was made on the grounds of their semantics, morphological features, syntactic functions. The semantic analysis was based on the studying of such concepts as the categorial, word-building and lexical meaning. The categorial meaning is the attribution of an adjective. The smaller semantic-grammatical groups (qualitative, relative and possessive adjectives) were learnt with regard to word formation and lexical motivation. Word-building and lexical meanings were studied basing on the division of adjectives into primary units and derivatives. The meaning of a derivative is interpreted both: due to the analysis of its structure (paying a special attention to the compound units, which are mainly formed on the basis of word combinations), and due as to the relation (strong, weak, metaphorical) of the general meaning of a derivative with the meaning of its components. The word-formation meaning of such units, therefore, is syntagmatic. Their lexical semantics depend also on the context. The basic morphological categories of genus, number and case of a Greek adjective simultaneously indicates its semantic dependence on a noun. The category of degrees of comparison was analyzed on terms of morphological means and such syntactic features as left/right-side valence. The main primary (an attribute) and the secondary (as a predicative) syntactic adjective functions are equally realized in preposition or postposition to the noun in Ancient Greek.

Key words: adjective, categorial meaning, word-building meaning, lexical meaning, morphological features, syntactic functions

Прикметник – це окрема самостійна частина мови, що належить до специфічної категорії ознакових слів, з допомогою яких позначаються властивості чи якості предмета мовлення, їх оцінка, відношення до інших об'єктів матеріальної чи нематеріальної реальності, що дає можливість зрозуміти та передати їхню сутність.

Прикметник завжди був предметом особливого зацікавлення серед науковців. У сучасному мовознавстві ад'єктиви досліджувалися як на матеріалі сучасних мов [8; 4], так і давньогрецької [10; 16; 17] з погляду різних аспектів: як окремі частини мови клас слів з оглядом його основних семантичних і граматичних ознак [5; 2; 12], як компонент ад'єктивного словосполучення [6], в складі семантичного класу ознакових слів [13].

Актуальність пропонованого дослідження, таким чином, зумовлена особливим зацікавленням сучасних лінгвістів аналізом прикметників як важливого засобу смислового збагачення мовлення та формування конкретної мовної картини світу, а також відсутністю комплексного аналізу прикметника як самостійної частини мови у давньогрецькій мові.

Метою роботи є визначення основних особливостей давньогрецького прикметника з точки зору семантики та граматичних ознак. Окреслена ж мета передбачає вирішення таких завдань: зрозуміти природу прикметника як частини мови, звернувшись до історії його виникнення; описати основні семантичні та морфолого-синтаксичні ознаки давньогрецького ад'єктива.

У сучасній лінгвістиці прикметник є одностайно визнаним як самостійна частина мови, історія зародження якої сягає ще періоду античності. Уперше Аристотель, який розрізняв лише імена та дієслова, виділив власне похідні імена, подібні до сучасних відносних прикметників: “як те, завдяки чому предмети називаються такими” [1]. Сам же термін “*adiectivum*” вперше вжито у “*Corpus Grammaticorum Latinorum*”¹ [15]. К. Бругман пояснював, що в індоєвропейській праві прикметник та іменник не були розділеними: “Поштовхом до процесу ад'єктивації був той факт, що один іменник, поєднуючись з іншим у ролі атрибута або предиката, виражав тільки якісне поняття, яке містилося в ньому” [14, с. 77]. Тому, як узагальнює вчений, прикметник виділився із загального класу імен і протягом тривалого часу становлення набув тих семантичних і морфолого-синтаксичних ознак, що дають підстави вважати його окремою частиною мови [14]. Те саме згодом стверджує і О. Потебня, що прикметник є виділеним із зв'язку ознак, є більш абстрактним, ніж іменник, пізнішим від нього і утворився з іменника [11, с. 60].

Про початкову нерозділеність прикметника та іменника, на нашу думку, свідчить і давньогрецька мова, де окремі слова такого типу не відрізняються ані за зовнішніми ознаками, ані за закінченням: *ἀνδροφόνος* – *ὁ ἀνδροφόνος*. Іменнику, однак, властива наявність артикля.

Традиційним у лінгвістиці вважається визначення прикметника, як “частини мови, що виражає ознаку предмета безпосередньо або через його відношення до інших предметів чи явищ” [3, с. 124]. На прикладі давньогрецької мови, це слова: *κόκκινος* – червоний, *στενός* – вузький, *ἐύρυσθενής* – могутній, *ἐκπρεπής* – видатний. Вони можуть позначати такі ознаки як колір, розмір, зовнішні чи внутрішні властивості та ін.

Глибинним у частинах мови та найважливішим вважається семантичний чинник, на його основі якого “формується синтаксичні і морфологічні ознаки слів” [3, с. 14]. Тому слова самостійних частин мови у мовознавстві прийнято розглядати найперше з точки зору семантики різних рівнів – категорійного (частини мови) значення, граматичного значення, словотвірного значення та лексичного значення².

Найзагальнішою в системі мови є частиномовна семантика слова³. У прикметника – це атрибутивність, тобто ознака предмета. Прикметники виражають статичні, постійні для певного стану предмета ознаки. Через те, що семантику прикметників формують не поняття про предмети, а поняття про їхні якості, то вживаються ад'єктиви при іменниках, в залежній від них граматичній позиції: *ἐρίπρες ἑταῖροι* – вірні товариші.

Специфікою прикметника є протиставлення в межах загальної атрибутивності семантико-граматичних груп нижчого порядку [5, с. 5]. Це якісні, відносні та присвійні ад'єктиви.

Якісні прикметники позначають властивості предметів, що впливають з їх безпосереднього пізнання, оцінки, індивідуального чи суб'єктивного сприйняття: *μικρός* – малий. Серед них: словотвірно немотивовані (*πικρός* – гіркий) та словотвірно мотивовані – переосмислене первісне відносне значення (*κακοερός* – лиходійний), суб'єктивно-оцінне значення (*ἡδυσπής* – солодкомовний).

Відносні прикметники виражають незмінну щодо ступеня вияву ознаку предмета як властивість, що впливає з його зв'язків або відношень з іншими предметами, явищами, процесами чи ознаками позамовної дійсності. Відносні ад'єктиви – це тільки похідні слова (*καταχθόνιος* – підземний).

² Підхід з точки зору словотвірного значення називається слово центричним, а з погляду граматичного та лексичного значення, а також стилістичного навантаження слова – текстцентричним.

³ Узагальнене, абстраговане від конкретних лексичних значень слів значення, спільне для одного семантико-граматичного класу, тобто для однієї частини мови.

¹ “Збірник латинських граматики” докласичного періоду, зокрема у творі Секста Помпея Феста, в рубриці про імена.

До відносних зараховують і присвійні прикметники, які виражають особову посесивність (належність особі або тварині): *βούτης* – бичачий. Порядкові відносні числівники (*πρῶτος, δεύτερος, τρίτος*), які часто трактуються як відчислівникові прикметники та займенникові прикметники (*ἕκαστος* – кожен), ми розглядаємо як окремі частини мови.

Похідні кожного зі семантичних розрядів групуються за словотвірними значеннями, спільними для структурно однотипних слів.

“Група якісних прикметників неоднорідна [...], тому що основний осередок, хронологічно найдавніший шар її становлять позначені відсутністю словотворчих суфіксів лексичні одиниці, у структурі яких протягом усього історичного періоду виділяються кореневі і словозмінні морфеми” [5, с. 139]. Для похідних якісних ад’єктивів характерна система афіксів, з допомогою яких утворюються прикметники як з нейтральним, так і з загальним значенням суб’єктивно-експресивної оцінки, міри або ступеня інтенсивності вияву ознаки: *ζαῖς* – який сильно дує. Семантичні групи непохідних якісних прикметників – це абсолютна якісність (*γυμνός* – голий) та оцінна якісність – розмір, відстань, колір, фізична характеристика (*νέος* – молодий, *λευκός* – білий).

Похідні якісні ад’єктиви (генетично відносні відіменникові та віддієслівні) виражають словотвірну семантику нейтральної якості (*αἰώνιος* – вічний) або виразну спеціалізовану якісність (міру, інтенсивність вияву, подібність, схильність до названого твірною базою: *ραβδωτός* – смугастий); експресивно-оцінну якісність (неповну, надмірну ознаку, пестливість, згрублість): *ἄβροχος* – дуже шумний.

Відіменникові відносні прикметники в свою чергу можна поділити на: відтопонімні (виражають відношення до різних географічних назв, зокрема населених пунктів, країн, територій, частин світу, річок: *Ἀθηναῖος* – афінський, *Ὀλύμπιος* – олімпійський); мотивовані назвами осіб або тварин (виражають відношення до істот: *ἀνθρώπιος* – людський); матеріально-речовинні (виражають ознаку через відношення до матеріалу або речовини: *γαλακτικός* – молочний); загальновідносні (*ἐνάλιος* – морський). Відприслівникові прикметники виражають відношення до часу, місяця: *χθιζός* – вчорашній. Віддієслівні виражають відношення до дії: *λεκτικός* – розмовний.

В аспекті словотвірної та лексичної семантики своєрідними є похідні ад’єктиви, оскільки їхня семантика впливає із внутрішньої форми⁴ твірних основ, на які інколи нашаровується ще й функція словотворчого засобу. Похідному слову, отже, властиве

синтагматичне словотвірне значення⁵. У давньогрецькій мові поширеним і цікавим явищем вважається наявність великої кількості складних ад’єктивів, утворених переважно шляхом основної словоскладання з супровідною афіксацією. Такі прикметники мотивуються різними типами словосполучень: атрибутивними (A + S) – *λυγρόφωνος* – дзвінкоголосий; об’єктними (V + S) – *φιλόξεινος* – який любить гостей; числівниково-іменниковими (Num + S): *ἐκατόγχειρος* – сторукий, прислівниково-іменниковими словосполученнями (Adv + S): *ἀρχέμαχος* – який веде ближній бій, та ін.

Загальне значення композита в одних випадках відрізняється від суми значень його компонентів – такі прикметники мають смислову цілісність або ідіоматичність (*ἠδυσπέης* – солодкомовний; *ἠδύς* – солодкий, *τὸ ἔπος* – мова). В інших випадках загальне значення похідного прикметника виявляється своєрідною сумою значень компонентів, воно позбавлене смислової цілісності, тобто є неідіоматичним (*κρατερῶννυξ* – з міцними кігтями: *κρατερός* – міцний, *ὁ ὄνυξ* – кіготь).

Отже, лексична семантика⁶ кожного прикметника буває немотивованою (первісні ад’єктиви) та мотивованою (похідні).

Лексична мотивованість похідних слів полягає у встановленні зв’язку значення похідного слова зі значенням його компонентів. Такий зв’язок поділяється на: – сильний, коли значення похідного слова легко виводиться зі значень його компонентів (*ἕξέτης* – шестирічний < *ἕξ ἐτῶν* – шести років); – слабкий, коли значення цілого безпосередньо не мотивоване значенням частин (*ἀταλάφρων* – безтурботний виводиться зі значення “з дитячим розумом”: *ἀταλός* – дитячий, юнацький); – метафоричний, коли значення цілого щодо значення частин є перенесенням (*μεγαλήτωρ* – відважний, дослівно з великим серцем); – затемнений (деетимологізація) як втрата смислового зв’язку (прикладів не зафіксовано).

Лексичні значення всіх ад’єктивів тлумачаться лише в контексті. Мовний контекст як лексико-граматичні умови функціонування слова або як сукупність мовних одиниць, яких достатньо для реалізації емоційних прирощень слова, є одним із факторів, що характеризують лексичне значення слова. Вони роблять можливою реалізацію його значення, виявляючи водночас реалізацію їх атрибутивної функції. Відповідно, в залежності від контексту, існують такі типи лексичних значень: номінативні (прямі), синтаксично-зумовлені (переносні, випадкові), фразеологічно-зумовлені (переносні, усталені,

⁵ Спільне для структурно однотипних похідних значення, яке встановлюється на основі співвідношення “похідне слово – твірне слово” і виражається з допомогою словотвірної форми (моделі): твірна база (основа) + словотворчий афікс (засіб, формант)

⁶ Тобто лексичне значення слова як конкретний індивідуальний зміст самостійного слова, що становить відношення об’єктивної дійсності до звукового комплексу.

⁴ Найближче етимологічне значення слова.

крилаті). Прикметники, вжиті в переносному значенні, змінюють семантику і семантико-граматичний розряд. Наприклад, перенесення в семантиці відносних прикметників відбувається за рахунок наділення предмета невластивою йому якістю (*ἄπτερος μῦθος* (O17, 57) – безкриле слово в значенні *невимовлене*).

Дослідження граматичної природи прикметника у мовознавстві пов'язане насамперед із контекстуальним аналізом його морфологічних та синтаксичних ознак. Усі категорії прикметника (рід, число, відмінок, ступені порівняння) є семантико-граматичними. Це означає, що формально-структурне вираження цих категорій має яскраве семантичне наповнення, що можна відобразити як “форма + об'єктивна дійсність”. Так, значення роду, числа та відмінка у грецьких ад'єктивів визначається закінченнями: *ἄδιν-ός/η/ον* (Sg); *ἄδιν -οί/αι/α* (Pl); значення ступеня – суфіксами *ἄτιμος, ον – ἄτιμό-τερος, α, ον – ἄτιμό-τατος, η, ον*. Категорії роду, числа та відмінка семантично прив'язані до іменника: наприклад, однина позначає не одну ознаку, а ознаку одного предмета, множина – кількох предметів (*ἄναξ εὐθυμος* (O 14, 63) – *добродушний цар, ἵπποι ὠκύποδες – прудконогі коні*). Самостійне семантичне наповнення мають лише ступені порівняння: порівнюється одна ознака між кількома предметами чи різними обставинами того самого предмета (*ἀλαπαδνός / ἀλαπαδνότερος – слабкий / слабший*). Стосовно ступенів порівняння, слід зазначити те, що у давньогрецькій мові не дуже поширеним явищем є ступенювання складних за структурою прикметників⁷ на кшталт: *προγενής (старий) – προγενέστερος, φιλοκτέανος (користолюбний, скупий) – φιλοκτεανώτατος*. Таким чином, категорії роду, числа, відмінка у прикметнику – залежні і словозмінні (*ἀπηνής – суворий: βασιλῆος ἀπηνέος – суворого царя*), ступені порівняння – це незалежна прикметникова категорія, яку в сучасному мовознавстві трактують як міжривневу⁸. З морфологічного погляду вона ґрунтується на трансформованих морфологічних засобах, пов'язаних із морфологічними категоріями відмінка, роду й числа, з синтаксичної – на набутті предикативною прикметниковою формою правобічної валентності [3, с. 139]. Тому в реченні компаративи вживаються у вигляді цілих конструкцій, що зумовлює функціонування у структурі мови лівобічного і правобічного компонентів. Лівобічна валентність репрезентована субстанціальною синтаксею в ролі суб'єкта порівняння, у правобічній валентності функціонує іменникова синтаксема, що виражає значення об'єкта порівняння [9, с. 8]. Наведемо приклад:

⁷ Однак, його можна вважати нормою, підтвердження чого знаходимо в одній з граматик грецької мови [7, с. 197]

⁸ Морфологічно-синтаксичною словозмінною формою чи морфолого-синтаксико-словотвірною [3, с. 139; 9].

*Ἀτρείδῃ κώδιστε φιλοκτεανώτατε πάντων*⁹ (I 1, 122)
– *Атρείде, найславніший, найкористолюбніший з усіх*”

Типове синтаксичне функціонування ад'єктива в контексті випливає з його морфологічних ознак – це його основна роль виступати узгодженим означенням (морфологізований член речення¹⁰): *οἷες δασύμαλλοι – густорунні вівці*. Та другорядна роль – бути іменною частиною складеного присудка (неморфологізований член речення). Ця прикметникова функція відрізняється лише складнішими синтаксичними умовами, тобто реалізується на базі предикативних відношень між прикметником та іменником. Наведемо приклад:

1) *τοιαῦτ' ἐν οἴκοις ἐστὶν Ἀδμήτου κακά*¹¹. (Alc. 197) – *такі бідні є в домі Адмета*.

2) *βίβασα [...] γηθοσύνη, ὃ οἱ νῖδον ἔφην ἀριδείκετον εἶναι*¹² (O 11, 540) – *відлетіла [...] радісна (душа Ахілла), тому що її сина славним назвав (Одіссей)*.

Синтаксична функція грецького ад'єктива, слід зазначити, не залежить від позиції щодо іменника (*καλλίτριχες ἵπποι – коні з красивою гривною / ἡμίονοι ἀδμήτες – неприборкані мули*), хоча здебільшого прикметник виступає в постпозиції і як морфологізований член речення, і виконуючи роль предикатива.

Отже, в пропонованому дослідженні обґрунтовано частининомовну самостійність прикметника у давньогрецькій мові, зокрема його семантику та граматичні особливості.

Оскільки історично прикметник як частина мови сформувався на базі іменника, який обов'язково поєднувався з іншим іменником, то семантико-граматичні категорії роду, числа, відмінка в давньогрецького прикметника є залежними від іменника.

Прикметникова семантика “атрибутивність”, зокрема статична ознака предмета, в епічних поемах виражається похідними (простими і складними) ад'єктивами як безвідносно, так і через відношення до предмета, дії, місця. Семантика прикметника буває як первісною, так і мотивованою. Похідні прикметники, що виражають якісні чи відносні ознаки, бувають простими та складними за структурою. Складні за

⁹ Homeri. Ilias / Homeri; ed. T. W. Allen. – Oxford: Clarendon Press, 1931. – 356 p. В наведеному реченні бачимо лівобічний компонент “*Ἀτρείδῃ*” та правобічний “*πάντων*”.

¹⁰ Морфологізовані члени речення – це ті, що виражаються частинами мови, для яких ця функція є первинною (для прикметника – означення). Присудок, виражений формами іменника чи прикметника, відповідно, – неморфологізований член речення.

¹¹ Kovacs, D. (Ed. & Transl.). (1994). Euripides: Cyclops, Alcestis, Medea. Cambridge, Mass.: Harvard University Press [retrieved 11.09.2019 from <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>]. Цитований уривок є класичним прикладом вживання предикатива.

¹² Homeri. Odyssea / Homeri; ed. P. von der Mühlh. – Basel: Helbig & Lichtenhahn, 1962. – 248 s. Наведений фрагмент є яскравим прикладом предикативного вживання прикметника *ἀριδείκετος – славний*.

структурою лексеми характеризуються ускладненим семантичним наповненням. Тлумачення лексичних значень (як прямих, так і переносних) є лише контекстним.

Граматично прикметники в грецькій мові завжди залежать від іменників та узгоджуються з ними в роді, числі й відмінку. Первинна синтаксична (морфологізована) функція прикметника – атрибут, вторинна – предикат.

Порядок слів (препозиція чи постпозиція) стосовно іменника не впливає на синтаксичний статус прикметника.

Виконане дослідження є перспективою до подальшого вивчення давньогрецького ад'єктива з точки зору різномірних критеріїв, на основі конкретного мовного матеріалу, а також початком зіставного дослідження ад'єктива в грецькій та інших мовах.

Література

1. Аристотель. Сочинения: в 4 томах. Москва : Мысль, 1978. Т. 2 / Ред. З. М. Микеладзе; АН СССР; Ин-т философии. 688 с.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
4. Вишивана Н. В. Прикметники оцінки в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови”. Київ, 1999. 19 с.
5. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. Київ : Наукова думка, 1978. 207 с.
6. Грищенко А.П. Прикметник у функції головного компонента в словосполученні. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ : Наукова думка, 1975. С. 120-131.
7. Древнегреческий язык : начальный курс. Часть первая. – Москва : “Греко-латинский кабинет” Ю. А. Шичалина, 2002. 208 с.
8. Кононенко І.В. Прикметник у слов'янських мовах : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009. 495 с.
9. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння у граматичній системі української мови / НАН України; Ін-т української мови. Київ, 1998. 16 с.
10. Петришин М.Й. Семантичне поле прикметників розміру у старогрецькій мові (на матеріалі гомерівського епосу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.14 “Класичні мови, окремі індоєвропейські мови”. Львів, 2005. 23 с.
11. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва : Просвещение, 1968. Т. 3. 550 с.
12. Уфимцева А. А. Лексическое значение : Принцип семиологического описания лексики / под. ред. Ю. С. Степанова. 4-е изд. Москва : ЛИБРОКОМ, 2010. 240 с.
13. Шрамм А.Н. Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка) : монография. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1979. 134 с.
14. Brugmann K. Kurre vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg, Trübner, 1904. 777 s.
15. Corpus Grammaticorum Latinorum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kaali.linguist.jussieu.fr/CGL/text.jsp>
16. Richards G. C. Greek compound adjectives with a verbal element in tragedy // *The Classical Quarterly*. 1918. Vol. 12. № 1. P. 15–21.
17. Schwyzler E. Griechische Grammatik; Mit A. Debrunner. München, 1950. Bd. 2: Syntax und syntaktische Stylistik. 714 S.

References

1. Aristotle (1978). *Sochineniya: v 4 tomakh* (Vol. 2). [Works: in 4 volumes] Moscow: Mysl'.
2. Vykhoanets, I. (1988). *Chastyny movy v semantyko-gramatychnomu aspekti*. [Parts of language in the semantic-grammatical aspect] Kyiv: Naukova dumka.
3. Vykhoanets, I., & Horodenska, K. (2004). *Teoretychna morfologia ukraïnskoyi movy: Akadem. grammatyka ukraïnskoyi movy*. [Theoretical morphology of Ukrainian language: academic grammar of Ukrainian language] Kyiv: Pulsary.
4. Vyshyvana, N. V. (1999) *Prykmetnyky ocinky v nimeckiy movi*. [Adjectives of estimation in German language] [PhD Thesis], Kyiv : KNU.
5. Gryshchenko, A. P. (1978). *Prykmetnyk v ukraïnskiy movi*. [Adjective in Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka.
6. Gryshchenko, A. P. (1975). *Prykmetnyk u funkcii holovnoho komponenta v slovospoluchenni*. *Syntaxys slovospoluchennia i prostoho rechennia*. [Adjective in the function of the main component in the word combination. Syntax of word combination and of simple sentence]. Kyiv: Naukova dumka, pp.120-131.
7. *Dryevnyegrecheskij yazyk: navchalnyi kurs* (Vol. 1) (2002). [Ancient Greek: the studying course]. Moscow: Greko-latinsky cabinet U. A. Shychalina.
8. Kononenko I.V. (2009). *Prykmetnyk u slovianskykh movakh*. [Adjective in Slavic languages]. [monograph]. Kyiv: Kyiv University.

9. Kostusyak, N. M. (1998). Kategoria stupeniv porivnyannya u gramatychniy systemi ukrayinskoyi movy. [Category of degrees of comparison in the grammatical system of the Ukrainian language]. Kyiv: NAN of Ukraine.
10. Petryshyn M. J. (2005). Semantychne pole prykmetnykiv rozmiru u starohreckiy movi (na materiali homerivskoho eposu). [The semantic field of adjectives of size in Ancient Greek (based on the material of Homer's epos)]. [PhD Thesis], Lviv : LNU.
11. Potebnya, A. A. (1968). Iz zapisok po russkoy grammatike (Vol. 3). [From notes on Russian grammar]. Moscow: Prosveshchenie.
12. Ufimceva, A. A. (1986). Lexicheskoe znachenije: Princip semiologicheskogo opisaniya lexiki. [Lexical meaning: The principle of the semiological description of vocabulary]. Moscow: Nauka.
13. Shramm A. N. (1979). Ocherki po semantike kachestvennykh prilagatelnykh (na material sovremennoho russkogo jazyka) [Essays on the semantics of the adjectives of quality (based on the material of the modern Russian language)] [monograph]. Leningrad : Izd-vo Leningrad. un-ta.
14. Brugmann, K. (1904). Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg: Trübner.
15. Corpus Grammaticorum Latinorum (ed. A. Garcea, & V. Lomanto) [online resource available from <http://kaali.linguist.jussieu.fr/CGL/text.jsp>].
16. Richards, G. C. (1918). Greek compound adjectives with a verbal element in tragedy. *The Classical Quarterly*, 12(1), pp.15–21.
17. Schwyzer, E. (1950). *Griechische Grammatik*, 2: Syntax und syntaktische Stilistik. München: Beck.

Куйбида Кристина Игоревна, кандидат филологических наук, доцент кафедры классической филологии, Львовский национальный университет имени Ивана Франко (ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина); e-mail: khristina2209@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7637-9606>

Kuibida Khrystyna, PhD in Philology, Associate Professor of the of the Department of Classical Philology, Ivan Franko Lviv National University (1, Universitetska, Lviv, 79000, Ukraine); e-mail: khristina2209@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7637-9606>

УДК 81'373. 421:72
DOI: 10.26565/2227-1864-2020-85-10

Лексико-семантичні та словотвірні процеси в сучасній українській термінології архітектури (на прикладі запозичених інновацій «графіті» і «мурал»)

Олена Федорівна Кучеренко

кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри української мови
та мовної підготовки іноземних громадян,
Харківський національний університет будівництва та архітектури;
(вул. Сумська, 40, Харків, 61000, Україна);
e-mail: kucherenkoef@gmail.com; orcid.org/0000-0001-8734-9587

Мета дослідження – проаналізувати особливості застосування в сучасному українському архітектурному лексиконі запозичених термінологічних одиниць «графіті», «мурал» та їхніх похідних в аспекті їх нормативного вживання в науковому спілкуванні, системного структурування в термінологічних словниках, неологічних та тлумачних словникових виданнях. Об'єкт дослідження – українська термінологічна лексика архітектури в наукових та лексикографічних виданнях. Предмет дослідження – лексико-семантичні та словотвірні відмінності інноваційних архітектурних запозичених номінацій «графіті» та «мурал». Матеріалом дослідження слугували сучасні наукові тексти з архітектури, розміщені у друкованих та електронних фахових виданнях; словникові статті галузевих термінологічних і тлумачних словників, словників синонімів й іншомовних слів. Приділено увагу лексико-семантичним та словотвірним особливостям інноваційних архітектурних запозичених номінацій «графіті» і «мурал». У результаті дослідження з'ясовано, що семантичні зрушення й словотвірний потенціал аналізованих термінів засвідчує динаміку сучасної архітектурної лексики, виявляє основні тенденції її розвитку. У зв'язку з розширенням поняттєвого поля семантика зазначених інноваційних іншомовних термінів архітектури зазнала суттєвого розширення, що не зафіксовано в галузевих та загальних термінологічних словниках. Водночас вони стали основою творення нових термінологічних лексем із залученням українських словотвірних засобів, а також аналітичних термінів, при цьому значна частина терміноодниць, якою активно послуговуються фахівці, не кодифікована. Урахування лексико-семантичних та словотвірних відмінностей зазначених лексем сприятиме послідовному впорядковуванню, систематизуванню та уніфікуванню архітектурного термінологічного фонду в лексикографічних та фахових виданнях.

Ключові слова: термінологія, запозичений термін, архітектурний лексикон, семантика, інноваційні номінації

Кучеренко Е. Ф. Лексико-семантические и словообразовательные процессы в современной украинской терминологии архитектуры (на примере заимствованных инноваций «граффити» и «мурал»)

Цель исследования – проанализировать особенности использования в современном украинском архитектурном терминологическом лексиконе заимствованных терминологических единиц «граффити» и «мурал» и их производных для нормативного использования в научном общении, логичного системного структурирования этих терминов-инноваций в терминологических словарях, общих словарных изданиях. Объект исследования – украинская терминологическая лексика архитектуры в научных и лексикографических изданиях. Предмет исследования – лексико-семантические и словообразовательные отличия инновационных архитектурных заимствованных номинаций «граффити» и «мурал». Материалом исследования послужили научные тексты по архитектуре, размещенные в печатных и электронных специальных изданиях; словарные статьи отраслевых терминологических и толковых словарей, словарей синонимов и иностранных слов. Уделено внимание лексико-семантическим и словообразовательным особенностям инновационных архитектурных заимствованных номинаций «граффити» и «мурал». В результате исследования определено, что семантические изменения и словообразовательный потенциал анализируемых терминов подтверждает динамику современной архитектурной лексики, показывает основные тенденции ее развития. В связи с расширением понятийного поля семантика этих инновационных заимствованных терминов архитектуры существенно изменилась, что не зафиксировано в отраслевых и общих терминологических словарях. В то же время они стали основой образования новых терминологических лексем с использованием украинских словообразовательных средств, а также аналитических терминов, при этом значительная часть терминологических единиц, которую активно используют специалисты, не кодифицирована. Учет лексико-семантических и словообразовательных отличий этих лексем будет способствовать последовательному упорядочиванию, систематизации и унификации архитектурного терминологического фонда в лексикографических и специальных изданиях.

Ключевые слова: терминология, заимствованный термин, архитектурный лексикон, семантика, инновационные номинации

Kucherenko Helena. Lexical-semantic and word-formation processes in modern Ukrainian architecture terminology (on the example of borrowed innovations «graffiti» and «mural»)

The purpose of the study is to analyze the features of the use in modern Ukrainian terminological vocabulary of borrowed terminological unit «graffiti» and «mural» and their derivatives for normative use in scientific communication, of logical system presentation of terms- innovations in terminological dictionaries, general dictionary editions. Object of research is Ukrainian terminological vocabulary of architecture in scientific and lexicographic editions. Subject of research is the lexico-semantic and word-formation differences of the innovative adopted nominations «graffiti» and «mural». The research material was scientific texts on architecture, published in printed and electronic special editions, dictionary entries of industry terminological and explanatory dictionaries, dictionaries of synonyms and foreign words. Used descriptive, comparative and structural methods. Attention is paid to the lexical-semantic and word-formation features of innovative architectural borrowed nominations «graffiti» and «mural». As a result of the study, it was determined that the semantic changes and the word-building potential of the analyzed terms confirms the dynamics of modern architectural vocabulary and shows the main trends in its development. In connection with the expansion of the conceptual

field, the semantics of these innovative borrowed terms have changed significantly, which is not fixed in industry and general terminological dictionaries. At the same time, they became the basis for the formation of new terminological tokens using Ukrainian word-formation tools, as well as analytical terms, while a significant part of the terminological units that are actively used by specialists is not codified. Taking into account the lexical and semantic, derivational differences of these lexemes will contribute to the consistent streamlining, systematization and unification of the architectural terminological fund in lexicographic and special editions.

Key words: terminology, borrowed term, architectural vocabulary, semantics, innovative nominations

Постановка проблеми. На сучасному етапі функціонування української мови існує цілий спектр нерозв'язаних питань щодо нормативності писемної та усної наукової комунікації, упорядкування лексикографічних видань, що постійно потребують неабиякої уваги. Необхідно всебічно досліджувати закономірності процесів функціонування саме наукової української мови як складника літературної. Термініні системи різних галузей життя, які є значущими компонентами наукової мови, зараз розвиваються надзвичайно динамічно, оскільки забезпечують нагальні комунікативні потреби людства. Серед сучасних термінологічних динамічних мовних систем архітектурна недостатньо впорядкована.

Зв'язок з попередніми дослідженнями. Термінологічний фонд української мови поставав предметом різноаспектного вивчення багатьох зарубіжних та українських науковців на рівні як синхронії, так і діахронії (М. Вакуленко, Т. Кияк, І. Кочан, Н. Нікуліна, Т. Панько, Л. Полюга, В. Даниленко, Д. Лотте та ін.) [2; 6; 8; 9; 10]. Пропоновані в розвідках термінологів теоретичні та практичні результати аналізу розвитку терміносистем у складі загальнолітературної мови вкрай важливі, оскільки такі дослідження сприятимуть упорядкуванню архітектурної лексики, а значить, і української наукової мови в цілому.

Мета дослідження – розглянути особливості використання запозичених термінологічних одиниць українського архітектурного термінологічного лексикону «графіті» та «мурал» задля нормативного вживання в науковому спілкуванні, системного структурування зазначених термінів-інновацій у термінологічних словниках, неологічних та тлумачних словникових виданнях.

Виклад основного матеріалу. Сучасне українське термінологічне поле архітектури збагачується завдяки постійному залученню іншомовних неолексем, розширенню семантики запозичень давно використовуваних в українському науковому просторі та застосуванню українських лексичних новотворів.

Якщо висвітлювати процеси функціонування інновацій саме в архітектурній терміносистемі, то всі згадані вище активовані. Автори наукової розвідки «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» наголошують на активному застосуванні двох типів неосемантизмів у процесі розвитку мови: «1) різновид новотвору в системі української мови внаслідок семантичного словотворення в межах уже відомої одиниці або наявної в мові формальної структури; 2) різновид

неозапозичення – значення в межах наявної в лексиконі одиниці з іншим значенням» [7, с. 24]. Зазначене притаманне, як на нашу думку, й термінній мові архітектури.

Надзвичайно поширені випадки, коли семантична структура використовуваного терміна архітектури збагачується завдяки змінам лексико-семантичного навантаження.

Архітектурна термінологічна номінація *графіті* (запозичена з італійської) зафіксована в багатьох загальних українських тлумачних словниках, виданих за різних часів [3; 4; 11; 12; 13]. В академічному «Словникові української мови» в 11-ти томах вона подана як однозначна невідмінювана множинна лексема без примітки *терм.*: «*Графіті, невідм. мн. Стародавні написи й малюнки різного змісту, зроблені гострими предметами на посудинах, стінах споруд*» [12, т. 2, с. 677].

Укладачі «Словника іншомовних слів» С. Морозов та Л. Шкарапута у тлумаченні цієї лексичної одиниці (похідних тут не подано) так само акцентують увагу на виключно на семантичних ознаках давності та спеціальної техніки нанесення: «*Графіті (італ., букв. видряпований) – стародавні написи й малюнки, зроблені гострими предметами на стінах споруд тощо*» [11, с. 145].

Ускладнення семантики цієї лексеми (вона має два значення) відбито в академічному «Словникові української мови» в 20-ти томах: «*Графіті, невідм. мн. 1. Стародавні написи й малюнки, прокреслені гострими предметами на посуді, стінах споруд і та ін. 2. Сучасний настінний живопис (переважно аерозольними фарбами); спреї-арт*» [13, т. 3, с. 677]. У словниковій статті також немає примітки *терм.*, водночас представлено синонім *спрей-арт*.

Звернімося до термінологічних словників архітектурної царини та дотичних до неї, щоб з'ясувати, як змінюється з часом семантика цієї термінолексеми та чи відбито такі семантичні зрушення в спеціалізованих реєстрах. У довідковому фаховому виданні 1995 року за редакцією А. Мардера «Архітектура. Короткий словник-довідник» міститься визначення, у якому підкреслюється наукове значення таких написів та малюнків для вивчення давньої культури: «*графіті – написи і малюнки різного змісту (присятні, магичні, побутові тощо), видряпані за старих часів гострими предметами на стінах будинків, посуді, предметах побуту тощо. Графіті мають велике наукове значення для вивчення історії культури, побуту тощо*» [1, с. 78].

В «Українському тлумачному словникові

будівельних термінів» (2006 р.) подано цю номінацію без змін у семантиці: «Графіті – залишки любительських написів на стінах історичних пам'яток, зроблені людьми минулих часів (наприклад, у Софійському соборі Києва та ін.)» [15, с. 114].

В укладеному пізніше «Термінологічному словнику-довіднику з будівництва та архітектури» за редакцією Р. Шмига у визначенні термінологічної номінації так само акцентовано увагу виключно на часі виникнення та техніці створення графіті: «*графіті* – написи та малюнки, видряпані на стінах і архітектурних деталях давніх будинків, а також посудинах та інших предметах» [14, с. 72].

Проте, як доводить опрацьований текстовий матеріал, аналізована термінологічна одиниця потребувала конкретизації її значення. Сучасні спеціальні наукові видання (друковані та електронні) підтверджують, що семантика цієї давно запозиченої термінолексеми в українській науковій мові суттєво розширюється. Тлумачення, у яких зазначено, що *графіті* – це тільки спеціальна техніка настінного малярства, не є достатнім. Лексема *графіті* набуває й інших семантичних ознак. Ідеться не тільки про специфічну техніку написів та малюнків виключно на давніх спорудах та будівлях. Суттєві лексико-семантичні зміни не зафіксовані в загальних та спеціальних виданнях. Номінація архітектурної термінології *графіті* набуває специфічних ознак (зміна обсягу поняття терміна, специфіка означення поняття) під впливом науково-технічного прогресу. *Графіті* як елемент сучасної української термінологічної системи може означати і сучасну техніку оздоблення стін будівель різного призначення за допомогою спреї-фарб; і сучасні тексти та малюнки неофіційного спрямування, які постають специфічним засобом комунікації людей у сучасному українському місті та суспільстві. В «Енциклопедії сучасної України» підкреслено, що графіті стають вагомою характеристикою **сучасності** будівель та невід'ємною прикметою українського **сучасного** міста [5]. Модерні українські графіті відбивають особливості внутрішнього світу **сучасної** людини. При цьому спостережено, що використовується специфічний жаргон графіті (наприклад, лексема *джанки* вживається на означення гумористичного опису деяких балонів з фарбою). Не відбито також в обсязі поняття такої термінологічної одиниці того, що це конкретний різновид сучасного **монументального** та **декоративного** малярства. Таким чином, словникова стаття неологічного термінологічного архітектурного словника повинна подавати наведену номінацію як багатозначну із наданням відповідних значень та семантичних навантажень.

Оскільки суттєво розширення семантики аналізованого слова не відбито в аналізованих сучасних лексикографічних виданнях, то це свідчить про несистемні подання термінологічних

одиниць у них та відповідно про необхідність упорядкування українського словникового термінологічного фонду.

Для найменування певного різновиду монументально-декоративного живопису в деяких термінологічних словниках, наприклад «Архітектура. Короткий словник-довідник», уміщено запозичений іменник середнього роду *графіто* (зазначимо, що тут *графіто* не множинна номінація, як, наприклад, у згаданих вище академічних виданнях) та графічну (і відповідно фонетичну) варіативну лексему *сграфіто*: «*графіто* – те саме, що *сграфіто*» [1, с. 78]; «*сграфіто* – італ. надряпаний 1. Різновид техніки стінного живопису, при якому на площину стіни наносять декілька тонких шарів кольорового тиньку, а потім гострим інструментом продряпують вологий верхній шар. В результаті проступає колір нижнього шару і утворюється багатоколірна композиція, яка звичайно являє собою геометричний орнамент. Застосовується і в сучасному мистецтві монументальному і декоративному» [1, с. 264]. В «Українському тлумачному словникові будівельних термінів»: «*графіто* – (італ. *graffito*) – техніка декоративного оздоблення стін [15, с. 114]. Окрім того, український лінгвістичний портал «Словники України» також реєструє іменник середнього роду *графіто*, уживаний виключно в однині, та інваріантний *сграфіто*. Числова форма цієї номінації в лексикографічних виданнях також не внормована. Значить, *графіто* / *сграфіто* як різновид спеціальної техніки декоративного оздоблення будівель багатоколірними орнаментами вважається також різновидом давнього та сучасного настінного мистецтва.

Аналіз опрацьованого термінологічного матеріалу, серед якого такі одиниці, як *графіті*, *графіто* / *сграфіто*, доводить, що кожна з них характеризує певні особливості вуличного зображального настінного малярства. Для визначення наведених архітектурних термінів у спеціальних текстах використовувано такі семантичні характеристики: *настінне малярство*, *вуличне малярство*, *настінне мистецтво*, *вуличне мистецтво*, *вуличне зображальне мистецтво*.

Інша архітектурна інновація *мурал* також має багато семантичних та структурних відмінностей. Сучасне вуличне мистецтво не можна уявити без муралів. Створюються мурали, тобто надзвичайно великі художні картини, на стінах будинків і передають певну ідею, певний зміст зображуваного, прикрашаючи сучасні міста. Муралі на стінах сучасних будівель виконують функцію естетичного задоволення. Вони «комунікують» з кожним, хто проходить повз них. Архітектурна неолоксема *мурал* (англ. *mural* – «фреска», ісп. *tirgo* – «стіна, мур») також означає різновид саме монументального вуличного малярства. Переважною технікою виконання визнана фарба-спрей, нанесена

безпосередньо на стіну або штукатурку. В аналізованому тестовому матеріалі зафіксовано похідну номінацію *муралізм* на означення особливостей художнього монументального розпису стін. Іншомовний суфіксальний формант *-ізм* утворює лексему на позначення іншого поняття в архітектурній термінології.

Уживані неозапозичення *мурал* та похідне *муралізм* поки що не увійшли до реєстру жодного термінологічного словника, не зафіксовано їх й у словниках іншомовних слів, і в більшості тлумачних. Знаходимо іншомовний неосемантизм «мурал» у «Вільному тлумачному словникові української мови» («Новітній онлайн-словник української мови» 2013-2018): «*мурал* -у, чол. – картина, написана на стіні чи фасаді будинку (перев. фарбовим спреєм). Натомість почав уважно придивлятися до франківських стін. Хтось, можливо, волів би назвати це явище *стріт-артом* і поставити його поруч з мистецтвом *графіті* чи *муралами*. (Збруч. 10.03.2017)» [4].

Лексему *мурал*, як підтверджує сучасний український текстовий матеріал, використовувано одночасно зі словосполученням *вуличний стінопис*. Зауважимо, що українську складну лексему *стінопис* подає академічний «Словник української мови» в 11-ти томах: «*Стінопис* – настінний живопис» [12, т. 9, с. 717]. Як синонімічну у спеціальних текстах зафіксовано також лексичну одиницю *містопис* (утворена, як і вищезгадана лексема, шляхом основокладання, ускладненого суфіксацією). Обидві наведені одиниці (*стінопис* / *містопис*) уживані, проте не подані у спеціальних словниках. Ці номінації не поступаються у фаховому використанні терміносполученню *вуличне мистецтво*, тобто варто виокремити таку низку лексем, що зазнають термінологізування: *стінопис*, *містопис*, *вуличне мистецтво*.

Наукові тексти підтверджують високу продуктивність словоскладання як способу творення архітектурних неологізмів, що містять виключно запозичені компоненти: *спрей-арт*, *стріт-арт*, *мурал-арт*. Наслідок динамічності розвитку архітектурного фонду – широке різноманіття застосовуваних лексичних одиниць. Використовуються і запозичені, й українські номінації із визначальною семантичною ознакою «*вуличне малярство*». В архітектурній лексиці номінації з наведеною вище семою слід продемонструвати так: *графіті*, *мурал*, *стріт-арт*, *мурал-арт*, *спрей-арт*, *вуличний стінопис*, *вуличний містопис*, *вуличне мистецтво*, *вуличний живопис*. За структурними особливостями зафіксовано певну кількість одиниць: *стріт-арт*, *мурал-арт*, *спрей-арт*, а також *вуличний стінопис*, *вуличний містопис*, *вуличне мистецтво*, *вуличний живопис*.

Підтверджено, що сучасна архітектурна термінологічна лексика твориться не тільки лексико-семантичним, але й морфологічним та

синтаксичним способами. До складу більшості термінологічних словників не увійшли іншомовні новотвори як результат багатьох різновидів морфологічного словотворення. Очевидна лексична, морфемна неуніфікованість, що зумовлена постійною потребою розвитку архітектурної термінології.

Велику групу в українському термінологічному лексиконі становлять створені нові лексеми на основі запозичених із залучанням українських словотвірних засобів, що вдало відображають зміст відповідного поняття. Наприклад, Український лінгвістичний портал «Словники України» подає *графіті* як множинний іменник з такою низкою номінацій: *графітувати*, *графітування*, *графітьяр*. Натомість «Великий електронний словник української мови», який також містить у реєстрі *графіті*, пропонує називати особу, яка займається графіті, – *графітником*. Спираючись на лексикографічні дані та матеріал фахових текстів, можна вибудувати такий ряд до давно застосовуваної в архітектурній терміносистемі запозиченої номінації *графіті*: *графіті*, *графітувати*, *графітування*, *графітьяр* / *графітник*. Як видно, деякі лексеми творять синонімічні пари зі структурною варіантністю афіксів (*графітьяр* / *графітник*). Наявні також лексема *графітизувати* / *графітизовувати* (означає «*робити графітовим, утворювати графіт*») та дериват *графітизація*. Особу, що наносить графіт на щось, тобто займається графітизацією, напевно, краще називати *графітизувальником*. Задля розмежування термінологічних понять акцентовано увагу в згаданому електронному лексикографічному джерелі на відмінності семантичного навантаження термінолексем *графітьяр* / *графітник* та *графітизувальник*.

У наукових текстах з архітектури використовувано різноманітні моделі словосполучень із ключовим *графіті* з різною кількістю компонентів. Дедалі більш уживаними стають двокомпонентні, де іменник указує на родові поняття, а прикметник – на видові ознаки: *українські графіті*, *міські графіті*, *мистецькі графіті*, *фанівські графіті*, *традиційні графіті*, *субкультурні графіті*. У двокомпонентних терміносполученнях (типу *форми графіті*) надзвичайно важливі об'єктні зв'язки, а не означальні. Поширені також трикомпонентні сполуки, які виникають у разі приєднання до терміна ще одного або декількох елементів задля деталізації поняття (*графіті молодіжних субкультур*). Виявлено тенденцію до збільшення кількості складних термінів, утворених словоскладанням, де першим елементом є *графіті* (*графіті-підписи*, *графіті-картини*, *графіті-текст*, *графіті-зображення*, *графіті-субкультури*). У словникових статтях та довідкових джерелах необхідно подавати всі наявні моделі терміносполучень.

Висновки. Підсумовуючи пропонований

матеріал цієї розвідки, необхідно зазначити, що динамічні зміни термінологічного лексикону архітектури, безумовно, відбивають специфіку функціонування цієї терміносистеми, а також характеризують типові особливості розвитку наукової мови як складника сучасної української літературної. Активний семантичний і словотвірний розвиток лексичного складу української мови, що тематично стосується архітектурної лексики, підтверджують досліджувані матеріали. Проте суттєве розширення семантики не відбито в аналізованих сучасних словниках. Словникові статті не реєструють іншомовні новотвори як результат

багатьох різновидів морфологічного творення. З огляду на це надзвичайно актуально постає питання нормативного використання неологем та новотворів з урахуванням їхніх семантичних та словотвірних особливостей. Необхідно впорядковувати, систематизувати та уніфікувати термінологічний матеріал у лексикографічних та фахових виданнях.

Перспективи подальших досліджень. Подальші наукові розвідки порушуватимуть питання лексикографічного опрацювання термінологічного фонду архітектури з метою укладання осучасненого реєстру термінологічних номінацій архітектури.

Література

1. Архітектура. Короткий словник-довідник / за заг. ред. А. П. Мардера. Київ: Будівельник, 1995. 303 с.
2. Вакулєнко М. О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. 361 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусєла. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
4. Вільний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (Дата звернення 20.02.2020).
5. Голуб О. Є. Графіті // Енциклопедія сучасної України: у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба та ін. Київ: НАН України, 2003. 2019. URL: www.wikiwand.com (Дата звернення 04. 02.2020).
6. Інтегрована лексикографічна система «Словники України» / Український мовно-інформаційний фонд. URL: <http://icorp.ulif.org.ua/dictua/>: explanatory dictionary of Ukraine (Дата звернення 04.02.2020).
7. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси у сучасному українському лексиконі. Київ: Вид. Дім Дмитра Бурого, 2008. 335 с.
8. Куньч З., Харчук Л. Полісемія в українській електроенергетичній термінології. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. «Проблеми українського термінознавства». № 842. 2016. С. 77–85.
9. Кучеренко О. Ф. Семантична синонімія як чинник розвитку архітектурної термінологічної лексики. *Проблеми загального і слов'янського мовознавства*. Дніпро: Ліра. №3. 2019. С. 54–59.
10. Нікулїна Н. Явище полісемії в термінознавстві (на матеріалі транспортної термінологічної мегасистеми). *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. «Проблеми українського термінознавства». № 842. 2016. С. 96–99.
11. Словник іншомовних слів / за ред. С. М. Морозова, Л. М. Шкарапути. Київ: Наук. думка, 2000. 656 с.
12. Словник української мови: в 11-т. Київ: Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 1–11.
13. Словник української мови: в 20-т. Київ: Наук. думка, 2010. Т. 3. 911 с.
14. Термінологічний словник-довідник з будівництва та архітектури / Р. А. Шмиг, В. М. Боярчук, І. М. Добрянський, В. М. Барабаш. Львів, 2010. 222 с.
15. Український тлумачний словник будівельних термінів / О. М. Лівінський, М. О. Лівінський, О. А. Васильковський, А. О. Васильковський та ін. Київ: Українська академія наук, МП «Леся», 2006. 528 с.

References

1. Architektura. Korotkyi slovnyk-dovidnyk / za zag. red. A. P. Mardera. Kyiv: Budivelnik, 1995. 303 s.
2. Vakulenko M. O. Ukrainska terminolohiia: kompleksnyi lingvistychnyi analiz: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Foliant, 2015. 361 s.
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / za red. V. T. Busela. Kyiv, Irpin: Perun, 2005. 1728 s.
4. Vilnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy. URL: <http://sum.in.ua/> (Data ostannoho zvernennia: 20.02.2020).
5. Golub O. Ye. Grafiti // Encyklopediya suchasnoyi Ukrayini: u 30 t. / red. kol. I. M. Dzyuba ta in. Kyiv: NAN Ukrayini, 2003. 2019. URL: www.wikiwand.com (Data ostannoho zvernennia: 04. 02.2020).
6. Integrovana lesikografichna sistema «Slovniki Ukrayini» / Ukrayinskij movno-informacijnij fond. URL: <http://icorp.ulif.org.ua/dictua/>: explanatory dictionary of Ukraine (Data ostannoho zvernennia: 04.02.2020).
7. Klimenko N. F., Karpilovska Ye. A., Kislyuk L. P. Dinamichni procesi u suchasnomu ukrayinskomu leksikoni. Kyiv: Vid. Dim Dmitra Burago, 2008. 335 s.
8. Kunch Z., Kharchuk L. Poliseimiia v ukrainskii elektroenerhetychnii terminolohii. *Visnyk natsionalnogo universitetu «Lvivska politehnika»*. Ser. «Problemy ukrainskoho terminoznavstva». № 842. 2016. S. 77-85.
9. Kucherenko O. F. Semantychna synonimiia yak chynnyk rozvytku arkhitekturnoi terminolohichnoi leksyky. *Problemy zahalnoho i slovianskogo movoznavstva*. Dnipro: Lira. № 3. 2019. S. 54-59.
10. Nikulina N. V. Yavyshche polisemii v terminoznavstvi (na materiali transportnoi terminolohichnoi mehasystemy). *Visnyk natsionalnogo universitetu «Lvivska politehnika»*. Ser. «Problemy ukrainskoho terminoznavstva». № 842. 2016. S. 96–99.
11. Slovnyk inchomovnih sliv / za red. S. M. Morozova, L. M. Chkaraputu. Kyiv: Nauk. dumka, 2000. 656 s.

12. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. Kyiv: Nauk. dumka, 1970 – 1980. Т 1–11.
13. Slovnyk ukrainskoi movy: v 20-t. Kyiv: Nauk. dumka, 2010. Т 3. 911 s.
14. Terminolohichniy slovnyk-dovidnyk z budivnytstva ta architektury / R. A. Shmyk, V. M. Boiarchuk, I. M. Dobrianskyi, V. M. Barabash. Lviv, 2010. 222 s.
15. Ukrainskyi tlumachnyi slovnyk budivelnikh terminiv / O. M. Livinskyi, M. O. Livinskyi, O. A. Vasytkovskiy, A. O. Vasytkovskiy ta in. Kyiv: Ukrainska academia nauk, MP «Lesia», 2006. 528 s.

Кучеренко Елена Федоровна, кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры украинского языка и языковой подготовки иностранных граждан, Харьковский национальный университет строительства и архитектуры (ул. Сумская, 40, Харьков, 61000, Украина); e-mail: kucherenkoef@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8734-9587>

Kucherenko Helena, Candidate of philological Sciences, Associate Professor, Department of Ukrainian language training of foreign citizens of Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture (Sumska 40, Kharkiv, 61000, Ukraine); e-mail: kucherenkoef@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8734-9587>

Суржик як засіб пейоративної оцінки у мові засобів масової комунікації

Тетяна Миколаївна Левченко

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри
української лінгвістики та методики навчання

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди» (вул. Сухомлинського, 30, Переяслав, 08401, Україна);
e-mail: tanyalevchenko2010@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4275-7701>

У статті зазначено, що публіцистичне мовлення покликане створювати громадську думку або виробляти певне ставлення суспільства до тих чи інших явищ і подій внутрішньополітичного й міжнародного життя. Українсько-російський суржик перебуває не тільки у фокусі мовного смаку та загостреної мовленнєвої уваги сучасника, але й у позиції пізнання через його належність до іншої мови, зокрема російської, через його високу частотність і семантичне коректування відповідно до модної комунікації. У мові засобів масової комунікації початку XXI століття суржик найчастіше слугує для передавання мовної неграмотності, відсутності культури мови героїв публікацій, а також для привертання уваги читачів до особи, події, явища, про які йдеться в тексті. Українсько-російський суржик – це переважно відповідники до загальновідомих і широкоживаних нормативних слів. Їх подають здебільшого в цитатах героїв публікацій.

З'ясовано, що пейоративна лексика – це лексичні одиниці, в структуру лексичного значення яких входить конотативний аспект (негативна емотивна сема), за допомогою якого виражається негативне ставлення мовця до адресата. Часто це може бути вульгарна, просторічна, жаргонна лексика. Дослідники пейоративної лексики в мові преси зауважують, що друкованим медіа-текстам притаманна в цілому нейтральність оповідального тону, але останнім часом вживання лексем з негативною оцінкою значно активізувалося.

У мові сучасних засобів масової комунікації серед суржикізмів виділено тематичні групи: слова ввічливості, лексеми на позначення їжі, назви побутових речей, предметів повсякденного користування, особистих речей, а також суржикізми вживають у сфері торгівлі між продавцем і покупцем, подекуди вони мають іронічне забарвлення тощо. Уважаємо, що суржик – це різновид української загальнонародної мови, який виник унаслідок уживання мовцями слів української та російської мов; він створений поза будь-якими нормами й становить загрозу для національної мови. Суржик має цілу низку об'єктивних передумов, зокрема історичного характеру, пов'язаного з російським фактором. Багатомовне насадження російської мови не могло не позначитися на чистоті мови української.

Ключові слова: засоби масової комунікації, негативна оцінка, пейоративна лексика, суржик

Левченко Т. Н. Суржик как средство пейоративной оценки в языке средств массовой коммуникации

В статье указано, что публицистическая речь призвана создавать общественное мнение или формировать определенное отношение общества к тем или иным явлениям и событиям внутривополитической и международной жизни. Украинско-русский суржик находится не только в фокусе языкового вкуса и обостренного речевого внимания современников, но и в позиции познания из-за его принадлежности к другому языку, в частности русскому, за его высокую частотность и семантическую корректировку в соответствии с модной коммуникацией. В языке средств массовой коммуникации начала XXI века суржик чаще всего служит для передачи речевой неграмотности, отсутствия культуры речи героев публикаций, а также для привлечения внимания читателей к лицу, событиям, явлениям, о которых идет речь в тексте. Украинско-русский суржик – это преимущественно соответствие к общеизвестным и широко используемым нормативным словам. Их подают в основном в цитатах героев публикаций.

Выяснено, что пейоративная лексика – это лексические единицы, в структуру лексического значения которых входит конотативный аспект (отрицательная эмотивная сема), с помощью которого выражается отрицательное отношение говорящего к адресату. Часто это может быть вульгарная, просторечная, жаргонная лексика. Исследователи пейоративной лексики в языке прессы отмечают, что печатным медиа-текстам присуща в целом нейтральность повествовательного тона, но в последнее время употребление лексем с негативной оценкой значительно активизировалось.

В языке современных средств массовой коммуникации среди суржикізмів виділено тематическі групи: слова вежливості, лексеми для обозначения еды, названия бытовых вещей, предметов повседневного пользования, личных вещей, а также суржикізмы употребляют в сфере торговли между продавцом и покупателем, иногда они имеют ироническую окраску. Известно, что суржик – это разновидность украинского общенародного языка, который возник вследствие употребления говорящими слов украинского и русского языков; он создан вне всяких норм и представляет угрозу для национального языка. Суржик имеет целый ряд объективных предпосылок, в частности исторического характера, связанного с российским фактором. Многовековое насаждение русского языка не могло не сказаться на чистоте языка украинского.

Ключевые слова: негативная оценка, пейоративная лексика, средства массовой коммуникации, суржик

Levchenko Tetyana. Surzhyk as a means of pejorative assessment in the language of mass communication

The article states that journalistic broadcasting is intended to create public opinion or to develop an exact attitude of society towards certain phenomena and events of internal political and international life. The Ukrainian-Russian surzhyk is not only focused on the linguistic taste and contemporaries' sharp speech attention, but also on the position of cognition through its affiliation with another language, Russian in particular, because of its high frequency and semantic correction in accordance with fashionable communication. In the language of mass communication at the beginning of the XXI century, surzhyk often serves for the transmission of linguistic illiteracy, the absence of the language culture of the heroes of publications, as well as to attract the attention of readers to the person, events, phenomena referred to in the text. The Ukrainian-Russian surzhyk is basically the correspondence to well-known and widely used normative words. They are presented mainly in quotations of heroes of publications.

It was found out that pejorative vocabulary means lexical units, the lexical meaning of which includes the connotative aspect (negative emotional sem), which expresses the negative attitude of a speaker to an addressee. That may be often vulgar, versatile, slang

vocabulary. Researchers of pejorative vocabulary in the language of the press notice that the printed media texts are full of general neutrality of the narrative tone, but in recent times the use of lexemes with a negative assessment has significantly intensified.

In the language of modern mass media among surzhukisms such thematic groups are distinguished: the words of politeness, tokens on the designation of food, names of household things, items of everyday use, personal things, also surzhukisms are used in the sphere of trade between the seller and the buyer; sometimes they have an ironic coloration, and so on. We consider that the surzhuk is a kind of Ukrainian national language that arose as a result of use of words of the Ukrainian and Russian languages by the speakers; it is created out of any norms and poses a threat to the national language. Surzhuk has a number of objective prerequisites, the historical character associated with the Russian factor in particular. Many years of planting the Russian language could not but affect the purity of the Ukrainian language.

Key words: mass media, negative evaluation, pejorative vocabulary, surzhuk

Постановка проблеми. Початок ХХІ ст. характеризується зміною мовних смаків носіїв мови, які відзначаються відмовою від певних стереотипів і штампів, прагненням відшукати нові засоби вираження, насичені образністю, емоційністю й відповідною тональністю.

Журналістські матеріали, інформуючи адресата про навколишній світ і прагнучи сформувати в нього прогнозоване ставлення до цієї інформації, впливають на емоційну сферу читача, викликають певні психологічні реакції. Досягнення відповідної реакції забезпечується використанням передусім експресивних, емотивно-оцінних мовних засобів.

Надаючи перевагу політико-ідеологічній сфері суспільного життя, публіцистичний стиль спрямований на те, щоб передусім ідеологічно впливати на адресата, формувати в нього суспільно-політичну свідомість. Публіцистичне мовлення покликане створювати громадську думку або виробляти певне ставлення суспільства до тих чи тих явищ і подій внутрішньополітичного й міжнародного життя. Поширенню публіцистичного мовлення сприяють засоби масової комунікації, що тісно пов'язані з повсякденним життям суспільства й активно відображають у собі характерні ознаки мовного процесу сучасності, багато в чому визначаючи напрямки його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки з'явилися нові спроби теоретичних досліджень суржику в працях О. Є. Голод [1], Ю. В. Калужинської [2], Е. В. Кузнецової [4], О. А. Сербенської [5] та інших. Слушною є думка О. А. Сербенської, що сьогодні слово «суржик» почали вживати і в широкому розумінні – як назву zdegradovanogo, ubogogo духовного світу людини, її відірваності від рідного, як назву для мішанини залишків давнього, батьківського із тим чужим, що нівелює особистість, національно-мовну свідомість. Скалічена мова отуплює людину, зводить її мислення до примітива. Адже мова виражає не тільки думку. Слово стимулює свідомість, підпорядковує її собі, формує. Суржик в Україні є небезпечним і шкідливим, бо паразитує на мові, що формувалась упродовж віків, загрожує змінити мову [5, с. 4].

Постановка завдання. Описати функції суржику у засобах масової комунікації, проаналізувати особливості функціонування суржику та його вплив на мову засобів масової комунікації та усне розмовне мовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Останнім часом у мові українських засобів масової інформації переважають негативнооцінні лексеми або як їх ще називають – пейоративи. Пейоративи – це лексичні одиниці, в структуру лексичного значення яких входить конотативний аспект (негативна емотивна сема), за допомогою якого виражається негативне ставлення мовця до адресата [1, с. 3]. Часто це може бути вульгарна, просторічна, жаргонна лексика. Українські дослідники пейоративної лексики в мові преси О. Є. Голод та Ю. В. Калужинська зауважують, що друкованим медіа-текстам притаманна в цілому нейтральність оповідального тону, але останнім часом вживання лексем з негативною оцінкою значно активізувалося [1; 2].

Оцінка – складний феномен для наукового опису і теоретичного пояснення, що зумовлено онтологічною універсальністю категорії оцінки. Оцінний компонент може бути зведений до вираження двох протилежних оцінок: позитивної (меліоративної) і негативної (пейоративної) [2, с. 196].

Оцінні слова передають суб'єктивну оцінку мовцем певного об'єкта, всієї повідомлюваної інформації або адресата повідомлення. Вони можуть виражати схвалення чи осуд, погрозу або критику, вияв симпатії чи антипатії, любов чи ненависть, тобто різні емоції та оцінки людини. Тому їх найчастіше називають емоційно-оцінними назвами, які мають виразний позитивний або негативний характер.

Для позначення поняття оцінності учені оперують термінами «емоційна», «емоційно-оцінна лексика» та «емоційно-експресивна лексика» як взаємозамінними. До емоційної лексики передусім відносять слова, які позначають назви певних почуттів і є емоційним вже за своїм лексичним значенням.

Негативна оцінка – це функціональна категорія і один зі способів вираження ставлення мовця до предметів навколишньої дійсності. Об'єктом негативної оцінки є будь-який предмет чи особа як джерело виникнення у мовця негативних почуттів та емоцій. В основі негативної оцінки лежить відношення між суб'єктом та об'єктом, яке відображається за допомогою приписування цінностей предмету [2, с. 79].

Основний аспект лінгвістичної інтерпретації емоції та оцінки – це їхня реалізація у мовленні, що особливо яскраво проявляється у так званій емоційно-оцінній лексиці. Указана група лексики

становить собою проблемне питання в сучасному мовознавстві, оскільки не існує єдиного терміну на її означення, єдиної класифікації та єдиного розуміння її сутності.

Автори першого українського словника лінгвістичних термінів Є. В. Кротевич і Н. С. Родзевич дану групу лексики визначають як емоційну і у дефініції вказують, що це «слова, які служать для вираження почуттів та настроїв людини» [3, с. 58]. У складі цієї лексики, на думку цих мовознавців, виділяються такі групи:

1) слова, що безпосередньо означають почуття: *любов, ненависть, радість, жах, покора* тощо;

2) слова, у значенні яких дається оцінка явища, предмета: *хороший, поганий, жахливий, чудовий* тощо;

3) слова, в яких емоційне ставлення до предмета або явища виражається граматичними способами, особливими суфіксами та префіксами: *кошенятко, вістря, бабуся, малесенький* тощо [5, с. 58].

Залежно від характеру ставлення носія мови до оцінюваного об'єкта оцінка може бути трьох видів: 1) позитивна, 2) негативна, 3) нейтральна. Позитивна та негативна оцінки виражають відповідно схвальне / несхвальне ставлення суб'єкта оцінки до властивостей референта, нульова оцінка передає оцінно-нейтральне (байдуже) ставлення носія мови до них.

Одним із засобів негативної оцінки є суржик, умисно вжитий для характеристики осіб, їхньої поведінки, а також як засіб висміювання учасників комунікативного процесу. Розкутість у використанні мовних засобів сприяє не тільки емоційності та експресивності журналістського матеріалу, але й позначається на якості журналістського тексту – друкованого, аудійованого чи візуалізованого.

Останні кілька років на шпальтах видань та інших засобів масової комунікації постійно критикується російська влада, зокрема і чинний президент Російської Федерації, взагалі критикують журналісти все російське. Так, наприклад, в тематиці антиросійських та антимосковських заходів автори подають суржикові словосполучення, напр.: *довольно кормить* (рос.) – *довольно кормить* (сурж.) – *досить годувати* (укр.), пор.: *«Імперія розпадеться остаточно. Відділяться татари, башкири – Республіка Ідель – Урал. У Сибіру навіть демонстрації були: «Довольно кормить Москву». Там якути, а вони – дуже антимосковські. Кавказ, Дон відділяться. Кубань – ми заберемо»* («Gazeta.ua», 25.07. 2018).

У мові українських засобів масової комунікації піддається критиці та трансформації словосполучення *руський мир*, що в класичному розумінні вважається культурно-історичною ідеєю міжнародного, міждержавного і міжконтинентального співтовариства, об'єднаного причетністю до Росії і прихильністю

до російської мови та культури. У новітній історії поняття *руський мир* було повернуто в поле активних громадських дискусій, більшість істориків та політологів вважає, що президент Російської Федерації Володимир Путін присвоїв собі термін *руський мир*, перетворивши його в політичний лозунг. Українські журналісти піддають критиці все, що стосується *руського мира*, і передають словосполучення графічно українською мовою, напр.: *руський мир* (рос.) – *руський мір* (сурж.) – *російський світ* (укр.). Пор.: *«А так є надія, що не стануть адептами «руського міра», а будуть справжніми українцями», – вважає жінка.... І у дітей відкладається в голові, що це «руський мір». Що це Путін прислав. А ми спілкуємося українською, співаємо...»* («Gazeta.ua», 23.10.2018); *«Але більшість генералів закінчували Військову академію генштабу Росії у Москві. У цих людей «руський мір» у головах. Журналісти кілька разів ловили білоруських генералів на проросійських, антиукраїнських висловлюваннях»* («Gazeta.ua», 28.02.2016). Особливо гострій критиці піддаються російські заходи та плани, що стосуються військових подій на Сході України, напр.: *«... зрозуміти очевидність цієї ситуації досить подивитися, що відбувається через два роки на окупованих територіях. Там не прижився «руський мір». Донбас не змогли заразити цим вірусом, ця ідеологія не змогла перебороти їх внутрішню ідентичність»* («Gazeta.ua», 19.04.2016).

Русский мир критикують не тільки журналісти, але й державні службовці: *«Супрун розгромила «руський мір» ...на марші з портретами людей, про яких вони часто не знають, у компанії ніколи не старіючих «штатних» ветеранів, які воювали це бувши дітьми або навіть не народившись. Тому що «руський мір» це про цинічні крадіжки і брехню»* («Gazeta.ua», 9.05.2019).

З негативною оцінкою вживають суржикізм щодо всього російського, напр.: *пажалуйста* (рос.) – *пажалуста* (сурж.) – *будь ласка* (укр.), *фантастическая* (рос.) – *фантастична* (сурж.) – *фантастична* (укр.), пор.: *«Я винайшов нову техніку масажу в російському стилі кулаками і кісточками! Пажалуста! Фантастична!»* («Gazeta.ua», 16.06.2014); щодо поведінки президента Російської Федерації Володимира Путіна вживають навіть суржикові речення та звертання, пор.: *«Создадим русский свиначник во главе с президентом, – викрикує пенсіонер, що проходить повз. Відставка! Революція!, – кричить натовп. Біля вивіски «Комітет Верховної Ради»...* («Газета по-українськи», 03.12.2019); *«Здрастуй, Дедушка Мороз, нащо тобі трати?! (заг.) Минулого тижня на великій прес-конференції з Володимиром Путіним журналістка-інвалід із далекосхідної райгазети, перш, ніж поставити запитання, поскаржилася, що на вході до залу охоронці відібрали в неї милиці, а без них жінці важко було дістатися до свого*

стілля. Мовляв, вибачте, що звертаюся сидячи» («Україна молода», 26.12.2014).

Суржикізм широко вживають з метою негативної оцінки народних депутатів, державних службовців, посадових осіб тощо. Російську лексему *жулик* (українською *шахрай*) передають графічно українською мовою, а російське слова *бред* суржиком *бред* (українською *марення*), пор.: «А ми кажемо: альтернатива є! І це є національна альтернатива. Бо вони є бариги, зрадники і жуліки. Забезпечити всі потреби українського суспільства, звісно, що можна. 116 млрд. українських грошей за останні 10 років вивезли в офшори...» («Україна молода», 22.02.2017). Підсилює негативну оцінку суржикізм *бред* (рос. *бред*, укр. *марення, маячіння, маячення, маячня*), пор.: «За пропагандою застудали нардепа, який все заперечує: це жуліки видумують всякий бред» (заг.) («Gazeta.ua», 4.09.2014).

Суржикізм використовують не тільки для негативної характеристики високопосадовців, але й щодо українських бізнесменів. Російський арготизм *подельник* «людина, судима у тій самій справі, за тією ж статтею; займається тією ж справою, що працює разом; колега, соратник, компаньйон» подають в українській графіці, пор.: «Взяти публічну відповідальність на себе і своїх *подельників* з фракції відповідальність за редути на Донбасі, які нанесли збитки українському бюджету в розмірі 1% ВВП на 2017 рік» («Gazeta.ua», 21.10.2017); «Натомість їм дозволяють далі заробляти на країні. Звичайно, Ахметову і Фірташу з Януковичем було простіше, вони були прямими *подельниками*. З Юлею трохи гірше. Але в ситуації, що склалася, вони думають: «Нічого страшного з Юлею ми вже працювали» («Gazeta.ua», 25.02.2014).

Від російського дієслова *порешать* «провести деякий час, вирішуючи що-небудь, знаходячи необхідну відповідь, визначаючи шукане» утворено в українській графіці суржикізм «*порешать*», що надає газетним текстам негативної оцінки щодо високопосадовців та осіб, що до них наближені, пор.: «Існують якісь групи. Кожен їхній представник може зайти на Банкову й «*порешать*» питання. Ці залаштункові домовленості не мають відношення до політики. Це нищить перспективи України» («Gazeta.ua», 28.04.2018); «Нардеп-«фронтівець» вирішує майнові справи в Раді (заг.) У перехопленій СМСі від невідомого молодого депутата депутату-«фронтівцю» Диріву Анатолію... Цікаво, чи встигла «*порешать*» це питання Ганна Володимирівна Онищенко, яка до вчора була головою реєстраційної служби...» («Gazeta.ua», 3.12.2014).

Із негативною оцінкою щодо колишнього прем'єр-міністра України Миколи Азарова автори вживають лексему *папереднік* від українського

попередник «той, хто перебував, жив, працював або виконував якісь функції де-небудь перед кимсь» [6, с. 189], але передано максимально так, як це слово вимовляв колишній високопосадовець. Пор.: «Це питання не тільки до цього уряду, продовжує Михайло Гончар, а й до попередніх, включаючи «*папередніков*» (Кабмін Миколи Азарова). Вони набралися різних кредитів, а пік виплат за ними припадає на 2019 рік» («Gazeta.ua», 23.10.2018).

Журналісти аналізовану лексему вживають не тільки щодо критики Миколи Азарова, але інших державних осіб, які працювали в попередні роки, напр.: «Бо, як ви знаєте, є той багатотраждальний китайський кредит на «Повітряний експрес», хоча частину грошей з нього розікрали «*папереднікі*». У кінцевому підсумку ми все ж дійшли до концепції легкого метро, яке повинно пройти по поверхні, повноцінно з'єднати...» («Газета по-українськи», 8.07.2017); «...українці, які просто на заході нікому не потрібні. Влада вважає народ бидлом, яке мусить платити їй шалені тарифи й податки. Досвід «*папередніков*» не враховують. Рано чи пізно знову настане такий момент, коли рвоне. Як гадаєте, чим закінчиться... «Пане президенте, не повторюйте помилок «*папередніков*» накладіть вето на цей ганебний закон, який був обманом протягнутий через парламент. Не провокуйте людей!»...» («Gazeta.ua», 25.02.2016).

Лексему *ополченець* «учасник, борець ополчення» [6, с. 722] (рос. *ополченец*) у тематиці подій на окупованих територіях України подають максимально до російської орфоєпії, таким чином надаючи негативної характеристики цим особам, пор.: «...захистили їх від румунської мови? Зрозуміло, що зробити це все могла лише одна «організація». Та сама, що озброює нині донбаських «*апалченцев*».» («Gazeta.ua», 28.02.2018); «...вони вже навіть не приховують звідки приїхали. Путлер скільки завгодно може доказувати, що він тут ні до чого і на сході воюють лише «*апалченци*», але ми всі, хто перебуває в Іловайську, на власні очі бачимо, що це не так. Російські війська присутні на наших територіях...» («Gazeta.ua», 23.08.2014).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, суржикізм з пейоративною оцінкою утворюються від загальноживаних та жаргонізованих лексем на позначення різних назв, ознак, процесів, дій та станів, що відбуваються в приватному та суспільному житті. У сучасних українських засобах масової комунікації суржикізм частотні, адже автори статей не задумуючись використовують їх у своїх публікаціях. Більше того, за допомогою суржикізму відображають негативні процеси і явища, що відбуваються у суспільстві і доносять до читача відповідну думку про ті чи інші події.

Література

1. Голод О. Є. Особливості семантики та функціонування пейоративної лексики в сучасній німецькій мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Львів, 2001. 18 с.
2. Калужинська Ю. В. Лексико-словотвірна вербалізація негативної оцінки у мові української газетної періодики початку XXI сторіччя: дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук за спеціальністю 10.02.01 «Українська мова» (035 – Філологія). Переяслав-Хмельницький., 2017. 259 с.
3. Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів / за ред. Є. В. Кротевича. Київ : Вид-во АНУРСР, 1957. 236 с.
4. Кузнецова Т. Соціолінгвістична сутність суржику. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. Випуск 4. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзєндзелівського. Ужгород, 2001. С. 277–280.
5. Сербенська О. А. Мова газети і мовотворчість журналіста в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства: автореф. дис... докт. філол. наук: 10.02.01. Львів, 1992. 38 с.
6. Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наук думка, 1970-1980. Т. I–XI.
7. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови [Електронний ресурс]: містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень. К.: Критика, 2003. 336 с.

References

1. Holod O. Ye. (2001), *Osoblyvosti semantyky ta funktsionuvannya peioratyvnoi leksyky v suchasni nimetskii movi: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. Nauk, [Peculiarities of semantics and functioning of pejorative vocabulary in contemporary German language]*, 18 p.
2. Kaluzhynska Yu. V. (2017), *Leksyko-slovotvirna verbalizatsiia nehatyvnoi otsinky u movi ukrainskoi hazetnoi periodyky pochatku XXI storichchia: dys. na zdobuttia nauk. st. kand. filol. Nauk [Lexical-word building verbalization of negative evaluation in the language of Ukrainian periodicals at the beginning of XXI century]*, Pereiaslav-Khmelnytskyi. 259 p.
3. Krotevych Ye. V., Rodzevych N. S. (1957), *Slovnkyk lnhvistychnykh terminiv [Dictionary of linguistic terms]*, Kyiv : Vyd-vo ANURSR, 236 p.
4. Kuznetsova T. (2001), *Sotsiolinhvistychna sutnist surzhyku [The sociolinguistic essence of the surzhyk]*, Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: Zbirnyk naukovykh prats, 4, Ukrainse i slovianske movoznavstvo. Mizhnarodna konferentsiia na chest 80-richchia profesora Yosypa Dzendzelivskoho, Uzhhorod, 277–280 p.
5. Serbenska O. A. (1992), *Mova hazety i movotvorchist zhurnalista v aspekti sotsialno-kulturnoho rozvytku suspilstva: avtoref. dys... dokt. filol. nauk [The language of the newspaper and the language-building of journalist in the aspect of socio-cultural development of society]*, Lviv, 38 p.
6. *Slovnkyk ukrainskoi movy : v 11-ty t (1970-1980)*, [Dictionary of Ukrainian language]. Kyiv : Nauk dumka.
7. Stavyt'ska L. (2003), *Korotkyi slovnkyk zharhonnoi leksyky ukrainskoi movy [A short dictionary of slang vocabulary of the Ukrainian language]*, Kyiv : Krytyka, 336 p.

Левченко Татьяна Николаевна, кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры украинской лингвистики и методики обучения ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» (ул. Сухомлинского, 30, Переяслав, 08401, Украина); e-mail: tanyalevchenko2010@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4275-7701>

Levchenko Tetiana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Ukrainian Linguistic and Methodology of Studying Department of SHEE «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University» (30, Sukhomlynskyi Str. Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv Reg., Ukraine, 08401); e-mail: tanyalevchenko2010@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4275-7701>

Концептосфера ПРИРОДНИЙ ПРОСТІР в українській поезії початку XXI століття

Людмила Олександрівна Петренко

аспірантка кафедри української мови філологічного факультету,

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

(майдан Свободи, 4, Харків, 61000, Україна);

e-mail: liudmylapetrenko93@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5764-3264>

У статті висвітлено особливості втілення концептосфери ПРИРОДНИЙ ПРОСТІР в українській поезії початку XXI століття, визначено її склад, описано змістову структуру концептів-складників, схарактеризовано засоби їх художнього втілення з погляду традицій українського поетичного слововживання та вияву індивідуально-авторського начала. Матеріалом послужили поезії сучасних українських авторів, зокрема Л. Белея, Ю. Издрика, В. Калашника, М. Кіянської, С. Осоки, С. Татчина, Г. Яновської та багатьох інших.

Підкреслено, що склад і будова художніх концептосфер пов'язані з природою поезії: митці використовують загальнокультурні мовні коди, намагаючись проте вийти за їхні межі, тому авторські образи є пізнаваними, хоча не тотожними загальномовним. Концептосфера ПРОСТІР в українській поезії початку XXI століття – одна з ключових. Її складником є концептосфера ПРИРОДНИЙ ПРОСТІР, в українській поезії початку XXI століття представлена концептами, що втілюють горизонтальний, вертикальний та водний простори, ключовими серед яких є ЛІС, САД, ПОЛЕ, СТЕП, РІКА, НЕБО. Їх вербалізатори відбивають як традиційні асоціації, так і закодовані авторські смисли.

Словообраз ліс, з одного боку, як утілення чужого простору, набуває негативної оцінки, з другого, – має сему життя і є позитивним. Сад – свій простір, тому його образ постає як позитивний, щоб передати значення життєвого простору ліричного героя. Ця семантика увиразнена біблійними алюзіями райського саду. Так само образи поля, лану, ниви переважно містять сему 'свій', але водночас здатні розвивати семантику смерті. Традиційний образ степу як свободи здатний також – через ознаку безмежжя – виражати тривожні емоційні стани. Небо – це сакральний простір, недосяжне місце і водночас життєвий простір людини, свобода, ознака «межовості», утілена, зокрема, в образах обрію, виявляється актуальною для вираження часової семантики. Концепти, що втілюють водний простір, передають традиційні амбівалентні смисли життєдайності, часоплину і небезпеки.

Ключові слова: концепт, концептосфера, образ, семантика, оцінка

Петренко Л. А. Концептосфера ПРИРОДНОЕ ПРОСТРАНСТВО в украинской поэзии начала XXI века

В статье освещены особенности воплощения концептосферы ПРИРОДНОЕ ПРОСТРАНСТВО в украинской поэзии начала XXI века, определено ее состав, описано содержательную структуру концептов-составляющих, охарактеризованы средства их художественного воплощения с точки зрения традиций украинского поэтического словоупотребления и проявления индивидуально-авторского начала. Материалом послужили поэзии современных украинских авторов, в частности Л. Белея, Ю. Издрика, В. Калашника, М. Кияновской, С. Осоки, С. Татчина, А. Яновской и многих других.

Подчеркнуто, что состав и строение художественных концептосфер связаны с природой поэзии: авторы используют общекультурные языковые коды, пытаются все же выйти за их пределы, поэтому поэтические образы являются узнаваемыми, хотя не тождественными общезыковым. Концептосфера ПРОСТРАНСТВО в украинской поэзии начала XXI века – одна из ключевых. Ее частью является концептосфера ПРИРОДНОЕ ПРОСТРАНСТВО, представленная в украинской поэзии начала XXI века концептами, воплощающими горизонтальное, вертикальное и водное пространство, ключевыми из которых являются ЛЕС, САД, ПОЛЕ, СТЕПЬ, РЕКА, НЕБО. Их вербализаторы отражают как традиционные ассоциации, так и закодированные авторские смыслы.

Словообраз лес, с одной стороны, как воплощение чужого пространства, приобретает негативную оценку, с другой, – имеет сему жизни и является позитивным. Сад – свое пространство, поэтому его образ предстает как положительный, чтобы передать значение жизненного пространства лирического героя. Эта семантика усиленная библиейскими аллюзиями райского сада. Так же образ преимущественно содержит сему 'свой', но в то же время способен развивать семантику смерти. Традиционный образ степи как свободы способен также – через признак бесконечности – выражать тревожные эмоциональные состояния. Небо – сакральное пространство, недоступное место и одновременно жизненное пространство человека, свобода, признак «граничности», воплощенный в частности в образах горизонта, оказывается актуальным для выражения временной семантики. Концепты, воплощающие водное пространство, передают традиционные амбивалентные смыслы животворности, хода времени и опасности.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, образ, семантика, оценка

Petrenko Liudmyla. NATURAL SPACE Conceptual sphere in Ukrainian poetry of the early 21st Century

The article explores the features of the embodiment of the conceptual sphere NATURAL SPACE in Ukrainian poetry of the early XXI century, defines its composition, describes the semantic structure of conceptual components, characterizes the means of their artistic embodiment in terms of the Ukrainian poetic word usage traditions and highlighting authorship origins.

Source for this article was poetry of the modern Ukrainian authors, in particular L. Beley, Y. Izdryk, V. Kalashnyk, M. Kiyanova, S. Osoka, S. Tatchyn, H. Yanovska and many others. It is emphasized that the composition and structure of artistic conceptual spheres are related to the nature of poetry: artists use common cultural language codes, but try to go beyond them, so the author's forms are recognizable, but not the same as commonly used (forms). SPACE conceptual sphere is one of the main ones in the Ukrainian poetry of the beginning of the XXI century. Its component is NATURAL SPACE conceptual sphere. In Ukrainian poetry of the early XXI century represented by concepts that embody horizontal, vertical and water space, the main among which are FOREST, GARDEN, FIELD, STEPPE, RIVER, SKY. Their verbalizers reflect both traditional associations and encoded authorial meanings.

The word forest, on the one hand, as the embodiment of alien space acquires a negative assessment, on the other is positive, has the life meaning. The garden is personal space, so its image appears as positive to convey the meaning of the living space of the lyrical hero. This semantics is expressed by Biblical allusions to the Garden of Eden. Similarly, the form of the field, mostly contain the 'own'

meaning, but at the same time are able to develop the semantics of death. The traditional form of the steppe as freedom is also able to express anxious emotional conditions through a sign of infinity. The sky is a sacred space, an inaccessible place and at the same time a living space of a person, freedom, a sign of "borderline", embodied, in particular, in the forms of the horizon, is relevant for the expression of temporal semantics. Concepts that embody water space convey the traditional ambivalent meanings of vitality, timeline and danger.

Key words: concept, conceptual sphere, image, meaning, evaluation

З кінця ХХ століття в мовознавстві спостерігається інтерес до питань концепту: смислового наповнення поняття, структури, особливостей утілення в мові загалом та в поезії зокрема. Різномасштабним дослідженням цього феномену присвячені праці В. Карасика [2], О. Ковальової [3], В. Кононенка [4], А. Косенко [5], О. Маркової [6], В. Маслової [7], З. Попової [8], А. Приходька [9], І. Приходько [10], О. Селіванової [11], І. Серебрянської [12] М. Скаб [13], Й. Стерніна [8] та ін. Для впорядкування концептів застосовують поняття концептосфери. За твердженням З. Попової, концептосфера є «упорядкованою сукупністю концептів у людській свідомості» [8, с. 176]. Водночас А. Приходько наголошує, що концептосфера є надбанням не конкретної мовної особистості, а всього етносу [9, с. 175].

Склад і будова художніх концептосфер зумовлені мистецьким світобаченням. Митці використовують загальнокультурні мовні коди, намагаючись вийти за їхні межі, тому авторські образи позначені специфікою їхнього ідіостилу. Важливою для моделювання художньої картини світу є концептосфера ПРОСТІР, яка в новітній українській поезії не досить досліджена. Її наповнення відбиває особливості ціннісної категоризації світу, властиві сучасній поезії. Сказане й зумовлює актуальність запропонованої статті.

Мета статті – з'ясувати особливості втілення концептосфери ПРИРОДНИЙ ПРОСТІР в українській поезії початку ХХІ століття, що передбачає розв'язання таких завдань: окреслити її базові складники; описати змістову структуру аналізованих концептів; схарактеризувати засоби їх художнього втілення; розглянути художню реалізацію концептосфери ПРИРОДНИЙ ПРОСТІР з погляду традицій українського поетичного слововживання та вияву індивідуально-авторського начала.

Реалізація поставлених у роботі завдань передбачає застосування різних методів дослідження. Основними з них є метод концептуального аналізу, що використовується для з'ясування структури концептосфери ПРИРОДНИЙ ПРОСТІР. Контекстологічний метод застосовано для опису контекстної семантики досліджуваних явищ. Важливим є метод компонентного аналізу, що передбачає з'ясування семної структури образів часу та простору, виявлення особливостей взаємодії мовного та мовленнєвого, сталого та змінного, значення та смислу.

Матеріалом дослідження послужили поетичні твори українських авторів початку ХХІ століття,

зокрема Л. Белея, Ю. Іздрика, В. Калашника, М. Кіяновської, С. Осоки, А. Тимченка, С. Татчина, Г. Яновської та багатьох інших.

Концептосфера ПРОСТІР в українській поезії початку ХХІ століття є однією з ключових поряд з концептосферою ЧАС. Її складником є концептосфера ПРИРОДНИЙ ПРОСТІР, яку формують концепти, що втілюють поняття горизонтального, вертикального та водного просторів.

Ключовим, за нашими спостереженнями, у вираженні природного горизонтального простору є концепт ЛІС. Лексема *ліс* в аналізованій поезії виражає узуальні [14, т. 4, с. 522] й оказіональні значення та є ядром відповідного концепту. Образ лісу передає традиційні асоціації страху перед цим простором як перед чужим: «*Синій ліс напівтемний, старі важкочолі дуби, / над гніздечком розореним крик божевільної птиці*» (А. Тимченко). Крім того, у наведеному контексті просторова семантика посилюється залученням візуального та звукового образів. Словообраз *ліс* позначає також часопростір, що розділяє ліричного суб'єкта й адресата: «*Усе минулося між нами, не повернуть оті літа. / Вони за горами-лісами, / Де казка диво хилита*» (В. Романовський). Сполучення *за горами-лісами* є народнопоетичним образом, який передає не просто далеку віддаль, а відстань у часі.

Образ лісу в поезії збірки Л. Белея «Книга про ліс» стає основним символом та алегорією. Наприклад: «*молочний туман / завів їжача у старий сад, / втоплений у лісі, / немов грибниця у купі листя / здичавіла вишня, / що не скупилася / карміном / дичка-яблуня, / яка спізнала добро і зло / сливи зі смаком терну / їжак / набрав стільки / плодів на спину, / що перестав бути колючим / набрав стільки плодів, що перестав бути їжачком*» (Л. Белей). Наведений контекст є наскрізно алегоричним. Їжак як житель лісу позначає людину зі складним характером. Поглинання саду лісом метафорично змальовує зникання свого, рідного місця. Протиставлення *лісу і саду* (чужого і свого просторів) виражено специфічно: сад оточений чужим простором і старий, проте в ньому ще вдосталь поживи. Для їжача як людини саме сад є ознакою свого. Образ яблуні-дички створює алюзію до Едему, вона є деревом пізнання, тим, що призвело до первородного гріха. Зібравши всю «поживу», їжак утратив себе.

Оригінальним у цій збірці є образ лісу, що метафорично позначає людину, яка займається самоаналізом: «*пізньою осінню голий ліс / копається у власному листі, / ніким не зібраному / ніким не розкладеному / у томики нечитаної*

поезії» (Л. Белей). Осінь у контексті символізує, швидше, досвід, а не старість. Епітет *голий* додає означуваному образу відвертості: лісу нема чого приховувати. Його листя – це його спогади, які більше нікому не цікаві (у тексті це передано нагнітанням заперечних конструкцій).

Сад як «невід’ємна частина українського національного пейзажу» [1, с. 519-520] в українській поезії початку ХХІ століття набуває особливої концептуальної ваги як свій простір. Позитивне значення має образ *саду мрій* у такому контексті: «*Де мрії сади – о срібнодумні чола! – / З любов’ю, вірою, надією весни*» (В. Калашник). У метафоричному значенні *садок* перегукується з чуттєвою сферою: «*Писав – просив приїхати пошвидше. / Я так спішив, гасив передчуття. / А ти з садка назустріч тихо вийшов – / Весь у задумі й мудрості життя*» (В. Калашник). Слово *сад* у метафоричному сенсі позначає сферу діяльності людини, яка має високі здобутки: «*І стала за мить в узолві’ї скорбота. / Лиш мова зосталась, і в горі жива, – / Той сад, у якому і корені, й віти / Плекав садівник та беріг від негод*» (В. Калашник). Переосмислюючись у контексті, лексема *сад* часто позначає життєвий простір ліричного суб’єкта чи об’єкта: «*І знову іду по говіючій твоїм саду, / дивлюся і плачу зі спокою благо/говіймо*» (А. Тимченко).

Лексема *сад* функціонує в сталих сполученнях і позначає Рай (Едем): «*Усе віддам, до скалочки, до скойки, / До ягоди у райському саду. / Задумливі і теплі гори / стоїки*» (А. Тимченко). Спостерігаємо протиставлення лісу і райського саду як земного й божественного, якого лірична героїня ще не заслужила: «*Не до райського саду, бо я ще не гідна його, / і таки не до пекла – туди, хоч і гідна, не хочу, – / відведи мене в ліс, чистотілом кохання загой / і на волю пусти, щоб не снилась тобі я цюночі*» (А. Тимченко).

Вербалізатором природного горизонтального простору є також лексема *поле*. Як зауважує В. Жайворонок, «предки українців жили в основному сільським життям серед свого поля (старослов’янське село – це «поле», символізує волю і щастя» [1, с. 464–465]. Попри переважання урбаністичних мотивів у новітній поезії, образ *поля* є одним з провідних у відтворенні простору, наприклад: «*сине небо в травах тоне. / небеса – прозорі. / поле з травами бездонне / аж по самі зорі*» (С. Татчин). Причому аналізований словообраз може набувати протилежного звучання, реалізуючи семантику смерті. Зокрема, в поетичній картині світу С. Осоки *поле* постає тим, що перебуває за межею: «*Сядь і роздай свій хліб / під образами в полі / вистелять душі шлях / добрим старим сукном*» (С. Осока); «*іде василь в далеке поле / в глибоку твань у чорну слизь / де вдови поділили голос / його коханої колось*» (С. Осока). Семантика смерті посилюється біблійною алюзією в зображенні поля бою: «*Ми приймали життя в усій красі, в усій величі dna / та*

убогості слави. А на Сході з ребер у полі / ворон визбирує трохи м’яса» (О. Коротащ). Супровідним є образ *ворона*, що асоціюється зі смертю.

Досить часто в поезії початку ХХІ століття *поле* набуває біблійних алюзій, зокрема, через словообраз плащаниці: «*рухом тіла і кола / шляхом бурі і птиці / розітнулося поле – / золота плащаниця*» (С. Осока); «*та я все кажу: ну прийди подивися / ось небо над нами – роздертий плащ / ось поле – заштопана плащаниця*» (Ю. Іздрик). Привертають увагу епітети *золотий* і *заштопаний*, що символізують сакральну древність поля-плащаниці.

Виразниками концепту ПРОСТІР подекуди стають образи *нива*, *рілля*, *лан*, *земля*: «*Апокаліпсис. Дика зав’язь. Лан / Під диким небом воронням облетів*» (М. Кіяновська); «*Мабуть, це можна йменувати щастям, / і хліб, що споконвічна нива дасть, / з’їдати день у день, / а у міжчассі – / в чужих кишенях не лічити щастя*» (Л. Хворост). У першому фрагменті *лан* асоціюється зі смертю – як відкрита територія, пов’язана зі спустошеністю, до того ж ця семантика посилюється образом *вороння*. У другому фрагменті наявні біблійні мотиви: людина має дбати про хліб насущний і радіти цьому. Епітет *споконвічний* утворює зв’язок поколінь.

Земля ототожнюється зі стародавнім рукописом: «*ріллі манускрипти, сповіддя пшениць / вівсьні світанки із текстом Малишка*» (К. Мордатенко), що для ліричного суб’єкта як представника етносу відіграє надзвичайно важливу роль. Окаціональною є метафора *рілля* – речовина: «*Дніпро цілую в кручі; п’ю рілля; / Собор Успенський підтираю Гробом / Господнім*» (К. Мордатенко). Відзначмо, що для ліричного суб’єкта *рілля* є атрибутом батьківщини (як і кручі), яку він ідеалізує. Антропоморфні ознаки можуть бути виражені словами на позначення психічного стану: «*Земля гула в передчуванні стресу. / Ти бачила роззявлені роти / й смолу зіниць в розчахнутих очиськах*» (Л. Хворост). Це стан переляку, стресу, безвиході, що виражений словосполученнями *роззявлені роти, розчахнуті очиська*.

Просторове поняття *степ* асоціюється зі свободою, яку треба здобувати: «*пальці м’язисті, степ розкутий, / душне снігопаддя, мов кістка / в горлі, кровить; на повні груди*» (К. Мордатенко). Водночас степовий простір передає емоційний стан холоду та порожнечі: «*Сніжним степом так зимно іти. / Степом сивим так холодно... біло...*» (М. Даниленко).

У зображеннях водного простору найпоширенішим є образ ріки, наприклад: «*Та сила не в руці, і сила не в ріці, / що, може, і не жде собі нічної жертви, / і не у страху сенс, а в березі оцім, / який мене веде і не дає померти*» (А. Тимченко); «*Чи віднайдеши дорогу дитинства – курну і суху – / До села, що принесене в жертву*

великій ріці» (Г. Яновська). Метафоричне переосмислення пов'язане з традиційним ототожненням ріки із життям та безпекою.

У поезії початку ХХІ століття гідроніми вербалізують національні локуси. Часто річки пов'язані з батьківщиною авторів, як-от: «*Ісус не прийшов / приперлась весна / з льодяником за цокою / помочити ніжки / потріскотити з дніпром*» (М. Лижов); «*В комишах Дунай, а душа – Китай. / Чи то й два. І всі непролазні*» (П. Вольвач) та ін. У першому контексті прихід весни й скресання криги передано персоніфікованими образами, що сприймаються десакралізовано, контрастують з образом Ісуса. У другому прикладі назву вжито для творення художнього паралелізму, увиразненого грою слів (Дунай – Китай).

Лексема *море* здебільшого експлікує семантику життя, наприклад: «*світ крізь нас протікав, наче море крізь риб'ячі зябра*» (Г. Яновська). Рідше функціює образ ставу. Так, простежуємо паралель *Йордань – ставок*: «*Хай не в Йордані хрещена – в ставку. / І все земне життя – молитва довга*» (О. Тараненко), – де біблійний образ увиразнює прагнення ліричної героїні до високого в земному житті.

Базовим репрезентантом вертикального простору є лексема *небо*, що становить ядро відповідного концепту. Образ *неба* передає традиційне для мовомислення українців значення 'місце перебування душ померлих', наприклад: «*а я сиджу гілки роса / торкаються лоскочуть комір / а мати все не йдуть додому / все білять / білять небеса*» (С. Осока). Нерідко реалізується значення 'місце перебування богів, ангелів, святих; потойбічний світ, рай' [14, т. 5, с. 249]: «*З землі говорять померлі, з неба говорять святі. / Але навіть у їхній зневазі є співчуття і міра*» (С. Жадан). У наведених контекстах *небо* характеризується як сакральне й недосяжне місце.

Контекстуальна сполучуваність слів *небо*, *небеса*, *небесний* репрезентує їх переосмислення. Спостерігаємо появу таких значень: 'недосяжне місце' («*Оранжевий жилет йому, як перепустка, / Й титкам, що з ним – до київських небес*» (П. Вольвач)); 'межовий простір' («*Далеко поза небом, поза тим, / де сива хвища, де солонина осінь, / Марія стереже чийсь хрест, / і все чекає невідомих гостей*» (С. Осока)); 'свобода' («*ми всі час від часу блукальці / і німбами нашими встелено дах / і ворог полює на небо в очах / а чує колядки і вальси*» (Д. Лазуткін)); 'життєвий простір людини' – у поєднанні з присвійними займенниками («*може так ліпше і треба / світло безпечно як стронцій / ось воно моє небо / я тут працюю – сонцем*» (Д. Лазуткін)). Життєвий простір ліричного суб'єкта характеризується безмежністю та об'єднує оксиморонні характеристики *безпечно* як *стронцій*. *Небо* характеризується як простір, що здатний віддалитися від ліричного суб'єкта: «*Спинись на мить у круговерті днів. / Поглянь на те, що*

діється докола: / На глупоту верхів і їх приколи, / На небовид, що враз подаленів» (В. Калашник). Час в останньому контексті втілюється як такий, що може спинитися, а статичний простір набуває динамізму.

Для творення словообразу *небо* часто використовується антропоморфна метафора, наприклад: «*Віч-на-віч сам із небом у садку – / не витримав із долею двобою*» (Л. Вировець). У цьому контексті *небо* постає втіленням вищих сил. Привертає увагу суміщення двох просторів, переданих крізь призму сприйняття ліричного суб'єкта (психологізованих), – вертикального (*небо*) і горизонтального (*сад*).

Вербалізатором концепту НЕБО є також іменник з колірною семантикою *блакить*, який завдяки атрибутивній сполучуваності може реалізувати як позитивну («*Знову ми удвох у золотій блакиті. / Жовта тиша тихо мліє у зеніті*» (М. Філон)), так і негативну оцінки («*Тупики по-новому пошиті – / Гамівний, порцеляновий крій. / І вгадай: ув осклілій блакиті – / Порожнеча, чи бунт, чи розбій...*» (П. Вольвач)). В обох випадках оцінність виражена епітетами.

Вертикальний простір утілюється назвами астрономічних об'єктів, наприклад: «*Вистигле сонце приречено котиться / вздовж архетипних небес*» (С. Татчин). Поет створює розгорнуту метафору, супроводжуючи лексеми *небеса* індивідуально-авторським епітетом *архетипні*, таким чином передано звичайність, постійність того, що відбувається. Простежуємо метонімічну паралель *небо – опади*, що теж творить вертикаль: «*Влітку досягає небо і паде на ліс, / омиває собою квіти, / що посохли на престолах весни*» (Л. Белей). У цьому контексті аналізований образ має позитивну оцінку, оскільки експлікує акватичну семантику, символізуючи життєдайну енергію.

Отже, концептосфера ПРИРОДНИЙ ПРОСТІР в українській поезії початку ХХІ століття представлена концептами, що втілюють горизонтальний, вертикальний та водний простори, ключовими серед яких є ЛІС, САД, ПОЛЕ, СТЕП, РІКА, НЕБО. Їх вербалізатори відбивають як традиційні асоціації, так і закодовані авторські смисли. Словообраз *ліс*, з одного боку, як утілення чужого простору, набуває негативної оцінки, з другого, – має сему 'життя' і є позитивним. Художній образ *саду* передає значення життєвого простору ліричного героя. Ця семантика увиразнена біблійними алюзіями райського саду. Так само образи *поля*, *лану*, *ниви* переважно містять сему 'свій', але водночас здатні розвивати семантику смерті. Традиційний образ *степу* як свободи може також – через ознаку безмежжя – виражати тривожні емоційні стани. *Небо* – це сакральний простір і водночас життєвий простір людини, свобода, ознака «межовості», утілена, зокрема, в образах обрію, виявляється актуальною для вираження часової семантики. Концепти, що втілюють водний простір, передають традиційні

амбівалентні смисли життєдайності, часоплину і небезпеки. Подальше дослідження концептосфер поезії початку ХХІ століття дасть змогу виявити

особливості художнього мовомислення й тенденції в розвитку поетичного слова.

Література

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. С. 166–205.
3. Ковальова О. М. Німецькомовна вербалізація індивідуально-авторської концептосфери Томаса Манна: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2016. 215 с.
4. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу: монографія. Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2004. 248 с.
5. Косенко А. В. До питання структури концепту. *Наукові записки Національного університету Острозька академія*. Серія: Філологічна. Вип. 42. 2014. С. 83–85.
6. Маркова О. І. Аксиологічна складова змісту концепту ПАТРИОТИЗМ на матеріалі газетного дискурсу України. *Науковий журнал Сумського державного університету, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Філологічні трактати»*. Суми, Харків, 2018. Т. 1. № 1. С. 50–57.
7. Маслова В. А. Поэт и культура : Концептосфера Марины Цветаевой: учеб. пособ. Москва: Флинта, 2004. 256 с.
8. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва: АСТ: «Восток-Запад», 2007. 226 с.
9. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск: Белая Е. А., 2013. 307 с.
10. Приходько І. В. Образний складник концепту КАНАДА в канадських англійськомовних віршованих текстах періоду європейської колонізації Канади. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Вип. 3. Т. 2. С. 36–39.
11. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке: [монографічне видання]. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
12. Серебрянська І. М. Концептосфера «нежива природа» в мові української прози другої половини ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2010. 237 с.
13. Скаб М. В. Методика концептуального аналізу: проблеми та вирішення. *Науковий збірник ХДУ. Сер. Лінгвістика*. Вип. IV. Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. С. 273–278.
14. Словник української мови: [в 11-ти томах]. І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. URL: <http://sum.in.ua/> (Дата звернення: 05.02.2020).

References

1. Zhajvoronok V. V. Znaky ukrayins'koyi etnokul'tury: Slovnyk-dovidnyk. Ky`yiv : Dovira, 2006. 703 s.
2. Karasik V. I. Jazykovej krug: lichnost', koncepty, diskurs. Volgograd: Peremena, 2002. S. 166–205.
3. Koval'ova O. M. Nimec'komovna verbalizaciya indyvidual'no-avtors'koyi konceptosfery Tomasa Manna: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. Zaporizhja, 2016. 215 s.
4. Kononenko V. I. Koncepty ukrajins'koho dyskursu: monohrafija. Ky`yiv; Ivano-Frankivs'k: Plaj, 2004. 248 s.
5. Kosenko A. V. Do pytannya struktury konceptu. *Naukovi zapysky Nacional'noho universytetu Ostroz'ka akademiya*. Seriya: Filolohichna. Vyp. 42. 2014. S. 83–85.
6. Maslova V. A. Poet i kul'tura: Konceptosfera Mariny Cvetaevoj: ucheb. posob. Moskva: Flinta, 2004. 256 s.
7. Markova O. I. Aksiolohichna skladova zmistu konceptu PATRIOTYZM na materialy hazetnoho dyskursu Ukrayiny. *Naukovyj zurnal Sums'koho derzhavnoho universytetu, Xarkivs'koho nacional'noho universytetu imeni V. N. Karazina «Filolohichni traktaty»*. Sumy, Xarkiv, 2018. T. 1. № 1. S. 50–57.
8. Popova Z. D., Sternin I. A. Kognitivnaja lingvistika Moskva AST: «Vostok-Zapad» 2007, 226 s.
9. Prihod'ko A. N. Koncepty i konceptosistemy. Dnepropetrovsk: Belaja E. A., 2013. 307 s.
10. Pryhod'ko I. V. Obraznyj skladnyk konceptu KANADA v kanads'kyx anhlijs'komovnyx virshovanyx tekstax periodu jevropejs'koyi kolonizaciji Kanady. *Zakarpats'ki filolohichni studiyi*. 2018. Vyp. 3. T. 2. S. 36–39.
11. Selivanova O. O. Svit svidomosti v movi. Myr soznannya v jazyke: (monohrafichne vydannya). Cherkasy: Ju. Chabanenko, 2012. 488 s.
12. Serebrjans'ka I. M. Konceptosfera «nezhyva pryroda» v movi ukrayins'koyi prozy druhojy polovyny XX stolittya: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. X., 2010. 237 s.
13. Skab M. V. Metodyka konceptual'noho analizu: problemy ta vyrishennya. *Naukovyj zbirnyk XDU. Ser. Linhvistyka*. Vyp. IV. Xerson: Vydavnyctvo XDU, 2006. S. 273–278.
14. Slovnyk ukrayins'koyi movy: [v 11-ty tomax]. I. K. Bilodid (hol. red.) ta in. URL: <http://sum.in.ua>.

Петренко Людмила Александровна, аспірантка кафедри українського мовознавства філологічного факультета, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (площадь Свободи, 4, Харків, 61000, Україна); e-mail: liudmylapetrenko93@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5764-3264>

Petrenko Liudmyla, postgraduate student of Philological Sciences, Department of the Ukrainian Language, Faculty of Philology; Kharkov National University V. N. Karazin (Square Svobody, 4, Kharkiv, 61000, Ukraine); e-mail: liudmylapetrenko93@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5764-3264>

Еволюція концептуального моделювання «магічних» та «медичних» метафор у давньогрецьких риторичних та філософських творах

Анна Сергіївна Поліщук (Шадчина)

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(14, бульв. Тараса Шевченка, Київ, 01601, Україна);
e-mail: omagio@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6953-2935>*

Взявши за теоретичну основу теорію концептуальної метафори, дана робота досліджує метафоричне використання магічних та / або медичних термінів у Горгія, Емпедокла, Платона, Діонісія Галікарнаського та Псевдо-Лонгіна. Зокрема, йдеться про те, як глибинний рівень когнітивного образу магії та медицини в давньогрецькій лінгвокультурі перегукується з «фреймами», які складають цільову область риторики. Фокус уваги зосереджено на «Похвалі Єлені» Горгія як одному з найбільш ранніх та репрезентативних творів у використанні цих концептуальних метафор у межах риторичного та філософського дискурсу. Судячи з самого тексту Горгія та інших творів давньогрецької літератури, слоти концептуальної сфери джерела метафори, перетинаються з етимологічними основами магічного лексикону («сила»; «звукова сугестія»; «формування візуальних образів»), а також доповнюються новими («протиприродність впливу», «ефективність»; «легковірність цільової аудиторії», «зміна емоційного та когнітивного стану»). Ця горгієва модель риторичного впливу знайшла своє плідне застосування в Платона та риторів елліністично-римського періоду, щоправда з діаметрально протилежними аксіологічними значеннями: негативними – для Платона і позитивними для – Діонісія Галікарнаського та Псевдо-Лонгіна. Справді, в елліністичній риторичній теорії, імовірно, під впливом тогочасних поглядів у медицині зникли негативно марковані слоти метафоричного фрейму, а також поняття з амбівалентним трактуванням, такі як *φάρμακον*. Нарешті, складається враження, що серед розглянутих нами авторів єдиним, хто звернув увагу на методологічну подібність між риторикою і медициною, з огляду на вжиті Горгієм медичні терміни і метафори, виявився Платон.

Ключові слова: Горгій, Діонісій Галікарнаський, інтертекстуальна метафора, магія, медицина, Платон, Псевдо-Лонгін, риторика

Polishchuk (Shadchina) A. S. Evolution of conceptual modeling of «magical» and «medical» metaphors in ancient Greek rhetorical and philosophical productions

Взяв за теоретичну основу теорію концептуальної метафори, дана робота досліджує метафоричне використання магічних та / або медичних термінів у Горгія, Емпедокла, Платона, Діонісія Галікарнаського та Псевдо-Лонгіна. В частині, речі йдуть про те, як глибинний рівень когнітивного образу магії та медицини в давньогрецькому мовному просторі перегукується з «фреймами», які складають цільову область риторики. Фокус уваги зосереджено на «Похвалі Єлені» Горгія як одному з найбільш ранніх та репрезентативних творів у використанні цих концептуальних метафор у межах риторичного та філософського дискурсу. Наскільки можна судити з самого тексту Горгія та інших творів давньогрецької літератури, слоти концептуальної сфери джерела метафори, перетинаються з етимологічними основами магічного лексикону («сила», «звукова сугестія», «формування візуальних образів»), а також доповнюються новими («протиприродність впливу», «ефективність», «легковірність цільової аудиторії», «зміна емоційного та когнітивного стану»). Ця горгієва модель риторичного впливу знайшла своє плідне застосування в Платона та риторів елліністично-римського періоду, правда з діаметрально протилежними аксіологічними значеннями: негативними – для Платона і позитивними – для Діонісія Галікарнаського та Псевдо-Лонгіна. Действительно, в эллинистической риторической теории исчезли, вероятно, под влиянием тогдашних взглядов в медицине, негативно маркированные слоты метафорического фрейма, а также понятие с амбівалентною трактовкою, таке як *φάρμακον*. Нарешті, складається враження, що серед розглянутих нами авторів єдиним, хто звернув увагу на методологічну подібність між риторикою і медициною, учився прийняти у Горгія медичні терміни і метафори, виявився Платон.

Ключевые слова: Горгій, Діонісій Галікарнаський, інтертекстуальна метафора, магія, медицина, Платон, Псевдо-Лонгін, риторика

Polishchuk (Shadchina) A. The evolution of conceptual modeling of «magic» and «medical» metaphors in Ancient Greek rhetorical and philosophical discourse

Using the theory of conceptual metaphor as a theoretical framework, this paper explores the metaphorical use of the magical and / or medical concepts in Gorgias, Empedocles, Plato, Dionysius of Halicarnassus and Pseudo-Longinus. It examines how a deep level of the cognitive image of magic and medicine echoes 'frames' that constitute the target domain of rhetoric in the Ancient Greek language. This study focuses on Gorgias' speech "Encomium of Helen" as both the one of the earliest and most representative in the use of such conceptual metaphors within Ancient Greek rhetorical and philosophical discourses. Judging by the text of Gorgias and other works of Ancient Greek literature, the slots of the source domain of the metaphor intersect with the etymological bases of the magic lexicon ("power"; "sound suggestion" and "formation of visual images"), and are supplemented by new ones ("unnatural influence", "efficiency"; "carelessness of target audience", "change of emotional and cognitive state"). This Gorgias model of rhetorical influence found its fruitful application in Plato and rhetoricians of the Hellenistic-Roman period, though with diametrically opposite axiological meanings: negative in Plato and positive in Dionysius of Halicarnassus and Pseudo-Longinus. Indeed, in Hellenistic rhetorical theory, negatively marked slots of the metaphorical frame disappeared (probably because of the influence of the then-current views in medicine), as well as concepts with ambivalent treatment, such as *φάρμακον*. Finally, it seems that among the above-mentioned authors the only one

who has paid attention to the methodological similarity between rhetoric and medicine, given the medical terms and metaphors used by Gorgias, was Plato.

Key words: Dionysius of Halicarnassus, Gorgias, intertextual metaphor, magic, medicine, Plato, Pseudo-Longinus, rhetoric

1. ВСТУП

На думку німецького лінгвіста С. Ульмана, джерелом метафори найчастіше виступає та область людського життя, яка є найбільш актуальною для суспільства [8, с. 253]. Медицина і магія, напевно, належать до тих вічних сфер, до яких людина небайдужа упродовж віків. Ще задовго до Горгія філософ і поет Емпедокл збирав натовпи, обцяючи стражденим чарівне зцілення (D.L. 8.59), а Геракліт (В 58) обурливо дорікав лікарям, що вони «спричиняють те саме [“добро”], що й хвороби» – ταὐτὰ ἐργαζόμενοι τὰ καὶ αἱ νόσοι. Судячи з того, що кількість магичних замовлянь (κατάδεσμοι) на поч. V ст. до н.е., а потім ще стрімкіше на поч. IV ст. до н.е., зростала, суспільний інтерес до цієї теми в часи Горгія і Платона був надзвичайно високим [14, с. 1347]. Прикметно, що тема магії в елліністично-римський період знову стала надзвичайно актуальною і хвилювала не лише пересічних громадян, але й активно обговорювалася провідними медиками й енциклопедистами нової епохи, такими як Гален чи Пліній Старший.

При різноманітні проблем, що мають відношення до дослідження метафори, найменш вивченим і, відповідно, актуальним є дослідження метафори як механізму когнітивно-дискурсивного моделювання дійсності (Дж. Лакофф (2004) [5]; А. П. Чудинов (2001) [9]; И. М. Кобозева (2002) [3]; Л. В. Кульчицька (2012) [4], Л. М. Салатова, Ю. В. Сурменева (2017) [7], Д. Бугаєва (2018) [1] та ін.). Більшість сучасних дослідників виходить з дихотомічної опозиції метафор: «метафора в мові» і «метафора в світі». «Метафора в мові» породжує нові відтінки значення слова, а, отже, вона відповідає за механізм розвитку семантичної структури слова. «Метафора в світі», або інакше «концептуальна метафора», виступає когнітивним інструментом для розуміння абстрактних понять, причому не лише на лексичному, а й текстовому рівні [4, с. 89-90]. Згідно теорії концептуальної метафори, «переносу» підлягає не ізольована лексема з притаманним їй прямим номінативним значенням, а цілісна понятійна структура (схема, фрейм, сценарій), яка активується відповідним словом (фокусом метафори) у свідомості носіїв мови завдяки його конвенційному зв'язку з вихідною концептуальною сферою. Сам процес метафоризації заснований на взаємодії двох структур знань: проєкції когнітивної структури «джерела» на когнітивну структуру «цілі» з подальшою інтеграцією і / або організацією всієї системи концептів у відношенні один до одного [9, с. 26; 3, с. 190; 1, с. 49-50]. Отримане метафоричне значення являє собою не лише результат взаємодії концептів і пропозицій, але також почуттів та емоцій, що свідчить про

«укоріненість» концептуальної метафори в людському досвіді. Зміна досвіду у вихідній сфері безумовно позначається на конотаціях, які мала цільова когнітивна структура, а тому для вивчення когнітивної семантики важливі і актуальні дослідження метафоричних значень не лише в синхронії, а й у діахронії. Окреслена наукова проблематика визначає **актуальність** вивчення когнітивних механізмів метафоризації у текстах давніх культур, таких, як давньогрецька, апелюючи до поняття інтертекстуальної метафори та інтертекстуальності загалом, а також до взаємозв'язку суспільних та лінгвістичних чинників при формуванні метафоричних значень. **Матеріалом** послужили давньогрецькі тексти Емпедокла, Горгія, Ісократ, Платона, Арістотеля, Діонісія Галікарнаського та Псевдо-Лонгіна.

Об'єкт дослідження – метафора як механізм когнітивно-дискурсивного моделювання дійсності. **Предмет** – фреймова модель концептосфери МАГІЯ та її метафоричне проєктування на інші твори ораторського та філософського дискурсу. **Мета** роботи полягає в тому, щоб розглянути ряд медичних і магичних термінів, вжитих Горгієм у його знаменитому творі «Похвала Єлені», з тим, щоб з'ясувати, як тогочасні погляди офіційної медицини на магичні практики могли вплинути на оцінку риторичного впливу – референта досліджуваної концептуальної метафори. Ми також прагнемо дослідити те, що зміна суспільної оцінки магії в класичний та елліністично-римський періоди вплинула на інтенції вживання магичних метафор у риторичній теорії Діонісія Галікарнаського та Псевдо-Лонгіна. Поставлена мета передбачає вирішення ряду **завдань**: віднаходження ідейних та інтертекстуальних витоків для медичних і магичних метафор Горгія в попередній поетичній традиції; фреймове моделювання концепту МАГІЯ та його метафоричного референта РИТОРИЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ у тексті «Похвала Єлені»; проведення порівняльного аналізу конотацій концептосфери «магічного» у філософських та риторичних дискурсивних практиках на різних етапах розвитку грецької культури.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У VI-V ст. до н.е. цілительство за допомогою замовлянь і заклинань у грецькому суспільстві сприймалося як повноцінна медична діяльність. Д. Рот [22, с. 25-26] вважає, що віра у терапевтичні можливості слова зберіглася в пост-гомерівський період, щоправда, в новому форматі. Деякою мірою потреба в «цілющому слові» навіть зросла [16, с. 40]. Відтак з'явилися ритуали очищення і навіть сформувалася ціла професія розпорядників обрядових практик, які працювати з цими хворобливими відчуттями. Починаючи з V ст. до н.е. медична галузь почала розвиватися в

дедалі більш раціоналістичному напрямку, а тому стала відкидати доцільність застосування магії (Нр. Morb. Sacr. 1.1-4; 1.9; 18.1-4). Але навіть тоді, у часи Гіппократа, магічна терапія не припиняла свого існування в Греції, попри те, що її методи не використовувалися офіційною медициною [17, с. 202]. Тим не менш, те, що відкидалося в наукових медичних колах, серед основної маси обивателів V-IV ст. до н.е. продовжувало активно використовуватися для отримання лікувального або власне магічного ефекту. Згідно доксографічним джерелам, Горгій також був одним з присутніх на цілительських сеансах Емпедокла: τῷ Ἐμπεδοκλεῖ γοητεύοντι (D.L. 8.59). Можна лише здогадуватися про обсяг презентованих Горгію «чудес», але безперечним є те, що нетрадиційні психологічні методи лікування Емпедокла за допомогою εὐηκέα βᾶξις 'цілющого пророчого слова' (Emped. DK.31.B112.11), які демонстрували магічний, чаруючий аспект переконливої мови, безперечно, цікавили Горгія.

Якщо розглянути лексичний склад «Похвали Єлени», то можна помітити, що такі слова, як: **ἐποιδαί** 'магічне замовляння, заклинання' – речитативний текст або наспівування, що використовується для зцілення, **θέλγειν** 'зачаровувати', **γοητεία** 'чаклунство', **μαγεία** 'засіб для причарування', **φάρμακον** 'зілля, (чарівне) питво, ліки, отрута', – стосуються магії в її істинному розумінні, а саме: породжувати афектації або мати інший практичний ефект. Частину з цих технічних термінів можна знайти як у гомерівському епосі та гімні (Π.13.435; Od. 4.220-230; 10.287-307; 19.455-56; Hom. 16.4), так і в пізніших літературних творах Піндара (Pyth. 3.47-53), Есхіла (Supp. 1004); Софокла (Aj. 581-582). Причому в деяких випадках, як у Есхіла (Supp. 1040) **θέλκτορι** Πειθοῖ, «магічне» значення переноситься у сферу риторики. Виходячи з проведеного аналізу «магічної» лексики [6, с. 45-46], було доведено, що попри свідчення античних доксографів, текст «Єлени» Горгія демонструє значно більшу залежність від попередньої і сучасної йому літературної традиції, ніж від творів його співвітчизника Емпедокла. Цей факт узгоджується з даними епіграфічних джерел, доводячи, що тема магії і медицини була настільки поширена в грецькій культурі класичного періоду, що риторика напевно не могла ігнорувати суспільний інтерес до цієї сфери. Разом з тим у V ст. до н.е. реакція аудиторії на Горгієву орієнтацію на застосування такого засобу була швидше за все неоднозначною, і навіть негативною, з огляду на те, що запозичене перське слово **μαγεία**, а особливо його грецький корелят **γοητεία** 'чаклунство' у літературних текстах, мали переважно негативну конотацію [15, с. 13, 35, 41]. Тогочасний медичний трактат «Про священну хворобу» з Гіппократового збірника також який свідчить про те, що, хоча частина населення вдавалася до архаїчних

практик, більшість ставилася з підозрою заклинань і ритуальних очищень. Відтак поняття магічного лексикону з амбівалентними конотаціями виявилися зручними для імпліцитно негативної характеристики вербальної маніпуляції.

Розглянемо тепер, наскільки структуровано ці «магічні» метафори могли відобразити механізм маніпулювання в сфері судової, політичної, філософської і навіть наукової риторики, так, як це уявляв Горгій. Узагальнено маніпуляцією вважають соціальну взаємодію, спрямовану на контроль над свідомістю (емоційною, вольовою та раціональною сферою) особи або групи осіб всупереч їхнім інтересам. При цьому цілі та інтенції мовця повинні бути непомітними для іншої сторони. Результатом маніпуляції могло бути спонукання адресата до певної дії в результаті переміни його настрою чи емоційного стану, переоцінки явищ, суб'єктів, а також внаслідок глобального реструктурування свідомості. Почнемо метафоричне картування маніпулятивного дискурсу з розгляду слотів фреймової моделі вихідного концепту «магія»: сутність: «*примус*», «*протиприродність*», «*ефективність*», «*легковірність цільової аудиторії*»; механізм дії: «*звук / візуальна / семантична сугестія*»; результат впливу: «*зміна емоційного та когнітивного стану*» реципієнтів.

Концептосфера МАГІЯ

1.1. сутність: «*примус*»

Грецька магія, як і більшість магій, ґрунтувалася на особистій волі, про що свідчить етимологія самого слова **μαγεία** < IЕ *mag(h) 'сила' [20, II с. 695; 12, с. 265-6]. Це означає, що людина, використовуючи магію для досягнення бажаного нею результату, стимулювала послідовність подій у напрямку виконання жертвою цього бажання. Не випадково дієслова в текстах магічних замовлянь являють собою перформативи або вживаються в деонтичній модальності. На позначення волі жертви вживалося слово **ψυχή** – таке значення слова виразно ідентифікується в тих контекстах, де «душу» зв'язують [11, с. 1352-1353; 15, с. 45, 79]. Така репрезентація механізму і процедури магічного впливу на основі зовнішніх наукових джерел узгоджуються з реконструкцією, яку дозволив здійснити текст «Похвали Єлени». Головним чинником впливу, за Горгієм, виступає сила замовляння **ἡ δύναμις τῆς ἐποιδῆς** (Hel. 10) [когнітивна метафора], яка майже примусово (про це свідчать зважання технічних слів магії (**ἐλ**)**αγωγοί** / (**ἀλ**)**αγωγοί** «ті, які (на)водять / (від)водять») викликала певні емоційні та когнітивні стани.

1.2. сутність: «*протиприродність*»

Агент магічної дії, на відміну від жерця чи священнослужителя, які дотримувалися загальноприйнятих релігійних практик, не був смиренний перед богами, але ставився до них як до істот, якими можна було маніпулювати, тобто схилити до своєї волі, застосовуючи певний

вербальний примус. Ідея того, що чарівник діє всупереч божественній природі, не маючи до неї належної поваги, вперше зустрічається в Гіппократовому корпусі (Morb. Sacr.1.27-31) і може бути простежена аж до кінця класичного періоду античності і навіть поза її межами [13, с. 24-7, 40].

1.3. сутність: «ефективність»

Дієвість магичних технік у Горгія фактично впливає з наслідків їхнього застосування, ((10) αἱ γὰρ ἔνθεοι ... ἀπαγωγοὶ λύτης γίνονται «богонатхненні заклинання .... можуть розвіяти печаль»), тоді як у поемі «Καθαρμοί» (DK 31, B 112) Емпедокл описує тисячні натовпи οἱ δ' ἄμ' ἔπονται μῦριοι (8-9), які шукають чудесного розв'язання своїх проблем, у тому числі й тих, які пов'язані зі здоров'ям (12).

1.3.1 умова ефективності: «легковірність цільової аудиторії»

Нарешті головною запорукою успіху магичного акту виступають попередні установки аудиторії τῆι δόξει τῆς ψυχῆς «сподівання душі» та хиби морального та інтелектуального характеру: (10) γοητείας δὲ καὶ μαγείας δισσαὶ τέχνηαι εὐρήνται, αἱ εἰσι ψυχῆς ἀμαρτήματα καὶ δόξης ἀπατήματα. «Винайдено два засоби чаклунства і магії: ними є душевні неолки і хиби уявлення» [когнітивна метафора].

2.1.-2.2. механізм дії: «звукова / семантична / візуальна сугестія»

Як було зазначено вище, ознака голосного крику, голосіння чи наспівування, яка мала інспірувати формування ілюзорних образів, мотивувала появу декількох давньогрецьких магичних номенів, зокрема і тих, які зустрічаються в Горгія, – ἐπαιοιδή, γοητεία і θέλγειν. Імовірно, сеанс магії, який можна було б описати за допомогою цих понять, зображений у «Персах» Есхіла. Процедура передбачала звертання до душі померлого перського царя за допомогою незрозумілих різких слів ἀσαφηνῆ ... δύσθροα βάγματ' (635-7) у формі, схожій на поховальний спів θρηνεῖτ' (686) чи-то гучне тужне голосіння ὀρθιάζοντες γόοις (687). Як наслідок, ця вербальна дія повинна була мати психагогічний ефект – ψυχαγωγοῖς (687), тобто викликати тінь Дарія Εἶδωλον Дареїου. Те, що створення будь-яких ілюзорних образів за допомогою заклинань та ритуалів відносили до компетенції чаклунів γόητες (букв. 'плакальників'), можна знайти й в Платона (Rp. 383a). Незалежно від того, на який результат були спрямовані замовляння, внутрішня форма слова γοητεία, як і ἐπαιοιδή, вказує на те, що вербальний магичний вплив здійснювався через слухове сприйняття, особливим речитативом, схожим на плач чи наспівування [звукова сугестія].

Окрім звукової оболонки слово може впливати і своїм змістом: αἱ γὰρ ἔνθεοι διὰ λόγων ἐπαιοιδᾶι ἐπαγωγοὶ ἡδονῆς, ἀπαγωγοὶ λύτης γίνονται (Hel.10) «...заклинання за допомогою слів можуть

викликати радість, розвіяти печаль» [семантична сугестія].

Натяком на застосування зорової магії є внутрішня форма дієслова **θέλγειν**, до імовірних етимологічних якого відносять лит. žvelgiù 'подивитися' [11, I с. 537], приписуючи тим самим θέλγω значення 'зачаровувати очима', що узгоджується з рядом контекстуальних вживань: θέλξας ὄσσε (Il.13.435), ὄμματα θέλγει (Od.5.47), ὄμματος θελκτῆριον (Aesch. Supp. 1004) [візуальна сугестія]. У цей самий слот, очевидно, потрапляє цілий пасаж, де описується процес виготовлення митцями статуй за допомогою різних фарб і матеріалів. Він завершується словами: οὕτω τὰ μὲν λυτεῖν τὰ δὲ ποθεῖν πέφυκε **τῆν ὄψιν** (Hel.18). У такий спосіб бачене стає природною причиною як страждання, так і пристрасного бажання. З огляду на те, що в давніх греків статуї вважалися здатними взаємодіяти з людьми і впливати на їхній емоційний стан [6, с. 48], «магічна» трактовка зорового ефекту цілком припустима.

3.1.-3.2. результат впливу: «зміна емоційного та когнітивного стану»

Тексти замовлянь завдяки своїй ритмічній і фонетичній організації можуть загіпнотизувати або зачаровувати слухача, змінюючи його настрої: (10) αἱ ...ἐπαιοιδᾶι ἐπαγωγοὶ **ἡδονῆς**, ἀπαγωγοὶ **λύτης** γίνονται «...заклинання ....можуть викликати радість, розвіяти смуток». Але кінцевим результатом магичної дії була не лише емотивна реакція, але й зміна переконань і волі жертви: (10) ... ἡ δύναμις τῆς ἐπαιοιδῆς ἔθελξε καὶ **ἔπεισε** καὶ **μετέστησεν** αὐτὴν [ψυχὴν] γοητεία. «... сила замовляння заворожує і переконує, і перероджує її своїми чарами».

Послідовне сприйняття магії в еллінському суспільстві, саме існування ритуалів і формул в орфізмі, досвід метафоричного переносу властивостей магії на інші сфери вербальної діяльності (поезія, переконувальна риторика) у попередній літературній традиції послужили для Горгія прикладом використання «магічного» тезаурусу для ілюстрації містичної влади логосу.

Концептосфера РИТОРИЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ

1.1. сутність: «примус»

У «Похвалі Елені» Горгій у різний спосіб пропагує ідею «слово – це найбільший владика» (8), яке диктує свою волю іншим. Апелюючи до дискурсу влади, він вводить **λόγος** у контекстуальне поле таких слів, як (8) **δυνάστης**, **δύναται**, (14) **δύναμις**. Основною сферою застосування сили слова для нього є переконування (душі), про це свідчать вирази: (6) **λόγοις πεισθεῖσα**, (8) **λόγος ὁ πείσας**, (12) **λόγος γὰρ ψυχὴν ὁ πείσας**, (13) **ἡ πειθὴ** προσιοῦσα τῶι λόγῳ. На те, що ця аргументація має примусовий характер вказують наступні контекстуальні вживання: (12) **ἡ δὲ πεισθεῖσα ὡς ἀναγκασθεῖσα** τῶι λόγῳ «переконана словом, як примушена», **ὁ μὲν οὖν πείσας ὡς ἀναγκάσας** «той, хто переконав, немов примусив», **λόγος γὰρ ψυχὴν ὁ**

πέισας, ...**ἠνάγκασε** ... πιθέσθαι τοῖς λεγομένοις «*мова, переконавши душу, ... змушує підкоритися сказаному*», (13) τοὺς **ἀναγκαίους** διὰ λόγων ἀγῶνας «*з логічно обґрунтованих (букв. примусових) суперечок*» – [примус]. Ідею примусу підтримують також ролі, приписані «слову» (λόγος) граматичними засобами: (морфологічно) чоловічий рід, (синтаксично) агенс – підмет чи додаток з інструментальним значенням, на відміну від граматичних характеристик «душі» (ψυχή): (морфологічно) жіночий рід, (синтаксично) пацієнс – прямий додаток, підмет пасивної конструкції.

Отже, переконування за допомогою слова та візуального образу виявилось дуже подібним (ὅμοιος) до магічного впливу саме здатністю скеровувати волю слухача за власним бажанням: (13) ἡ πειθὴ προσιοῦσα τῷ λόγῳ καὶ τὴν ψυχὴν **ἐτυπώσατο ὅπως ἐβούλετο** «*переконання, використовуючи слово, може в душі залишити такий відбиток, який йому буде завгодно*» – [когнітивна метафора].

(16) εἰ θεάσεται ἡ ὄψις ἐταράχθη καὶ ἐτάραξε τὴν ψυχὴν, ὥστε πολλάκις κινδύνου τοῦ μέλλοντος [ὡς] ὄντος φεύγουσιν **ἐκπλαγέτες** (букв. 'примушені силою'), «*і побачить зір видовище це і сам зняковіє і душу збентежить, так що часто приголомшені тікають, ніби ймовірна небезпека вже стала реальністю*».

1.2. сутність: «**протиуприродність**»

Прикметно, що переконувальна риторика не стає на службу пам'яті, проникливості і передбаченню, щоб зміцнити хибке загальне уявлення, як може сподіватися філософські мисляча людина. Замість цього маніпулятивний логос використовує поверхневе загальне враження, щоб атакувати введену в оману душу. Розходження з істиною – (13) οὐκ ἀληθείαι λεχθείς, відмова від довіри загальноприйнятому уявленню (εὐμετάβολον ποιοῦν τὴν τῆς δόξης πίστιν) нагадує нам про прагнення маніпуляторів змінити нормальний порядок речей аналогічно до того, як всупереч «природі» чинили дива маги і чарівники. Тому не дивно, що чимало таких промов (14) οἱ δὲ πειθοῖ τι κακῆ τὴν ψυχὴν **ἐφαρμάκευσαν** καὶ **ἐξεγοίτευσαν** «*недобримими переконаннями отруюють і чаклують душу*». – [когнітивна метафора].

1.3. сутність: «**ефективність**»

Окремо Горгій зупиняється на ефективності впливу, що здійснює на свідомість слухачів вербальна маніпуляція: (11) ὅσοι δὲ ὅσους περὶ ὅσων καὶ ἔπεισαν καὶ πείθουσι δὲ **ψευδῆ λόγων** πλάσαντες. «*Скільки скількох у скількох [справах] переконали і переконують творці оманливого слова*».

1.3.1. умова ефективності: «**легковірність цільової аудиторії**»

Головним фактором успішності маніпулювання, на думку Горгії, є нестійкість, хибкість моральної або когнітивної установки аудиторії. Цей висновок виступає як

інтерференція на тлі попередніх проектувань корелятивного концепту магії. У першу чергу екстрасенсорним впливам піддається людина, готова обмануватися в силу своєї моральної зіпсованості чи розумової лінії (10). Очевидно, що це стосується й несвідомих людей з їх некомпетентністю і недалекоглядністю в момент прийняття рішення: (11) εἰ μὲν γὰρ πάντες περὶ πάντων εἶχον τῶν [τε] παροιχομένων¹ μνήμην τῶν τε παρόντων [ἔννοιαν] τῶν τε μελλόντων πρόνοιαν, οὐκ ἂν ὁμοίως ὁμοίως ἦν ὁ λόγος, οἷς τὰ νῦν γε οὔτε μνησθῆναι τὸ παροιχόμενον οὔτε σκέψασθαι τὸ παρὸν οὔτε μαντεύσασθαι τὸ μέλλον εὐπόρως ἔχει: «*Якби в усьому всі мали про минуле пам'ять, про теперішнє розуміння, а про майбутнє передбачення, то подібне слово подібним чином би не обманувало, натомість у них [людей] легко виходить не пам'ятати минуле, не аналізувати теперішнє, не передбачати майбутнє...*». З погляду когнітивістики механізм маніпулювання пов'язаний з поверхневою обробкою інформації, яка внаслідок «когнітивних скорочень» здатна призвести до помилкових інтерпретацій повідомлення реципієнтом, «динаміка маніпуляції дуже близька до динаміки людської помилки» [19, с. 349, 362; 21, с. 69]. До речі, в тексті «Слени» неодноразово повторюється лексика, що вказує на помилку, хибний шлях тощо: (2) δεῖζας τάληθες [ἦ] παῦσαι τῆς ἀμαθίας «*виявивши істину, покласти край невігластву*», (8) ...λόγος ὁ πέισας καὶ τὴν ψυχὴν ἀπατήσας «*... слово переконало і душу обманом захопило*», (10) ψυχῆς ἀμαρτήματα καὶ δόξης ἀπατήματα «*помилки душі і хибні уявлення*», (13) ἀπίστα καὶ ἀδηλα «*недостовірне і невідтверджене*»; εὐμετάβολον ποιοῦν τὴν τῆς δόξης πίστιν «*хибкою роблять довіру загальноприйнятому*» (19) ψυχῆς ἀγνόημα «*душевна омана*».

Саме таке поверхневе сприйняття інформації притаманно великому натовпу πολὺν ὄχλον (13) (ὄχλος відмінне від δήμος 'народ', 'громадянський колектив'), який легко зачарувати і переконати майстерно підготованим словом. Ключове слово ὄχλος 'натовп' вкладене Платоном в уста Горгії в однойменному діалозі, коли той, як і в «Похвалі Єлені» (13), дає визначення риторичі як майстерності переконування в суді й інших зібраннях ἐν τοῖς δικαστηρίοις καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ὄχλοις (Pl. Gorg. 454b) – Cf. πλήθους τε καὶ ὄχλου διὰ μυθολογίας ἀλλὰ μὴ διὰ διδαχῆς «*вміння переконувати більшість, натовп не за допомогою пояснення, а силою символічного слова*» (Pl. Stat. 304d).

На питання «яким чином маніпулятивний дискурс досягає своєї цілі всупереч інтересам аудиторії?» Горгій намагається відповісти максимально вичерпно не лише за допомогою розкриття соціологічних та когнітивних аспектів моделі цього процесу, а й з погляду психосоматичних засад, спираючись на аналогію між наслідками дії риторичних, магічних і медичних засобів.

2.1.-2.2. механізм дії: «звукова / семантична сугестія»

Цілком можливо, що під майстерно укладеною промовою – λόγος ... τέχνη γραφείς (13) – врешті решт мається на увазі комплекс різних паралогічних технік, покликаних пригнітити контроль свідомості: τὰ ἄπιστα καὶ ἄδηλα φαίνεσθαι τοῖς τῆς δόξης ὄμμασιν ἐποίησαν «недостовірне і непідтвержене в очах (суспільної) думки роблять ясним», γνώμησ τάχος ... εὐμετάβολον ποιοῦν τὴν τῆς δόξης πίστιν «проявляється швидкість інтелекту, коли змушують легко відмовлятися від довіри загальноприйнятому уявленню». Але, наскільки відомо, як Горгій, так і його учень Ісократ (Isoc. 9.10) вирішальне значення відводили саме сугестивним засобам впливу на підсвідомість, що проявлялася як у ритмічності й звуковій гармонії прози, так і в силі створених нею образів. Поезія, на думку Горгії, здатна змальовувати яскраві картини і образи, які і є основним чинником психосоматичних реакцій: (9) ἐπ' ἄλλοτρίων τε πραγμάτων καὶ σωμάτων εὐτυχίας καὶ δυσπραγίας ἰδιόν τι πάθημα διὰ τῶν λόγων ἔπαθεν ἢ ψυχῇ «щодо чужих справ і людей, їхнього щастя і нещастя по волі слова власним стражданням страждає душа».

Далі Горгій починає вибудовувати аналогію, звертаючись вже не до вербальних чинників афектації, а переходить до зовсім іншого предмету – візуального впливу через посередництво форми і кольору. Порівняймо наступні фрагменти:

(13) ...ἢ πειθῶ προσιοῦσα τῷ λόγῳ καὶ τὴν ψυχὴν ἐτοπώσατο ὅπως ἐβούλετο, «... переконання, використовуючи слово, може в душі залишити такий відбиток, який йому буде завгодно...».

(15) διὰ δὲ τῆς ὄψεως ἢ ψυχῇ κὰν τοῖς τρόποις τυποῦται. «під впливом зору душа отримує відповідні враження».

3.1.-3.2. результат впливу: «зміна емоційного та когнітивного стану»

Суть візуального чи аудіального «магічного» переконування полягає в орієнтації на інстинктивне душевне потрясіння у формі емоцій **страху** чи **задоволення**: (17) ἀπέσβεσε καὶ ἐξήλασεν ὁ φόβος τὸ νόημα «страх пригнічує і виключає розум»; (13) εἰς λόγος πολλὸν ὄχλον ἔτερψε καὶ ἔπεισε *одна промова, зачаровує і переконує великий натовп*, (5) τὸ γὰρ τοῖς εἰδόσιν ἅ ἴσασι λέγειν πίστιν μὲν ἔχει, **τέρψιν** δὲ οὐ φέρει «знане у знаючого довіру отримує, але задоволення не приносить». Нарешті останнє вжите в «Слені» слово παίγνιον ‘забава, розвага, гра’ (21), яким Горгій схарактеризував суть свого персонального інтересу в цій промові, на конотативному рівні неможливо уявити без насолоди. Тобто, поняття **τέρψις** ‘задоволення, радість’, яким було на початку промови Горгії (5) окреслено обов’язковий елемент повідомлення, відповідно, є тим, без чого її автор в принципі не мислив успішної риторики. Ця ідея

була підхоплена учнем Горгії, Ісократом, який вживає поняття ψυχαγωγεῖν (слово з магічною конотацією) щодо аудіальних ефектів мовлення, створених ритмом і симетрією фраз таῖς εὐρυθμίαις καὶ ταῖς συμμετρίαις (Isoc. 9. 10). А в іншому творі Ісократ включає його до своїх PR-технологій, які він розкриває нащадку кіпрського престолу Нікоклу: *той, хто хоче ввести в оману (ψυχαγωγεῖν) слухачів, повинен казати те, що натовпам (τοὺς ὄχλους) видається (οἷς ὀρθῶσι – букв. те, що вони бачать) найбільш приємним μάάλιστα χαίροντας* (Isoc. 2.49). Арістотель у своїй «Риторикі» також звертається до ідеї задоволення: καὶ τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι: πάντα γὰρ ἐφίεται τὰ ζῷα αὐτῆς τῇ φύσει: «задоволення також є благом, оскільки все живе прагне до нього в силу своєї природи» (Arist. Rh. 1362b₅₋₇).

Але подібним чином фізичний і душевний стан може змінитися під впливом фармакологічних засобів: (14) τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ἔχει ἢ τε τοῦ λόγου δύναμις πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς τάξιν ἢ τε τῶν **φαρμάκων** τάξις πρὸς τὴν τῶν σωμάτων φύσιν. ὥσπερ γὰρ τῶν **φαρμάκων** ἄλλους ἄλλα **χυμοὺς** ἐκ τοῦ σώματος ἐξάγει, καὶ τὰ μὲν νόσου τὰ δὲ βίου παύει, οὕτω καὶ τῶν λόγων οἱ μὲν ἐλύπησαν, οἱ δὲ ἔτερψαν, οἱ δὲ ἐφόβησαν, οἱ δὲ εἰς θάρσος κατέστησαν τοὺς ἀκούοντας, οἱ δὲ πειθοῖ τι κακῆ τὴν ψυχὴν **ἐφαρμάκευσαν** καὶ **ἐξεγοήτευσαν**. «За тим самим принципом сила слова впливає на душевний лад, як набір ліків на фізичне тіло. Подібно до того, як різне зілля по-різному виводить соки з тіла (одні припиняють хворобу, а інші – життя), так і серед промов: одні засмучують, інші радують, одні вселяють слухачам страх, інші – відвагу, а деякі недобрими переконаннями отрують і чаклують душу».

Як і синонімічні терміни κάθαρσις, καθαιρεῖν, що вживаються омонімічно на позначення як медичного, так і ієратичного очищення, **φάρμακα** також може одночасно належати обом дискурсам. У Горгії слова **φάρμακα**, **φαρμακεῖν** розкривають свою двозначність поступово, майже непомітно змінюючи перший, медичний, узус, коли йдеться про вплив на організм з метою відновлення здоров’я, на магічний, коли йдеться про отруєння і психотропні властивості. Помітно, що слово **φάρμακων** у згаданому уривку (14) вживається переважно з позитивною конотацією щодо тіла і з негативною – щодо душі. Вербальний вплив на людину, безперечно, буває позитивним, але в межах головної для Горгії теми примусовий ефект дії ліків на тіло стає метафорою маніпулятивного дискурсу. І тут вже неважливо: отрута чи замовляння (τὴν ἐφαρμάκευσαν καὶ ἐξεγοήτευσαν) здійснюють вплив на душу, ефект у будь-якому випадку схожий на **наркотичний**.

Вживання медичних термінів **χυμοί** ‘соки’ Нр. VM 18, Нр. Epid. 1.2.8, 2.1.10, 6.2.1, 6.3.24, Gal.15.62, 16.497, 6.258, **φάρμακα** ‘ліки, еметики’ Нр. Aph.1.20, 1.24, 2.36; 1.22, Arist. Pr.962a₃, **φαρμακεῖν** Нр. Epid. 2.5.6, 4.1.41, 4.1.49,

Aph. 1.22, 4.12 Hp. Acut. (Sp.) 55, 'лікувати' у «Похвалі Єлені» засвідчує інтерес Горгія насамперед до «психосоматичної» дії процесу переконування. Таке аргументування не схоже на «вихолошену» демонстрацію думки, швидше його можна схарактеризувати як синестезійний чуттєвий процес сприйняття й усвідомлення, що здійснюється у надрах соматки, причому навіть не стільки в мозку, як вважали давні греки, скільки в шийці серця, оболонці, що його оточує, діафрагмі, крові (Ps.-Plut. IV 5.8.). Імовірно, Горгій слідує емпедокловій психосоматичній моделі, за якою душевний стан і логос залежні від ірраціонального, чуттєвого тіла (DK 31, B 105). Саме тому процес переконування для нього не може бути цілком раціональним, він обов'язково повинен відбуватися і на внутрішньотілесному рівні, де знаходиться вмістилище душі й емоцій. Тому «успішна» риторика, на думку Горгія, повинна розбурхати емоції, які здатні обійти цензуру і панівний контроль мислячого розуму.

Філософський дискурс

Найбільше часте вживання магічної метафорики по відношенню до риторики, як і творче розкриття когнітивно-соматичної моделі пізнання було здійснене Платоном. Не випадково, коли Платон розробляв свою науку про етику, політику та риторику, він скористався моделлю *ή ιατρική τέχνη*. Це помітно в його діалозі «Горгій», а особливо – у «Федрі», де він стверджує, що зразком для справжньої риторики повинна бути медицина: *ό αὐτός που τρόπος τέχνης ιατρικής ὁσπερ καί ῥητορικής* (Phrd. 270b) «мабуть, у лікарському мистецтві ті ж самі прийоми, що і в мистецтві красномовства». Філософ стверджував, що саме наука лікування найкраще усвідомлює функцію частини в цілому (Phrd. 268a-c, 271a). Нарешті в одному з фрагментів діалога «Тимей» (71a-d), присвяченому міфічному онтогенезу людського тіла і свідомості, Платон спробував вивести нову психосоматичну модель свідомості. Порівняно з моделлю Горгія, тут була ускладнена концепція душі – розділена на декілька частин, введений нелінійний зв'язок між *розумом* та *фізичним тілом* через посередництво *емоцій, почуттів* *αἰσθήσεως* (71a₄) та *візуалізації* *ὕπὸ δὲ εἰδώλων καί φαντασμάτων* (71a₆).

Але Платон звертався не лише до медичної метафоризації, але й до магічної. У багатьох його діалогах можна зустріти алюзійну відсилку до горгієвого тексту, причому, як правило, завдяки використанню «магічної» лексики *γοητεύειν* та *ψυχαγωγεῖν*: Pl. Gorg.483e₆, Phdr. 261a₈, 271c₁₀, Menex. 235a₂, Euthyd. 288b₈, Rp. 413c₁, Soph. 234c₅, Phileb. 58a₇-b₂. Вживанню слова *φάρμακον* у Платона Ж. Дерріда навіть присвятив ціле есе [2].

Так, у діалозі «Федр» Сократ інтерпретуючи міф про викрадення Боресом Орифії згадує, що північний вітер штовхнув і скинув дівчину в безодню, «до підніжжя сусідніх скель» саме тоді,

коли вона грала з німфою Фармакеєю – *σὺν Фарμακεΐᾳ παιζούσαν* (229c). Фармакея – це не тільки ім'я, але й загальна назва, яке означає вживання *φάρμακον*, що може бути одночасно ліками й отрутою. Трохи нижче Сократ порівнює текст промови, яку прихопив із собою Федр, з цим поняттям, маючи на увазі усю його амбівалентність. Але якщо у «Філебі» і «Протагорі» *фармаκον*, асоціюється з болем, а тому здається згубним, хоча насправді він потрібний і корисний, то у «Федрі», як і в «Тимей», він видає себе за благотворні ліки, але на ділі є шкідливим.

У діалогах Платона, зазначає Дерріда [2], Сократ часто постає як *фарμακεύς*, 'той, хто готує чарівні, отруйні або цілющі зілля', тобто 'чаклун'. Цим ім'ям Діотіма назвала Ерота, в описі якого неможливо не пізнати риси Сократа, (Sym. 203c-e). Ерот – не багатий, не красивий, не витончений, усе життя займається філософією; це небезпечний чаклун (*δεινός γόης*), чарівник (*φάρμακεύς*), софіст (*σοφιστής*). Він – особистість, якій не можна дати жодного несуперечливого визначення, істота демонічного складу: ані бог, ані людина. Завдяки таким, як він, «можливі різні віщування, жрецьке мистецтво і взагалі все, що відноситься до жертвоприношень (*τὰς θυσίας*), таїнств (*τὰς τελετὰς*), заклинань (*τὰς ἐπιφθὰς*), пророцтва та чарівництва (*τὴν μαντείαν πᾶσαν καὶ γοητείαν*)» (Sym. 202e). У тому ж діалозі Агафон (Sym. 194a) звинувачує Сократа в тому, що той хотів його зачарувати (*φαρμάττειν βούλει*), і в кінцевому рахунку збити з пантелику (*μεστὸν ἀλορίας γερονέειν*). Пор. *γοητεύεις* *με* καὶ *φαρμάττεις* καὶ *ἀτεχνῶς κατεπλάθεις* (Menp 80a). Сократівський *фармаκον* зображується як отрута, яка діє через укус гадюки (Sym. 217e-218a). – [слот «*протиприродність*»]. Спільним між промовама Сократа й отруйною речовиною є те, що вони проникають в саме таємне нутро душі та тіла, щоб ним завладіти, доводячи до філософської одержимості чи навіть діонісійського трансу (*τῆς φιλοσόφου μανίας τε καὶ βακχείας* (Sym. 218b)). У діалозі «Критій» (106b) філософське знання (*ἐπιστήμην*) також характеризується поняттям *φάρμακον*, але вже з інверсійною, позитивної конотацією, як «цілющий дієвий засіб, найдосконаліший (*φάρμακον ... τελεώτατον*) і найкращий з усіх ліків (*ἄριστον φαρμάκων*)». Отже, «обернений» *фармаκον*, це не що інше, як початок пізнання і розкриття істини. – [слот «*ефективність*»].

Пам'ятаємо, що в Горгія робота «творців оманливого слова» *ψευδῆ λόγον πλάσαντες* (11) не обмежувалася зміною когнітивних установок, більш того, ця зміна цілком залежала від емоційного стану *τὴν τῆς ψυχῆς τάξιν* (14), в якому перебувала жертва. Платон достатньо лаконічно представив цей зв'язок між *зміною точки зору* *οἱ ἄν μεταδοξάσωσιν* і пережитими *емоціями задоволення чи страху* *ἢ ὕφ' ἡδονῆς ... ἢ ὕπὸ φόβου* (Rp. 413c₂₋₃) – [слоти «*зміна*»].

емоційного та когнітивного стану)]. У своїх психологічних спостереженнях Платон користувався також і соціологічним ракурсом горгієвої метафори «магії», прирівнюючи жертв маніпуляції до «заворожених»: τοὺς μὴν γοητευθέντας ... κληθέντας (Rp. 413c₁₋₂). У діалозі «Софіст» він завдяки Горгію компактно пов'язує відоме «магічне» слово γοητεύειν з мистецтвом створення ілюзій (εἰδῶλα λεγόμενα) та симулякрів істини (ποιεῖν ἀληθῆ δοκεῖν Rp. 234c₆₋₇) по відношенню до недосвідчених або далеких від пошуку істини людей (τοὺς νέους καὶ ἔτι πόρρω τῶν πραγμάτων τῆς ἀληθείας ἀφεστῶτας Rp. 234c₄₋₅). – [слот «семантична сугестія», «легковірність цільової аудиторії»].

Проте загалом у IV ст. до н.е. магічна модель впливу на адресата не користувалася популярністю у філософських та риторських колах [15, с. 47-66; 18, с. 336-7]. Про це зайвий раз свідчить відсутність в Ісократі й Аристотелі таких слів, як γοητεία, μαγεία, θέλγειν, κληεῖν. Водночас в обох авторів можна знайти слово ψυχαγωγεῖν – з тією ж магічною конотацією, що й γοητεύειν, а саме: «викликати душі померлих», що, по своїй суті означало «з'єднуватися з об'єктом бажання», активізувати емоційні реакції. Аристотель вживає його двічі, описуючи стан хвилювання, який викликає як вербальна (αἶ τε περιτέτεια καὶ ἀναγνωρίσεις Poet. 1450a₃₃), так і візуальна (ὄψις 1450b₁₆) частини трагедії, так само як Горгій розділяв аудіальний та візуальний різновиди риторики. – [слоти «зміна емоційного та когнітивного стану», «семантична та візуальна сугестія»].

Ораторський дискурс

Те, що в кін. IV ст. до н.е. концептуальна метафора магії та соматична модель мисленнєвої діяльності втратила свою актуальність, можна пояснити, зокрема, тим, що методи магічної медицини на той момент вважалися ненауковими. Показово, що кількість κατὰδεσμοί знижується, а вже до сер. III ст. до н.е. ці показники сягають майже нуля. Але ситуація суттєво змінилася в добу пізньої античності, коли в II ст. н.е. розпочався наступний значний підйом зацікавленості в магічних практиках, який тривав до V ст. н.е. [14, с. 1347]. Ймовірно, під впливом контактів зі східними культурами, більшість грецьких і римських лікарів імперського періоду схвалювали і навіть прописували магічні засоби зцілення. Наприклад, Гален, який загалом вважав магічні практики забобонами, визнає ефективність деяких амулетів, хоча при цьому ставить під питання механізм їхньої дії (De simpl. med. temp. ac fac. 6.10 [11.859-861 K.]). Він навіть відтворює ряд формул (Gal. De comp. med. sec. loc. 2.2 [12.573 K.]), що використовував Архіген – відомий лікар часів Траяна, на якого сам Гален доволі часто посилався у своїх фармацевтичних творах. На думку П. Гайар-Севкс [17, с. 202] збережені писемні джерела створюють враження, що, на відміну від класичного періоду, в

елліністично-римську епоху практично всі магічні практики, включаючи замовляння, позитивно сприймалися більшістю лікарів.

Прикметно, що саме в I-II ст. н. е. на сторінки риторичних трактатів повертається і магічна метафорика, а також висока оцінка ритмізованої прози. Ідея порівняння риторики і магії у первинному її вигляді зацікавлює таких авторів, як Діонісій Галікарнаський, Елій Аристид і Псевдо-Лонгін [18, с. 337].

У багатьох місцях Діонісій Галікарнаський (D. N. Dem. 39.212, Comp. 11.38, 3.11) описує художню прозу і поезію як такі, що здатні зачаровувати (γοητεύειν) і заворожувати (κληεῖν). Більш того, аналізуючи промови Демосфена, він приходиться до висновку, що саме цей оратор є найбільш ефективним промовцем, який подобався афінській публіці (D. N. Dem. 35.207), зачарований (γοητευθέντας) особливим стилем поєднання слів (ὕπο τῆς συνθέσεως). – [слоти «примус», «ефективність»]. Цей особливий демосфенівський стиль сиренічної гармонії (διὰ τὰς σεῖρηνας τὰς ἐπὶ τῆς ἀρμονίας) змушував афінян відмовлятися від ганебних вчинків. – [слот «зміна когнітивних установок»]. Говорячи про свої власні відчуття він звертає увагу на душевний підйом ἐνθουσιῶν і пережиті емоційні коливання δεῦρο κάκεισε ἄγομαι, πάθος ἕτερον ἔξ ἑτέρου μεταλαμβάνων, починаючи від зневіри до страху, потім жалю, і нарешті, до гніву та ненависті. – [слот «зміна емоційного стану»]. Усі ці емоції, на його погляд, здатні формувати суспільну думку – ὅσα κρατεῖν λέφοικεν ἀνθρωπίνης γνῶμης. При цьому значну роль у цьому процесі Діонісій відводить формуванню різноманітних ілюзій (ποικίλας [р. 177] ... φαντασίας) – [слот «семантична сугестія»], заражених духом елевсинських пісень (τὰ μητρῶα), корібантийства (τὰ κορυβαντικά) і подібної культової музики – [слот «звукова сугестія»].

Автор трактату «Про піднесене» також чимало уваги приділяє ритму в естетичному сприйнятті творів (Subl. 39.4-41). Порівнюючи літературні та музичні твори, він твердить, що так само, як видає дивовижні чари (θέλητρον) кіфара (Subl. 39.2), звуки флейти своїм ритмом і тоном емоційно впливають навіть на далеку від музики людину. – [слот «звукова сугестія»]. Останній приклад напевно відсилає до апокрифічного переказу про Горгія, який на запитання «чому фессалійці є єдиними людьми, яких ти не обмануєш?» відповів, що «їм бракує музичного слуху, щоб бути введеними в оману» [22, с. 102]. Ця історія нагадує, що для Горгія чутливість до звуків уможливлювала успіх риторичної дії. Мати «музичний слух» якоюсь мірою означало знатися на ірраціональному і сприймати слова як елемент гри і чуттєвого задоволення. Але, продовжує автор «Про піднесене», такий вплив музики – це лише слаба подоба і неточний відблиск сили переконування (καὶ τοιαῦτα εἰδῶλα καὶ μῦμήματα νόθα ἐστὶ λειθοῦς – Subl. 39.3). – [слот «сила»].

Схожим чином заключає і Псевдо-Лонгін: мовна гармонія заворожує (κηλεῖν) нас і, повністю оволодівши нашими почуттями – [слот «**зміна емоційного стану**»], прилучає нас до чогось величного, достойного, високого, тобто до всього благородного, чим вона сама наповнена – [слот «**зміна когнітивних установок**»] (Subl. 39.3).

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У результаті лінгвокультурологічної реконструкції тексту «Похвала Єлені» Горгія та інших творів давньогрецької літератури була виявлена структура концепту МАГІЯ, який утворюють слоти: «*примус*», «*протиприродність*», «*ефективність*», «*легковірність цільової аудиторії*»; «*звуківий / зоровий / семантичний вплив*»; «*зміна емоційного та когнітивного стану*». Шляхом актуалізації даної фреймової моделі автору вдалося описати та виявити сутність новітнього для грецької культури V-IV ст. до н.е. феномену – риторичної маніпуляції, який виступив у ролі метафоричного референта. Крім того, у межах слотів «*примус*» та «*легковірність цільової аудиторії*» були задіяні метафоричні переноси семантики «магічного» лексикону на позначення нових явищ непередметної дійсності (πειθῶ, ἀμαρτήμα, ἀπατήμα): ἡ δύναμις τῆς ἐπιδείας (Hel. 10), **μαγείας** δισσαὶ τέχνηαι αἶ εἰσι ψυχῆς ἀμαρτήματα καὶ δόξης ἀπατήματα (10), ἡ πειθῶ ... **τὴν ψυχὴν ἐτυπώσατο** (13), διὰ δὲ τῆς ὄψεως **ἡ ψυχὴ ... τυπύται** (15), οἱ δὲ πειθοῖ ... τὴν ψυχὴν **ἐφαρμάκευσαν** καὶ **ἐξεγοήτευσαν** (14). Таким чином, проведений аналіз основних фреймових блоків у «Похвалі Єлені» Горгія та наявних у них когнітивних метафор виявив багаторівневу будову концептуальної метафори «риторика як магія» та її сугестивний потенціал. Зредуквану форму цієї «метафори у світі» можна виявити також у творах Платона, Діонісія Галікарнаського та Псевдо-Лонгіна.

Складається враження, що серед розглянутих нами авторів єдиним, хто звернув увагу на методологічну подібність між риторикою і медициною, з огляду на вжиті Горгієм медичні терміни і метафори, виявився Платон. Причому, якщо медична метафорична концептуалізація риторики мала в нього позитивні конотації, то магічна – однозначно негативні. Проте аксіологія магічної метафори суттєво змінилася у пост-класичну епоху. З відродженням в елліністично-

римський період інтересу до магії у медичній сфері повертається інтерес і до магічних метафор у сфері красномовства. Не задовольняючись психагогічними формулюваннями Ісократів і Аристотеля, більш стриманими щодо магічних конотацій, ритори I-II ст. н. е., відчули потребу звернутися до тексту Горгія і запозичили в нього багатий набір «магічної» термінології для розробки проблеми поєднання слів у сенсі естетичних прийомів звучання. Істотно, що калькування горгієвої концептуальної метафори «риторика як магія» не було поверхневим, про що свідчить подібність її фреймової структури у творах Діонісія Галікарнаського та Псевдо-Лонгіна. Водночас в елліністичній риторичній теорії зникли негативно марковані слоти: «*протиприродність*» та «*легковірність цільової аудиторії*», а також поняття з амбівалентною трактовкою, такі як *φάρμακον*. Таким чином, хоча загалом горгієва модель риторичного впливу за зразком магії в елліністичних авторів залишилася в силі, зняття негативних конотацій з технічної магічної лексики, імовірно, під впливом тогочасних поглядів у медицині, засвідчило те, що проблема маніпулятивного використання слова фактично була знята, як і спроба цілісного психосоматичного погляду на проблему співвідношення мови і мислення.

З огляду на те, що у творі «Похвала Єлені» Горгію мимохіть довелося зануритися у проблематику сугестії та сприйняття візуальних образів, подальшу *перспективу* дослідження вбачаємо у лінгвістичній реконструкції його моделі вербального та візуального впливу на свідомість шляхом вивчення валентних зв'язків та виявлення контекстуальних імплікатур таких ключових когнітивних понять, як: *ψυχή*, *δόξα*, *πίστις*, *ὄψις*, *μνήμη*, *φρόνημα*, *νόημα* тощо. Це дозволить зіставити між собою імпліцитну та експліцитну (заявлену в його філософському трактаті «Про не-існуюче») теорію чуттєвого пізнання, а також порівняти її із сучасними поглядами на цю проблему. Інший напрямок вивчення давньогрецьких медико-магічних метафор може бути пов'язаний з їхнім вживанням у текстах не лише теоретиків, а й практиків красномовства. Наприклад, одна така спроба була нещодавно здійснена Allison E. Das (2019) [10] на матеріалі творів Демосфена.

Література

1. Бугаева Л. Д. Метафора в интертексте. *Интертекстуальный анализ: принципы и границы*. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2018. С. 49–64.
2. Деррида Ж. Фармація Платона. *Derrida J. La pharmacie de Platon. Tel Quel 32-33 (n°s 32–33)*, 1968. URL: <http://pharmacie.narod.ru/> (дата звернення: 10.09.2019).
3. Кобозева И. М. К формальной репрезентации метафор в рамках когнитивного подхода. *Труды международного семинара Диалог – 2002 «Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии»*. Москва : Наука, 2002. С. 188–194. URL: <http://www.dialog-21.ru/digest/2002/articles/kobozeva/> (дата звернення: 16.09.2019).

4. Кульчицкая Л.В. Понятия «когнитивная» и «концептуальная» метафора в отечественной лингвистике раннекогнитивного периода. *Вестник государственного университета. Романо-германская филология* 2012. Вып. 11. С. 85-90.
5. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
6. Поліщук А.С. (2019) Концептуальна метафора Горгія «риторика як магія» та її еволюція в риторичних трактатах класичного та елліністичного періодів *Science and Education a New Dimension. Philology*. vol. VII (57). is. 191 С. 44-50.
7. Салатова Л. М., Сурменева Ю. В. Морбиальная метафора политического кризиса на Украине в масмедийных дискурсах России и США. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2017. № 5 (71), ч. 1. С. 140–144.
8. Ульман С. Семантические универсалии. *Новое в лингвистике*. Москва : Прогресс, 1970. № 5. С. 250–299.
9. Чудинов А. П. Спортивная метафора в современном российском политическом дискурсе. *Вестник ВГУ, Серия лингвистика и межкультурная коммуникация*, 2001. № 2. С. 26–31. URL: http://www.vestnik.vsu.ru/content/lingvo/2001/02/toc_ru.asp (дата звернення: 10.09.2019).
10. Allison E. Das. Health, Harm, and the Civic Body: Medical Language in the Speeches of Demosthenes. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 2019. Is. 59 P. 340–367.
11. Beekes R. Etymological Dictionary of Greek. R. Beekes with the assist. of L. van Beek, vol. I-II. Leiden and Boston: Brill, 2010.
12. Cheak A. Magic through the Linguistic Lenses of Greek μάγος, Indo-European *mag(h)-, Sanskrit mâtâ and Pharaonic Egyptian heka. *Journal for the Academic Study of Magic*, 2004. Is. 2. P. 260–286.
13. Collins D. Magic in the Ancient Greek World. Blackwell Publishing Ltd, 2008. 207 p.
14. Curbera J. B., Jordan D. R. The language of Greek *katadesmoi* and magical papyri. *A history of Ancient Greek: from the Beginnings to Late Antiquity* / Ed. A.-F. Christidis. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. P. 1347–1354.
15. Dickie M. W. Magic and magicians in the Greco-Roman world. London & NY : Taylor & Francis e-Library, 2005. 371 p.
16. Entralgo L. Therapy of the Word in Greek Medicine. Baltimore : The Johns Hopkins Press, 1970. 212 p.
17. Gaillard-Seux P. Magical formulas in Pliny's natural History: origins, sources, parallels. *'Greek' and 'Roman' in Latin Medical Texts: Studies in Cultural Change and Exchange in Ancient Medicine*. Ed. By Brigitte Maire. Leiden: Brill, 2014. P. 201–223.
18. de Jonge C. C. The magic of poetic speech: Gorgias, Dionysius and 'Longinus'. *Between grammar and rhetoric: Dionysius of Halicarnassus on language, linguistics and literature*. Leiden, Boston : Brill, 2008. P. 332–366.
19. Maillat D., Oswald S. Defining Manipulative Discourse: The Pragmatics of Cognitive Illusions. *International Review of Pragmatics*. 2009, vol. 1. P. 348–370.
20. Pokorny Ju. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern : Francke, 1951.
21. Rigotti E. Towards a typology of manipulative processes. *Manipulation and Ideologies in the Twentieth Century: Discourse, language, mind*. Ed. by L. de Saussure and P. J. Schulz L. de Saussure and P. Schulz (eds.), 2005. P. 61–83.
22. Roth A. D. Reciprocal influences between rhetoric and medicine in ancient Greece. An Abstract of a thesis for the PhD Dissertation, University of Iowa 2008. P. 1–134. URL: <https://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1188&context=etd> (дата звернення: 17.03.2018).
23. Untersteiner M. The Sophists. Transl. K. Freeman. Oxford: Blackwell, 1954. 361 p.

References

1. Bugayeva L.D. (2018). Metafora v intertekste [Metaphor in intertext] Inter-tekstual'nyy analiz: printsipy i granitsy: sb.nauchn.statey [Intertextual analysis: principles and boundaries: collection of scientific articles] St.Petersburg : Publishing House of St.Petersburg.university, 49–64.
2. Derrida J. (1968) Farmatsiya Platona [Pharmacy of Plato] Tel Quel. n°s 32–33. Available at: <http://pharmacie.narod.ru/>
3. Kobozeva I.M. (2002) K formal'noy reprezentatsii metafor v ramkakh kognitivnogo podkhoda [To the formal representation of metaphors in the framework of the cognitive approach] Trudy mezhdunarodnogo seminarâ «Komp'yuternaya lingvistika i intellektual'nyye tekhnologii» [Proceedings of the international seminar "Computer Linguistics and Intelligent Technologies"]. Moscow : Nauka, 188–194. Available at: <http://www.dialog-21.ru/digest/2002/articles/kobozeva/>
4. Kul'chitskaya L.V. (2012) Ponyattya «kohnitivnoyi» ta «kontseptual'noyi» metafory u vlasniy linhvistytyi rannekohnitnoho period [The concepts of “cognitive” and “conceptual” metaphor in Russian linguistics of the early cognitive period]. Visnyk derzhavnoho universytetu. Romano-hermans'ka filolohiya [Bulletin of the State University. Romano-Germanic Philology]. no. 11, 85-90.
5. Lakoff J. (2004) Metafory, kotorymi my zhivem [Metaphors that we live by] Moscow : Editorial URSS. 256 p. (in Russian)
6. Polishchuk A.S. (2019) Kontseptual'na metafora Horhiyi «rytoryka yak mahiya» ta yiyi evolyutsiya u rytorychnykh traktatakh klasychnoho ta ellinistychnoho periodiv *Science and Education a New Dimension. Philology*. vol. VII (57). no. 191, 44-50.
7. Salatova L. M., Surmeneva J.V. (2017) Morbial'naya metafora politicheskogo krizisa na Ukraine v masmediynykh diskursakh Rossii i SSHA [Morbial metaphor of the political crisis in Ukraine in the media discourses of Russia and the USA] Filologicheskiye nauki. Voprosy teorii i praktiki [Philological Sciences. Questions of theory and practice] Tambov: Gramota, no. 5, vol. 71, part. 1., 140–144.
8. Ulman S. (1970) Semanticheskiye universalii [Semantic universals] Novoye v lingvistike [New in linguistics] Moscow : Progress, vol. 5, 250–299.

9. Chudinov A. P. (2001) Sportivnaya metafora v sovremennom rossiyskom politicheskom diskurse [Sports metaphor in contemporary Russian political discourse] Vestnik VGU, Seriya lingvistika i mezhkul'turnaya kommunikatsiya [Bulletin of the Voronezh State University, Series of Linguistics and Intercultural Communication] Voronezh (electronic journal), vol. 2, 26–31. Available at: http://www.vestnik.vsu.ru/content/lingvo/2001/02/toc_ru.asp
10. Allison E. Das. Health, Harm, and the Civic Body: Medical Language in the Speeches of Demosthenes. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 2019. Is. 59 P. 340–367.
11. Beekes R. (2010) Etymological Dictionary of Greek / R. Beekes with the assist. of L. van Beek, vol. I-II. Leiden and Boston: Brill.
12. Cheak A. (2004) Magic through the Linguistic Lenses of Greek mágos, Indo-European *mag(h)-, Sanskrit mâyâ and Pharaonic Egyptian heka // Journal for the Academic Study of Magic, no. 2, 260–286.
13. Collins D. (2008) Magic in the Ancient Greek World. – Blackwell Publishing Ltd. 207 p.
14. Curbera J.B., Jordan D.R. (2007) The language of Greek *katadesmoi* and magical papyri. A history of Ancient Greek: from the Beginnings to Late Antiquity. Cambridge : Cambridge University Press, 1347–1354.
15. Dickie M. W. (2005) Magic and magicians in the Greco-Roman world. – London & NY : Taylor & Francis e-Library. 371 p.
16. van der Eijk Ph. J. (2005) The heart, the brain, the blood and the pneuma: Hippocrates, Diocles and Aristotle on the location of cognitive processes. *Medicine and Philosophy in Classical Antiquity: Doctors and Philosophers on Nature, Soul, Health and Disease*. Cambridge University Press, 119–138.
17. Entralgo L. *Therapy of the Word in Greek Medicine*. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1970. 212 p.
18. Gaillard-Seux P. (2014) Magical formulas in Pliny's natural History: origins, sources, parallels. 'Greek' and 'Roman' in Latin Medical Texts: Studies in Cultural Change and Exchange in Ancient Medicine. Leiden: Brill, 201–223.
19. de Jonge C.C. (2008) The magic of poetic speech: Gorgias, Dionysius and 'Longinus'. Between grammar and rhetoric: Dionysius of Halicarnassus on language, linguistics and literature. Leiden, Boston: Brill, 332–366.
20. Maillat D., Oswald S. (2009) Defining Manipulative Discourse: The Pragmatics of Cognitive Illusions. *International Review of Pragmatics*, vol. 1, 348–370.
21. Pokorny Ju. (1951) *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke.
22. Rigotti E. (2005) Towards a typology of manipulative processes. *Manipulation and Ideologies in the Twentieth Century: Discourse, language, mind*. John Benjamins Publishing Company, 61–83.
23. Roth A. D. (2008) Reciprocal influences between rhetoric and medicine in ancient Greece. [PhD Thesis]. University of Iowa, 1–134. Available at: <https://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1188&context=etd>
24. Untersteiner M. *The Sophists*. Oxford: Blackwell, 1954. 361 p.

Полищук (Шадчина) Анна Сергеевна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры общего языкознания, классической филологии и неозллинистики, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (14, бульв. Тараса Шевченко, Киев, 01601, Украина); e-mail: omagio@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6953-2935>

Polishchuk (Shadchina) Anna S., Ph.D. (Philology), Associate Professor, Department of General Linguistics, Classical Philology and Neohellenistic Studies, The Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv (14, blvd. Shevchenka, Kyiv, 01601, Ukraine); e-mail: omagio@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-6953-2935>

Антирезультативність в латинській мові

Богдан Васильович Чернюх

доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри класичної філології,

Львівський національний університет імені Івана Франка

(вул. Університетська 1, м. Львів 79000);

e-mail: cherboh@gmail.com; orcid.org/0000-0002-0927-0512

У статті розглядається семантична зона антирезультативності (відсутності результату) та засоби її вираження в латинській мові. Представлена у вигляді недосягнутого або анульованого результату, вона виражається граматичними і лексичними засобами.

Недосягнутий результат може реалізуватись у трьох напрямках: тимчасове припинення ситуації, яке не виключає можливості її наступного продовження (перервана дія); спроба суб'єкта досягти результату (намірена дія); припинення ситуації у точці, максимально наближеній до фіналу. Припинення ситуації з її можливим продовженням і логічним завершенням виражається виключно на лексичному рівні за допомогою фазових дієслів з семантикою припинення (*desino, desisto, cesso*) або обставинних показників, які вказують на відсутність результату до певного моменту (*nondum*). При цьому основна роль відводиться контексту. Засобом вираження наміреної, але не реалізованої дії, виступає імперфект (т. зв. *imperfectum de conatu*), конативне значення якого виникає завдяки взаємодії акціональної семантики предикатів (переважно телічні дієслова) та контексту і може трактуватись як прагматична імплікатура. Експліцитно намірена дія також виражається синтагмами з дієсловами відповідної семантики (типу *conor, tempto + infinitive*).

Припинення ситуації у критичній точці близькій до завершення трактується у статті як проксимативність (часткова результативність). Вона реалізується виключно на лексичному рівні за допомогою прислівників *raepe* та, рідше, *prope*. Засобом вираження анульованого результату є *plusquamperfectum*.

Антирезультативність латинського імперфекта, як і антирезультативність плюсквамперфекта є наслідком прагматичної імплікатури, яка виникає під впливом контексту та/або комунікативної ситуації. У першому випадку відсутність результату можна розглядати як імплікатуру дуративності, якщо відсутня інформація про досягнення фінальної точки, а лише повідомляється про розвиток ситуації у напрямку до неї. Антирезультативне значення плюсквамперфекта зумовлене властивим для цієї часової форми замкнутим часовим інтервалом і зв'язком із вторинною точкою відліку.

Ключові слова: латинська мова, антирезультативність, імперфект, конатив, проксиматив, плюсквамперфект, імплікатура, контекст

Чернюх Б. В. Антирезультативность в латинском языке. В статье рассматривается семантическая зона антирезультативности (отсутствия результата) и средства ее выражения в латинском языке. Представленная в виде недостигнутого или аннулированного результата, антирезультативность реализуется с помощью грамматических и лексических средств.

Недостигнутый результат может реализоваться в трех направлениях: временном прекращении ситуации, которое не исключает возможности ее последующего продолжения (прерванное действие); попытке субъекта достичь результат (намеренное действие); прекращение ситуации в точке максимально приближенной к финалу.

Прекращение ситуации с ее возможным продолжением и логическим завершением выражается исключительно на лексическом уровне с помощью фазовых глаголов со значением прекращения (*desino, desisto, cesso*) либо обстоятельственных показателей, указывающих на отсутствие результата до определенного момента (*nondum*). При этом основная роль принадлежит контексту.

Средством выражения намеренного, но нереализованного действия, выступает имперфект (т. наз. *imperfectum de conatu*), конативное значение которого обусловлено взаимодействием акциональной семантики предикатов (преимущественно телічные глаголы) и контекста и может рассматриваться как прагматическая имплікатура. Експліцитно намеренное действие также выражается синтагмами с глаголами с соответственной семантикой (типа *conor, tempto + infinitive*).

Прекращение ситуации в критической точке, близкой к завершению, рассматривается в статье как проксимативность (частичная результативность). Она реализуется исключительно на лексическом уровне посредством наречий *raepe* и, реже, *prope*.

Средством выражения аннулированного результата выступает плюсквамперфект.

Антирезультативность латинского имперфекта, как и антирезультативность плюсквамперфекта является следствием прагматической имплікатуры, возникающей под влиянием контекста и/или коммуникативной ситуации. В первом случае отсутствие результата можно рассматривать как имплікатуру дуративности, если отсутствует информация о достижении финальной точки, а лишь сообщается о развитии ситуации по направлению к ней. Антирезультативное значение плюсквамперфекта обусловлено свойственным этой временной форме замкнутым временным интервалом и связью с вторичной точкой отсчета.

Ключевые слова: латинский язык, антирезультативность, конатив, проксиматив, плюсквамперфект, имплікатура, контекст

Chernyukh B. V. Anti-resultativity in Latin

The paper examines the semantic domain of anti-resultativity (absence of result) as well as lingual means of its rendering in Latin. It has been made explicit that anti-resultativity denoting unreached or cancelled result is verbalized through grammatical and lexical means.

An unsuccessful result can be realized in three directions: temporary cessation of the situation, which does not exclude the possibility of its further continuation (interrupted action); the subject's attempt to achieve the result (a deliberate action); ending the situation at the point that is as close as possible to the finale.

The termination of a situation with its possible continuation and logical ending is expressed solely at the lexical level with the help of phase verbs with termination semantics (*desino, desisto, cesso*) or circumstantial indices that indicate the absence of a result until a certain moment (*nondum*). The main role is given to the context.

The means of expressing a deliberate but not realized action is the imperfect (so-called imperfectum de conatu), the conative meaning of which arises due to the interaction of the actional semantics of predicates (mainly telic verbs) and context and can be interpreted as pragmatic implicature. Explicitly intended action is also expressed by syntagmas with verbs of the corresponding semantics (*conor, tempto + infinitive*).

Termination of a situation at a critical point close to completion is treated in the article as proximity (partial resultativity). It is implemented exclusively at the lexical level with the help of the adverbs *paene* and, more rarely, *prope*.

Plusquamperfectum is used to express cancelled result.

The anti-resultative meanings of the Latin *imperfectum*, as well as that of *plusquamperfectum*, are consequences of the pragmatic implicature that arises under the influence of the context and/or under the influence of the communicative situation. In the first case, the lack of result can be considered as an implication of durability, if there is no information about reaching the final point, but only the situation is advised towards it. The anti-resultative meaning of the *plusquamperfectum* is due to the inherent time interval of the time frame and the connection to the secondary reference point.

Keywords: Latin language, antiresultative, Imperfectum, conative, proximate, Plusquamperfectum, implicature, context

Поряд із семантичною зоною результативності, яка доволі детально описана як у окремих мовах [4; 13; 25], так і в типологічній перспективі [23], у деяких дослідженнях виділяється її антипод, т. зв. «антирезультативність» [2; 18, с. 194; 34, с. 149-150], тобто відсутність результату. Певною мірою антирезультативність перегукується із поняттям «непродовженого минулого» (*discontinuous past*) – минулої ситуації безвідносно до теперішнього [29].

Відносно «молодий» статус антирезультативності зумовив станом на сьогодні порівняно нечисленні дослідження цієї семантичної зони, що визначає **актуальність** представленої розвідки. При цьому до аналізу залучались лише дані сучасних мов, тоді як давні, зокрема латинська, залишались поза полем зору, хоч і тут є усі підстави стверджувати наявність антирезультативності.

Метою статті є спроба аналізу згаданої семантичної зони у латинській мові, залучаючи до аналізу твори римських авторів різних історичних періодів.

Позначаючи досягнення певного стану, результативність є ознакою передовсім телічних ситуацій (Вендлерівські *accomplishments* та *achievements*) і ілюструє нормальний перебіг ситуації до фінальної фази та того, що слідує за нею. Однак, іноді нормальний хід подій може порушуватись і очікуваний результуючий стан є відсутнім. При цьому, як відзначає В. Плуґян [2], можливі три типи порушення нормального розвитку ситуації:

1) кінцева точка не була досягнута – процес був перерваним у своїй серединній фазі;

2) перехід від фінальної точки до результуючого стану не відбувся – процес завершився, але не виник новий стан;

3) результуючий стан виник, але з певних причин перестав існувати.

Як видається, другий тип є властивим для ателічних ситуацій, які не передбачають результату *par excellence*, тому ми залишаємо його поза розглядом.

2.1. Недосягнутий результат

Недосягнутий результат у найзагальнішому вигляді можна охарактеризувати як зупинку у

русі ситуації до кінцевої межі. Ця ознака може реалізуватись у трьох напрямках:

а) тимчасове припинення ситуації, яке не виключає можливості її наступного продовження;

б) спроба або намір суб'єкта досягти результату;

в) припинення ситуації у точці, яка максимально наближена до фіналу.

У першому випадку можливе продовження і логічне завершення ситуації з наявністю результату. Даний параметр виражається виключно на лексичному рівні за допомогою фазових дієслів з семантикою припинення (*desino, desisto, cesso*) або обставинних показників, які вказують на відсутність результату до певного моменту (типу *nondum*). При цьому основна роль відводиться контексту. З огляду на сильну контекстуальну залежність і факультативність ознаки (не)результативності він вилучається із розгляду.

Намір або спроба (здебільшого невдалі) суб'єкта досягти результату характеризується у мовознавстві як конативність [31, с. 284]. Подібно до інших мов конативність в латині може виражатись різними засобами, серед них частковою інтерпретацією імперфективного аспекту, т. зв. *imperfectum de conatu* [22, с. 72; 27, с. 228; 28, с. 420]. Приклади (1 а-б).

1 а) *Veniebatis in Africam... Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere* (Cic. Lig. 24) “*Ви намагались прийти у Африку... Але вам не дозволили вступити у провінцію*”.

1 б) *Talibus Aeneas ardentem .../lenibat dictis animum* (Verg. Aen. 6, 467-468) “*Такими словами... Еней намагався заспокоїти розбурхану душу*”.

Імперфект, об'єднуючи «реальну» і «віртуальну» складові [19, с. 83, 94; 20, с. 7; 21, с. 185; 22, с. 52-53], лише вказує на реалізацію проміжної фази телічної ситуації, залишаючи відкритим питання про можливість її подальшого розвитку. Перехід від дуративного значення, властивого імперфекту, до конативного полягає лише у додатковій інформації про те, що ситуація не отримала логічного завершення (як правило, всупереч наміру суб'єкта). Конативність можна розглядати як імплікатуру дуративності [30, с. 118], якщо відсутня інформація про досягнення фінальної точки, а лише

повідомляється про розвиток ситуації у напрямку до неї.

Конативна інтерпретація переважно характерна для телічних дієслів [12, с. 303; 28, с. 420]. Згідно з поширеною думкою, «аспектуальний конфлікт» [24, с. 177] або «імперфективний парадокс» виникає у телічних предикатах унаслідок розходження між аспектуальною семантикою форми і акціональним характером предикатів [10, с. 467]. Однак, приписувати конативне значення імперфекту телічних предикатів було б перебільшенням, оскільки для його реалізації, окрім відповідної акціональної та лексичної семантики, є необхідним певний контекст, у тому числі й екстралінгвістичний, який вказує на нереалізованість ситуації [11, с. 247, 249; 26, с. 302; 32, с. 364]. Як стверджує В. Плунгян [2], конативність не виникає внаслідок суміщення «протилежних» значень дуративності і телічності, оскільки телічні дієслова з показником дуративності позначають передовсім дію, яка не досягла межі, і лише в окремих випадках – дію, про яку відомо, що вона не відбулась.

Конативну семантику, хоч і рідше, може отримувати імперфект, утворений від ателічних дієслів (1 г):

1 г) ... (*mulier*), *quo maturius stupratorem suum tegminis cruciatu liberaret, ... suadebat maritum temperius quieti decedere. At ille ... prorsus ieiunus, mensam potius ... postulabat* (Apul. Met. 9, 26) “(Жінка), щоб швидше звільнити свого коханця від страждань ув’язнення, намагалась переконати свого чоловіка швидше відійти до спочинку. А він...все ще голодний натомість вимагав поїсти”.

До певної міри встановлення конативного значення хибує на суб’єктивність, тому одна і та ж ситуація може трактуватись як намірена або сприйнята у процесі реалізації. У реченні «*pallam ad phrygionem [...] // ferebat...*» (Pl. Men. 563 – 564) “він ніс плац до гантувальника...”, де імперфект *ferebat* іноді трактувався як конативний «хотів нести» [6, с. 149; 14, с. 121], ніщо не заважає розглядати його як вираження простої процесуальності, тим більше, що наступні рядки вказують на те, що дія була доведена до кінця: «*...eccum [...] revortitur, // sed pallam non fert*» (Pl. Men. 566 – 567) (“...ось він [...] повертається, але не несе плаца”).

Поряд із *imperfectum de sonatu* спроба може виражатись також експліцитно за допомогою дієслів із відповідним значенням, таких як *sonor*, *tempto*. При цьому лише контекст дозволяє встановити результативність (2 а) чи безрезультатність (2 б) такої спроби.

2 а) **GE.** *Siquis me quaeret rufus.DA.* *Praestost, desine.GE.* *Oh./ At ego obviam conabar tibi, Dave* (Ter. Phorm. 51-52) “**Гета.** Якщо якийсь рудий тут шукатиме (мене). **Дав.** Припини. Він тут.

Гета. Ох! А я, Даве, намагався йти тобі назустріч”.

2 б) (*Caesar*) *conantes dicere prohibuit et in catenas coniecit* (Caes. BG 1, 47) “(Цезар) заборонив їм говорити, коли вони намагались і закував у кайдани”.

Імпліцитно й експліцитно виражену конативність об’єднує те, що вона представляє скеровану до мети дію, у якій діяльність інтерпретується як «спроба», а мета як «успіх».

Про антирезультативність можна говорити, коли ситуація припиняється у своїй критичній точці, яка є близькою до завершення. Дослідники характеризують таке значення як «проксиматив» [2] або авертив [15; 16; 17]. В латині проксиматив виражається за допомогою прислівників («квантифікативних операторів») *paene* та *prope*, які вказують на ступінь чи обсяг адекватності складових висловлювання стосовно відповідних їм елементів ситуації, про яку повідомляється [33, с. 606]. Переважно ці оператори поєднуються із перфектом, а також із *praesens historicum* у функції перфекта та *participium perfecti* (3 а-б), але трапляються випадки їх поєднання і з іншими минулими часами (3 в-г).

3 а) *Fores paene ecfregisti* (Pl. Bacch. 586) “Ті мало не розбив двері”.

3 б) ...*eodem fere tempore pons in Hiberno prope effectus nuntiabatur...* (Caes. B. C. 1, 62) “Тим часом повідомляли, що міст на Гібері був майже завершений...”

3 в) (*Corinthus*) *erat ... posita in angustiis atque in faucibus Graeciae sic, ut terra claustra locorum teneret et duo maria maxime navigationi diversa paene coniungeret...* (Cic. Leg. agr. 2, 87) “(Корінф) був ...розташований у тіснині і при вході у Грецію, так що земля була воротами і майже з’єднувала два моря, дуже відмінні у відношенні судноплавства...”

3 г) ...*hostes ... legiones duas ... adorti paene delessent, ni subito concitus clamor sociorum auxilia coegisset* (Amm. 16, 2, 10) “...вороги ... напавши на два легіони, ... заледве не знищили їх, якщо б крик, який виник раптово, не скликав союзників на допомогу”.

Незважаючи на подібність значень обох згаданих прислівників (пор. [9, s.v. *paene*, *prope*]), між ними, все таки, існує семантична відмінність. Згідно з А. Бертокі, *paene* первинно вказувало на те, що певна ситуація перебувала на волосині від здійснення, тоді як *prope* зберігає переважно просторову семантику, вказуючи на близькість [5, с. 465-466]. У комедіях Плавта і Теренція *prope* засвідчено виключно з локативною семантикою, а його вживання для вираження неефективності дії було міноритарним і спостерігається у пізніші періоди [12, с. 327].

Як згадувалось вище, результат і його відсутність можливий лише у телічних предикатів. При цьому, однак, можна говорити про різні

прагматичні імплікатури, залежно від сполучуваності згаданих прислівників з різними акціональними типами предикатів. Поєднуючись з евентивними предикатами (achievements), *paene* поширюється на весь обсяг ситуації (4 а), а вживаючись з предикатами «досягнення» (accomplishments), лише на її частину (4 б) [10, с. 308].

4 а) *Paene oblitus sum relicuom dicere* (Plaut. *Poen.* 118) «Я майже забув сказати тобі решту».

4 б) *heri ... id quod quaerebatur paene explicatum est, ut tota fere quaestio tractata videatur* (Сіс. *Ac.* 2,10) «те, що ми розглядали вчора, є майже поясненим, тож усе питання здається майже обговореним».

У останньому випадку можна говорити про часткову результативність або партитивно-результативне значення і «*paene explicatum est*» вказує на те, що була пояснена лише частина питання, але не питання повністю.

Партитивно-результативне значення також представлено у *iam paene*, де маркером часткової реалізації ситуації виступає *iam* (5 а-б).

5 а) ...*quia videbam Italici belli et civilis historiam iam a te paene esse perfectam* (Сіс. *Fam.* 5, 12, 2) «...тому що я бачив, що історія італійської і громадянської війни майже вже завершена тобою».

5 б) *Sex milia annorum iam paene complentur, ex quo hominem diabolus inpugnat* (Сурр. *Fortunat.* *Praef.* 23) «Вже майже виповнюється шість тисяч років відтоді, як диявол веде боротьбу з людиною».

2.2. Анульований результат

Протилежністю недосягнутого результату є анульований результат, який у найзагальнішому вигляді можна сформулювати як «ситуація вже відсутня»: фінальна точка була досягнута, результат настав, але з певних причин він є втраченим. Для вираження цього значення латинська, подібно до низки інших мов використовує спеціалізовану форму, а саме – плюсквамперфект.

Латинський плюсквамперфект (як і його відповідники в інших мовах) є відносним (або абсолютно-відносним [7, с. 65]) часом, який виражає передування в минулому [8, с. 224; 12, с. 320; 14, с. 105; 27, с. 241; 28, с. 455]. Однак, згадане значення не є єдиним притаманним для плюсквамперфекта. Він також може виражати:

а) віддалене минуле: ситуація відбулась давно;

б) неактуальне минуле: ситуація припинилась в минулому і втратила свою вагомість. Сюди ж можна зарахувати значення минулого результату, хоч у багатьох європейських мовах ці два значення «нейтралізуються» у плюсквамперфекті [3, с. 25];

в) нереальну дію: ситуація не відбулась, але могла б відбутись за певних умов;

г) скасований результат: існуючий у минулому результат перестав існувати.

Перші три значення належать до зон темпоральності та модальності, тоді як останнє безпосередньо стосується питання, яке розглядається.

Між згаданими значеннями плюсквамперфекта існує очевидний зв'язок, так що іноді їх важко розмежувати або ж вони виступають єдиним комплексом. Передування може, хоч і не обов'язково [пор. 7, с. 68-69], мати логічним наслідком розташування ситуації у віддаленому минулому, що сприяє її деактуалізації, а відтак появі модальної та антирезультативної семантики. У випадку анульованого результату типовий перебіг подій видається наступним: дія, досягнувши своєї фінальної точки, трансформується у результуючий стан, який відміняється ситуацією, яка слідує (6 а-в).

6 а) *Repudio quod consilium primum intenderam* (Тер. *Andr.* 733) «Відхиляю план, який я запропонував спочатку».

6 б) *Pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat reffectus* (Caes. *civ.* 1,41,1) «Міст, який зруйнувала буря, був майже відновленим».

6 в) *Quasque recondiderat Stygiisque admoverat umbris, // effodiuntur opes...* (Ов. *Met.* 1, 139-140) «(Люди) викопують багатства, які (земля) заховала і прикрила тінню Стиксу...».

Антирезультативність латинського плюсквамперфекта, як і антирезультативність імперфекта має імплікатурну природу. Поява цієї імплікатури зумовлена замкнутим часовим інтервалом і тим, що плюсквамперфект пов'язаний із вторинною точкою відліку [22, с. 106-107], розташованою в минулому, яка протиставляється первинній системі координат *ego – hic – nunc*. Таким чином, відбувається протиставлення двох часових планів — актуального, який охоплює момент мовлення, і неактуального. Використання цієї часової форми дозволяє слухачу домислювати відміненість результату, оскільки при його збереженні вживався би перфект, — так виникає антирезультативність, яка «легко усувається, якщо цього не вимагає комунікативний контекст» [1; 3, с. 41 – 42, 346].

Таким чином, семантична зона антирезультативності, представлена у латині недосягнутим та анульованим результатом, виражається граматичними і лексичними засобами. Недосягнутий результат представлений двома різновидами: наміром суб'єкта виконати дію або її припиненням у максимально близькій до фіналу точці. У першому випадку він виражається формами з імперфективною семантикою (*imperfectum de conatu*) або за допомогою синтагм типу *conor+інфінітив*, у другому – маркером антирезультативності є

квантифікативні оператори раене, проге. Анульований результат представлений одним із вторинних значень плюсквамперфекта. Лексичними засобами виражається також партитивна результативність (поширення результату не на весь обсяг ситуації, а на її частину).

Антирезультативне значення, яке виникає у граматичних формах, є наслідком прагматичної імплікатури, яка зумовлюється контекстом на мікро- чи макрорівні.

Література

1. Майсак Т. А., Татевосов С. Г. Ядерные формы глагольной парадигмы. *Багвалинский язык. Грамматика. Тексты. Словари*. М.: ИМЛИ РАН, 2001. С. 345 – 346.
2. Плунгян В. А. Антирезультатив: до и после результата. Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics1/plungyan-01.htm>.
3. Сичинава Д. В. Типология плюсквамперфекта. Славянский плюсквамперфект. М.: АСТ – ПРЕСС КНИГА, 2013. 384 с.
4. Batiukova O., Bertinetto P. M., Lenci A, Zarcone A. Semantic priming study of Russian aspect and resultati. *Oslo Studies in Language*. 2012. Vol. 4/1. P. 177 – 206.
5. Bertocchi A. Some Semantic and Pragmatic Properties of *paene*. *Akten des VIII. Internationalen Kolloquiums zur lateinischen Linguistik*. Heidelberg: C. Winter, 1996. – P. 457 – 472.
6. Blase H. Tempora und Modi. Genera Verbi. *Historische Grammatik der lateinischen Sprache*/ed. G. Landgraf. Bd. 3/1. Leipzig: V. G. Teubner, 1903. XI, 312 p.
7. Comrie, B. Tense. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. X, 139 p.
8. Ernout A., Thomas F. *Syntaxe latine*. Paris: Klincksieck, 1964. XX, 522 p.
9. Forcellini Ae. *Lexicon totius Latinitatis*. Режим доступа: lexica.linguax.com/forc2.php
10. Haverling, G. V. M. Actionality, tense, and viewpoint. *New Perspectives on Historical Latin Syntax. 2: Constituent Syntax: Adverbial Phrases, Adverbs, Mood, Tense*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2010. P. 277 – 523.
11. Hedin, E. The type-referring function of the Imperfective. *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2000. P. 227 – 264.
12. Hofmann J. B., Szantyr A. *Lateinische Syntax und Stilistik: mit dem allgemeinen Teil der lateinischen Grammatik*. München: Beck, 1965. XCVIII, 935, 89 p.
13. Katz R. M. Jr. *The Resultative in Gothic*. Ph. D Thesis. Athens (Georgia), 2016. 288 p.
14. Kühner, R., Stegmann, C. *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*. Bd. 2. 1. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997. XV, 828 p.
15. Kuteva T. On Identifying an Evasive Gram. Action Narrowly Averted. *Studies in Language*. 1998. Vol. 22/1. P. 113–160.
16. Kuteva, T. *Auxiliation. An Enquiry into the Nature of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press, 2001. VIII, 209 p.
17. Kuteva, T. Grammatical categories and linguistic theory: elaborateness in grammar. *Proceedings of Conference on Language Documentation and Linguistic Theory 2*. London: SOAS, 2009. P. 13 – 28.
18. Malchukov A. L. Towards a Semantic Typology of Adversative and Contrast Marking. *Journal of Semantics*. 2004. Vol. 21(2). P. 177 – 198.
19. Martin R. Temps et Aspect. Essai sur l'emploi des temps narratifs en moyen français. Paris: Klincksieck, 1971. 450 p.
20. Mellet S. L'imparfait de l'indicatif en latin classique: temps, aspect, modalité. – Paris: Société pour l'information grammaticale, 1988. 357 p.
21. Mellet S. Temps, Aspect et Aktionsart. À propos des prétérīts latins. *Miscelanea linguistica Graeco-Latina*. Namur: Société des Etudes Classiques, 1993. P. 183 – 193.
22. Mellet S., Joffre M. D., Serbat G. *Grammaire fondamentale du Latin. Le signifie du verbe*. Louvain; Paris: Peeters, 1994. 474 p.
23. Nedjalkov V. P. (Ed.). *Typology of resultative constructions*. Amsterdam: Benjamin, 1988. XIX, 573 p.
24. Oldsjö F. Tense and Aspect in Caesar's Narrative. Uppsala: Uppsala University, 2000. 544 p.
25. Palomanes Ribeiro R. M. Resultative Constructions in romance languages: a study based on Cognitive Construction Grammar. *Caligrama. Revista de estudios románicos*. 2015. T. 20 (2). P. 95 – 113.
26. Pinkster H. Tempus, Aspect and Aktionsart in Latin (Recent trends 1961–1981). *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: ANRW: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, 2: Prinzipat. 29/ 2. Berlin; New York: de Gruyter. 1983. P. 270 – 319.
27. Pinkster H. *Latin Syntax and Semantics*. London; New York: Routledge, 1990. XII, 320 p.
28. Pinkster H. *The Oxford Latin Syntax 1: The simple clause*. Oxford: Oxford University Press, 2015. XXXII, 1430 p.
29. Plungian, V. A., van der Auwera, J. Towards a typology of discontinuous past marking. *STUF - Language Typology and Universals. Sprachtypologie und Universalienforschung*. 2006. Vol. 59/ 4. P. 317 – 349.

30. Schwellenbach S. The syntax-semantics interface of avertive and proximative in Romance. *Proceedings of the VI Nereus International Workshop "Theoretical implications at the syntax/semantics interface in Romance"*. Arbeitspapier 127. Konstanz: Universität Konstanz, 2013. P. 117 – 134.
31. Vincent N. Conative. *Linguistic Typology*. 2013. Vol. 17. P. 269 – 289.
32. Wheeler A. L. The syntax of the imperfect indicative in early Latin. *Classical Philology*. 1906. Vol. 1.4. P. 357–390.
33. Wołanin H. Gramatyka opisowa klasycznej łaciny w ujęciu strukturalnym. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2012. 820 p.
34. Ziegeler D. Interfaces with English aspect: Diachronic and empirical studies. – Amsterdam: Benjamins, 2006. – XV, 325 p.

References

1. Batiukova, O., Bertinetto, P. M., Lenci, A., Zarccone, A. (2012). Semantic priming study of Russian aspect and resultativity. *Oslo Studies in Language*, 4/1, pp. 177 – 206.
2. Bertocchi, A. (1996). Some Semantic and Pragmatic Properties of *paene*. In A. Bammesberger & F. Heberlein (Eds.). *Akten des VIII. Internationalen Kolloquiums zur lateinischen Linguistik*. Heidelberg: C. Winter, pp. 457 – 472.
3. Blase, H. (1903) Tempora und Modi. Genera Verbi. // *Historische Grammatik der lateinischen Sprache*. III/I. Leipzig: B. G. Teubner.
4. Comrie, B. Tense (1985). Cambridge: Cambridge University Press.
5. Ernout A., Thomas F. (1964). *Syntaxe latine*. Paris: Klincksieck.
6. Forcellini, Ae. (1965). *Lexicon totius Latinitatis*. Patavii: Forni. Available at: lexica.linguax.com/forc2.php
7. Haverling, G. V. M. (2010). Actionality, tense, and viewpoint. // *New Perspectives on Historical Latin Syntax*. 2: Constituent Syntax: Adverbial Phrases, Adverbs, Mood, Tense. Berlin – New York: Walter de Gruyter, pp. 277 – 523.
8. Hedin, E. (2000). The type-referring function of the Imperfective. // *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, pp. 227 – 264.
9. Hofmann, J. B., Szantyr, A. (1965). *Lateinische Syntax und Stilistik: mit dem allgemeinen Teil der lateinischen Grammatik*. München : Beck.
10. Katz, R. M. Jr. (2016) The Resultative in Gothic. Ph. D Thesis. Athens (Georgia).
11. Kühner, R., Stegmann, C. (1997). *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*. 2.1. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
12. Kuteva, T. (1998). On Identifying an Evasive Gram. Action Narrowly Averted. *Studies in Language*, 22/1, pp. 113 – 160.
13. Kuteva, T. (2001). *Auxiliation. An Enquiry into the Nature of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
14. Kuteva, T. (2009). Grammatical categories and linguistic theory: elaborateness in grammar. I // *Proceedings of Conference on Language Documentation and Linguistic Theory 2*, London: SOAS, pp. 13 – 28.
15. Maysak, T. A., Tatevosov, S. G. (2001). Yadernyye formy glagol'noy paradigmy [Core-forms of verbal paradigm]. // *Bagvalinskiy yazyk. Grammatica. Teksty. Slovarei* [Bagvalian language. Grammar. Texts. Dictionaries]. Moscow: IMLI RAN, pp. 345 – 346 [in Russian].
16. Malchukov, A. L. (2004). Towards a Semantic Typology of Adversative and Contrast Marking. *Journal of Semantics*, 21(2), pp. 177 – 198.
17. Martin, R. (1971). *Temps et Aspect. Essai sur l'emploi des temps narratifs en moyen français*. Paris: Klincksieck.
18. Mellet, S. (1988). *L'imparfait de l'indicatif en latin classique: temps, aspect, modalité*. Paris: Société pour l'information grammaticale,
19. Mellet, S. (1993). Temps, Aspect et Aktionsart. À propos des prétérits latins. In L. Isebaert (Ed.) *Miscelanea linguistica Graeco-Latina*. Namur: Société des Etudes Classiques, pp. 183 – 193.
20. Mellet, S., Joffre M. D., Serbat G. (1994). *Grammaire fondamentale du Latin. Le signifie du verbe*. Louvain – Paris: Peeters.
21. Nedjalkov, V. P. (Ed.) (1988). *Typology of resultative constructions*. Amsterdam: Benjamin.
22. Oldsjö, F. (2000). *Tense and Aspect in Caesar's Narrative*. Uppsala: Uppsala University.
23. Palomanes Ribeiro, R. M (2015). Resultative Constructions in romance languages: a study based on Cognitive Construction Grammar. *Caligrama. Revista de estudios románicos*, 20 (2), pp. 95 – 113.
24. Pinkster, H. (1983). Tempus, Aspect and Aktionsart in Latin (Recent trends 1961–1981). In H. Temporini, W. Haase (Eds.) *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: ANRW: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, 2: Prinzipat. 29/ 2. Berlin – New York: de Gruyter, pp. 270 – 319.
25. Pinkster, H. (1990). *Latin Syntax and Semantics*. London – New York: Routledge.
26. Pinkster, H. (2015). *The Oxford Latin Syntax 1: The simple clause*. Oxford: Oxford University Press.
27. Plungyan, V. A. (2001). Antiresultatativ: do i posle rezultata [Antiresultative: before and after result] Available at: <http://www.philology.ru/linguistics1/plungyan-01.htm> [in Russian].
28. Plungian, V. A., van der Auwera, J. (2006). Towards a typology of discontinuous past marking. *STUF - Language Typology and Universals. Sprachtypologie und Universalienforschung*, 59/ 4, pp. 317 – 349.
29. Schwellenbach, S. (2013). The syntax-semantics interface of avertive and proximative in Romance. In S. Chiriacescu (Ed.). *Proceedings of the VI Nereus International Workshop "Theoretical implications at the syntax/semantics interface in Romance"*. Arbeitspapier 127. Konstanz: Universität Konstanz, pp. 117 – 134.

30. Serbat, G. (1980). Le parfait de l'indicatif actif en latin. In G. Serbat (Ed.) *Le sens du parfait de l'indicatif en Latin. Colloque de Morigny 2 decembre 1978*. Paris: Universite de Paris-Sorbonne. pp. 12 – 54.
31. Sichinava, D. V. (2013). Tipologiya pluskvamperfekta. Slavyanskiy pluskvamperfekt [Typology of Plusquamperfect. The Slavic Plusquamperfect]. Moscow: AST-PRESS KNIGA [in Russian].
32. Vincent, N. (2013). Conative. *Linguistic Typology*, 17, pp. 269 – 289.
33. Wheeler, A. L. (1906). The syntax of the imperfect indicative in early Latin. *Classical Philology*, 1/4, pp. 357 – 390.
34. Wołanin, H. (2012). Gramatyka opisowa klasycznej łaciny w ujęciu strukturalnym. Kraków: Księgarnia Akademicka.
35. Ziegeler, D. (2006). Interfaces with English aspect: Diachronic and empirical studies. Amsterdam: Benjamins.

Чернюх Богдан Васильевич, доктор филологических наук, доцент, заведующий кафедрой классической филологии, Львовский национальный университет имени Ивана Франко (ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина); e-mail: cherboh@gmail.com; orcid.org/0000-0002-0927-0512

Chernyukh Bohdan V., Doctor of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Classical Philology, Ivan Franko Lviv National University (1, Universitetska, Lviv, 79000, Ukraine); e-mail: cherboh@gmail.com; orcid.org/0000-0002-0927-0512

Рецензії

Елена Александровна Гусева

доктор филологических наук, профессор,
профессор кафедры зарубежной литературы,
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара
(проспект Гагарина, 72, Днепр, 49000, Украина);
e-mail: gusi_3@mail.ru

М. Булгаков и мировая литература

Рецензия на монографию доцента кафедры английской филологии
Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды
Алексеевой Н. С.

(Роман «Мастер и Маргарита» М. Булгакова в литературном контексте
XX столетия (художественный синтез, нарративные стратегии, мифопоэтика).
Харьков: ФЛП Панов А. Н. 2019. 380 с.)

Обращение Н. С. Алексеевой к роману М. Булгакова «Мастер и Маргарита», как представляется, обусловлено, во-первых, широкой популярностью этого произведения, во-вторых, его многоаспектностью и смысловой глубиной. Художественные аспекты «Мастера и Маргариты» достаточно хорошо изучены: это анализ генеалогии романа, интертекстуальные, биографические, жанровые и другие исследования. Автор рецензируемой монографии разрабатывает аспект, который до сих пор системно не изучался, и имеющийся по нему научный материал носит спорадический, фрагментарный характер. В работе раскрываются типологические связи романа со знаковыми произведениями мировой литературы XX века. В контекст исследования вошли романы У. Голдинга «Повелитель мух», Б. Пастернака «Доктор Живаго», У. Фолкнера «Притча», Г. Г. Маркеса «Сто лет одиночества». Такой охват творческого материала способствовал глубине анализа. Поэтика «Мастера и Маргариты» рассматривается как прогностическая, предопределившая тенденции формирования романного жанра. Исходя из сказанного, выбранный Н. С. Алексеевой инновационный подход к изучению романа Булгакова обусловил актуальность ее монографического исследования.

Сравнивая особенности мифопоэтики в романах «Мастер и Маргарита» М. Булгакова и «Повелитель мух» У. Голдинга (глава II), автор монографии анализирует нарративные стратегии, специфику хронотопа, инфернально-эсхатологический мотивный комплекс, феномены «недискретности» и

парадоксальности. Это сопоставление можно считать творческой удачей исследователя, поскольку ей удалось предоставить убедительные смысловые типологические корреляции в данных произведениях при их в корне различной содержательности. Н. С. Алексеева справедливо отмечает, что в произведениях Булгакова и Голдинга нашли отражение как процесс ремифологизации (новое прочтение мифа), характерный для поэтики модернизма, так и демифологизации («демифологизирующий проект»), сопряженной с постмодернистской поэтикой.

Типология художественного синтеза и синтеза искусств (глава III) рассматривается на материале романов Булгакова «Мастер и Маргарита» и Б. Пастернака «Доктор Живаго». Речь идет о концептуальном синтезе модернизма и постмодернизма, а также феномене интермедийности. Автор монографии приходит к заключению, что «модернистский комплекс в романах Булгакова и Пастернака представлен полемическим отношением к Евангелию, сквозной мотивной структурой, экзистенциальной окраской, изначально заложенной идеей единства, символическими элементами. В постмодернистский комплекс входят <...> полифонизм, интертекстуальность, сближение исторических эпох, нарративная модель «текст в тексте», фактор случайности, игра и травестия, феномен атипичности, мотив антиквеста, карнавальность и антиутопичность» [с. 320]. Мы в целом соглашаемся с данным выводом, однако, на наш взгляд, не стоило относить полифонизм исключительно к поэтике постмодернизма. Это явление зародилось в модернизме и только впоследствии перешло в постмодернистское сознание.

В этой главе также раскрываются такая форма интермедальности, как театральность и связанные с ней феномены музыкальности и карнавальности. Мы полностью согласны с мнением Н. С. Алексеевой о том, что «театральность в романе “Доктор Живаго”, являясь “самой жизнью”, носит характер театра переживания, тогда как булгаковская буффонада больше напоминает театр-ремесло» [с. 200]. «Мастер и Маргарита» и «Доктор Живаго» рассматриваются в работе как основа киноверсий романов. Автора монографии интересует, какое выражение нашли указанные формы интермедальности в экранизациях произведений. Такой подход позволил сформировать своего рода «трансмедиаальный “образ” романа» [с. 198], хотя, на наш взгляд, этот «образ» можно было бы дополнить и детализировать.

Исследовательница делает акцент на явлении переходности от модернистского к постмодернистскому мышлению, наличествующей и в «Мастере и Маргарите», и в «Докторе Живаго»: «Заданное в обоих романах единство распадается. “Греция, ставшая Римом”, “Просвещение, ставшее русской революцией”, (Пастернак), роман-миф о Пилате, превратившийся в груды пепла, – все это результат деятельности антигероев и, в целом, разобщенного мира» [с. 321].

Анализируя притчевое мышление в романах «Мастер и Маргарита» М. Булгакова и У. Фолкнера «Притча» (глава IV), Н. С. Алексеева исходит из смысловой многозначности современной притчи и возможности ее приложения к различным сферам и ситуациям. Рассматриваются такие характеристики художественного мира произведений, как антиномичность и антиутопизм. Анализируются также повествовательные аспекты, символика, библейский интертекст. Характеры персонажей раскрываются через призму «мистического детерминизма», который «предполагает единственную обусловленность человеческой судьбы – наличие (или отсутствие) “нравственного императива”» [с. 279]. Автор привлекает положения философии А. Бергсона о двух источниках морали и религии, что привносит в исследование необходимую

основательность и обеспечивает обоснованность положений и выводов.

Как и в предыдущих главах, Н. С. Алексеева уделяет внимание взаимоотношению модернизма и постмодернизма в романах Булгакова и Фолкнера. По ее мнению, модернистскую направленность произведений определили поэтика мифологизирования, в частности, ремифологизация сюжетов и мотивов Писания, трагический пафос (в сочетании с фарсом). При этом в модернистское повествование «вложены» постмодернистские приемы, такие как сближение исторических эпох, карнавальность, антиутопичность; на уровне нарратологии – прием «текст в тексте» [с. 321–322].

Феномен магического реализма в романах М. Булгакова «Мастер и Маргарита» и Г. Г. Маркеса «Сто лет одиночества» стал объектом исследования в пятой главе работы. Автор разрабатывает два основных аспекта магического реализма – гибридность и использование авторами архетипических моделей. Н. С. Алексеева приходит к заключению, что, несмотря на различную культурную и ментальную принадлежность, Булгаков и Маркес в основном используют реалии европейской культурной традиции и универсальные мифообразы. Ценным в этой части исследования представляется вывод о том, что «заложенный Булгаковым в виде тенденции магический реализм в 60-е годы XX столетия трансформировался в творчестве Маркеса в полномасштабный литературный метод» [с. 322].

Монография Н. С. Алексеевой логично структурирована. Безусловным достоинством работы является умение ее автора проникать в суть художественных явлений, анализировать текст в мельчайших деталях там, где этого требует поставленная задача. В целях достижения глубины и информативности литературоведческого исследования автор монографии привлекает социологические, биографические, исторические, искусствоведческие факты.

Рецензируемая книга является фундаментальным, концептуально выдержанным научным трудом. Исследование расширяет и углубляет существующие представления о булгаковском романе. В то же время создается убедительная картина типологических корреляций в романистике прошлого столетия.

Гусєва Олена Олександрівна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри зарубіжної літератури, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (проспект Гагаріна, 72, Дніпро, 49000, Україна); e-mail: gusi_3@mail.ru

Gusieva Olena, Doctor in Philology, Professor, Professor of the Department of Foreign Literature in Oles Gonchar Dnipro National University (Gagarin avenue, 72, Dnipro, 49000, Ukraine); e-mail: gusi_3@mail.ru

Пам'ятні дати

Светлой памяти Лилии Алексеевны Быковой

Покинула нас Лилия Алексеевна Быкова... Есть люди, жизнь которых находится в органическом единстве со своим временем, в силу чего эпохой становится целое жизни. Такова жизнь Быковой Лилии Алексеевны – профессора кафедры русского языка филологического факультета.

У жизни свои законы, а у жизни-эпохи тем более. Она разворачивается не только в большом времени, но и в большом пространстве. Родившаяся на берегах Волги (9.10.1929 г. Рыбинск), Лилия Алексеевна долгое время прожила в Америке, но вся ее педагогическая и научная деятельность связана с Харьковским университетом. На филологический факультет Харьковского университета Л. А. Быкова пришла студенткой в 1947 г, а условно покинула его в 2001–м году, будучи профессором кафедры русского языка. Между этими граничными датами – целая жизнь, связанная со служением филологии, тому главному делу, которое поглощало и продуцировало эмоциональный и интеллектуальный мир человека-эпохи. Служение науке соответствовало духу своего времени и требовало высокого напряжения эмоциональных, интеллектуальных и духовных сил. В этом напряжении человек раскрывается, им он живет: нет понятия «личная жизнь» – а есть только служение науке. Служение и было личной жизнью – жизнью в других людях (учениках), в научных работах, в самом духе университетской жизни прошедшего века.

Университетская жизнь того времени предполагала полную самозабвенность. Такая самозабвенность, сознательный идеализм были культурообразующим свойством времени – времени поэзии в широком смысле этого слова, морально-духовного ренессанса в приобщенности к ней. Дух идеалистичной, героической эпохи, который можно условно определить как «терпение, преодоление и труд!», пронизывал всю творческую деятельность и жизнь Лилии Алексеевны. Этот же дух диктовал значительность традиции, научного авторитета и личной скромности. Кандидатская диссертация на тему: «Несоотносительные глаголы НСВ и СВ в современном русском языке» вызвала значительный интерес ученых-аспектологов. Ссылки на труды Л. А. Быковой как «на статьи, которые определяют новое направление в науке», можно найти и в «Русской грамматике» (Академии наук СССР) 1980 года, и в монографии А. В. Исаченко «Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким», и в книге Н. С. Авиловой «Вид и лексическое значение глагола», и в исследовании А. В. Бондарко и Л. Л. Буланина «Русский глагол», и в работах В. Н. Немченко и других специалистов по словообразованию и морфемике. Вся последующая научная деятельность Лилии Алексеевны подчинена учебно-педагогической работе, в которой она неизменно поддерживала «времен связующую нить».

На фоне персональной научной скромности впечатляет разносторонность ее трудов. Лилия Алексеевна – автор книги «Словообразование современного русского языка», соавтор учебного пособия «История русского литературного языка. Советский период», один из авторов сборника «Современный русский язык. Сборник упражнений для подготовительных отделений вузов», редактор и автор учебных пособий для средней школы («555 упражнений») и др. В ряду научных трудов Лилии Алексеевны свыше 100 статей по различным вопросам современной филологии, опубликованных в Украине, России, Польше, Словакии и Болгарии. Широта ее научных интересов отразилась в тематике диссертационных работ, выполненных под ее руководством. Пять кандидатских диссертаций по проблемам семантики и прагматики стали практической разработкой основных идей, изложенных в ее собственных работах.

Преподавательская деятельность проф. Л. А. Быковой никогда не ограничивалась вузовской программой по специальности. Она читала разнообразные спецкурсы, посвященные сопоставлению научной и школьной грамматики, коннотативно-прагматическим аспектам семантики языковых единиц, лексике и фразеологии русского и польского языков. Эти и многие другие вопросы и факты языка стали объектом исследования в научных студенческих семинарах, которые она возглавляла. Содержательный итог педагогического опыта проф. Быковой отражен в 12 методических пособиях и методических рекомендациях студентам по различным разделам курса современного русского языка.

В профессиональной биографии Л. А. Быковой шесть лет работы в различных вузах Польши. В 1973–1976 гг в Люблине, на кафедре русского языка и славистики государственного университета им. М. Склодовской-Кюри, Лилия Алексеевна читала общетеоретические курсы русского языка, вела семинары, написала методическое пособие по словообразованию для магистров. Подготовка 25 магистерских диссертаций – таков итог ее ученой деятельности в Люблине. В это же время Лилия Алексеевна принимала активное участие в научной жизни Польши, выступая на научных конференциях МАПРЯЛ в Люблине, Варшаве, Познани; публикуясь в журнале «Русский язык», в люблинском, катовицком научных сборниках, в журнале «Slavia orientalis» (Варшава) и многое др. Позже (1983 – 1986 гг), работая на кафедре русского языка и славистики Познаньского государственного университета им. А. Мицкевича, Лилия Алексеевна стала постоянным автором ученых записок «Studia rossica» (Познань), журнала «Przegląd rusycystyczny» (Варшава), участником многих конференций. По возвращении из Польши Лилия Алексеевна много лет преподавала польский язык, который не только знала, но и любила, как родной. Педагогическая работа с польскими студентами нашла свое продолжение в содержании спецкурса «Сопоставительное изучение русского и польского языков», который на протяжении многих лет Лилия Алексеевна читала студентам Харьковского университета.

Лилия Алексеевна Быкова – профессор в понимании этого слова В. И. Далем – «наставник, учитель науки, высший учитель при университете...». Сколько помнят коллеги Лилию Алексеевну, она всегда, помимо непосредственной лекторской деятельности, руководила студенческими кружками. Уже в первые годы своей работы она вела кружок по диалектологии, изучая вместе со студентами диалектную лексику, со студентами собирала диалектный материал в деревнях, куда отправлялась просто так – без какой-либо «программной» практики. А еще был кружок русского языка в Познани и польского языка в Харькове, на котором блистали студенты – будущие коллеги и друзья – Н. И. Сукаленко, В. В. Левицкий, Вадим Левин, Ушанги Рижинашвили, И. И. Степанченко, В. М. Шевелев и многие другие, ставшие известными филологами, поэтами, деятелями культуры. Следствием этой работы была просветительская деятельность Лилии Алексеевны. Активный популяризатор научных идей и знаний, она – «штатный» лектор по разнообразным вопросам культуры речи: в школах, на заводах, в учреждениях Харькова, на конференциях учителей и (в духе минувшего времени) партийных работников.

Многогранность научной и педагогической деятельности Лилии Алексеевны всегда была связана с разнообразием ее научных интересов, чувством самого языка и обширностью знаний о нем. Проблемы вида глагола, словообразования и морфологии, художественной и публицистической речи, метафоры, мифологии, языковой картины мира, прагматики и дискурсивной лингвистики, а также методики преподавания русского языка в вузе, – далеко не полный перечень научных проблем, которыми Лилия Алексеевна занималась многие годы. География конференций, в которых она участвовала, может показаться фантастической: Харьков, Донецк, Черновцы, Симферополь; Москва, Самарканд, Новгород; Минск; Познань, Варшава, Люблин; Велико-Тырново... Своеобразным продолжением этого «странствования по миру» стала американская Калифорния. В большом пространстве Интернета Лилия Алексеевна продолжала самозабвенно и бескорыстно служить филологической науке: читала «все и вся», писала статьи, издавала пособия для студентов, редактировала, вела обширную переписку с коллегам.

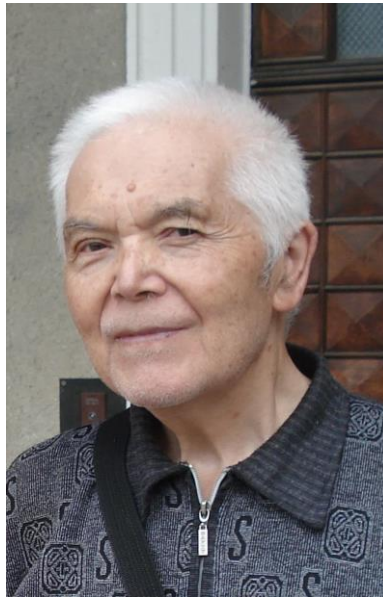
Педагогическая деятельность Лилии Алексеевны освещена любовью и преданностью ее учеников и друзей, которые входили в ценностное пространство ее жизни раз и навсегда. Лилия Алексеевна повлияла не только на всех нас, но и на то научное пространство вокруг, центром которого она была долгое время и остается и теперь. К ней стремились коллеги и студенты как к артистичному и либеральному преподавателю, мастерски владеющему русским языком, – чтобы зарядиться силой, энергией, надеждой. Эту силу, энергию и надежду она оставила всем нам, своим близким, своим друзьям.

Спасибо Лилии Алексеевне за ее жизнь, за самоотверженное служение филологии, за ее книги.

Елена Вадимовна Чернцова

Чернцова Олена Вадимівна, доктор філологічних наук, доцент кафедри російської мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: e.v.cherntsova@gmail.com

Харбинец в Харькове (памяти филолога и китаеведа В. В. Левитского)

6 апреля 2020 г. на 86-м году жизни ушел из жизни Владимир Васильевич Левитский, почти 40 лет проработавший в Харьковском университете. Университетской жизни предшествовала богатая биография уроженца китайского Харбина, волею судьбы попавшего в украинский Харьков.

Предыстория такова. Город Харбин был основан русскими в конце XIX в. как станция на строившейся тогда Китайско-Восточной железной дороге (КВЖД). После революции 1917 г. и гражданской войны к русским жителям города, обслуживающим КВЖД, прибавились беженцы из России – дворяне, белогвардейцы со своими семьями. Так в Харбин попал и дед Владимира Васильевича, потомственный дворянин Иван Александрович Левитский, чей старший сын Владимир, белый офицер, был расстрелян красными в Уфе, где проживала семья. С женой и младшими детьми Иван Александрович стал уходить вслед за отступающей армией Колчака, через всю Сибирь, на Дальний Восток. В Сретенске (Забайкальский край), где они временно осели, от тифа умерла жена И. А. Левитского, и в потоке беженцев его вынесло с детьми в тогдашнюю Маньчжурию (Северо-Восточный Китай), в г. Харбин.

Дети повзрослели, стали обзаводиться семьями. У дочери Валентины и японского инженера Мацунага 7 февраля 1935 г. родился сын, которого назвали Владимиром. В 1937 г. отец умер от воспаления легких, и Валентина Ивановна одна растила сына и старшую дочь Ольгу. Мальчик разговаривал на двух языках – русском и китайском – таков был круг общения.

Будучи шестилетним ребенком, Володя год провел у тетушек в Японии. Научился говорить по-японски, играя с маленькими «самурайчиками», и практически забыл русский язык. Но, по возвращении в Харбин, в японскую школу мальчика не приняли, считая русским, и мама отдала его в русскую школу.

«...В день поступления я просидел на полу, очевидно, в знак протеста. По-прежнему не понимал никого и ничего, что, должно быть, обидно, – и моя выходка и дикое возмущение были в восточном духе. Несмышлёныша резко бросало из стороны в сторону, меж разных языков и культур, склонностей и предпочтений» [5, с. 123].

Учился в 1-й, 3-й, 4-й харбинских средних школах, в лицее Св. Николая¹. Именно там, в лицее, особенно благодаря отцу Фоме, о котором впоследствии Владимир Васильевич часто вспоминал, была заложена тяга к духовным исканиям.

Получив среднее образование, юноша стал пробовать себя на разных поприщах: в 1951 г. поступил на строительный факультет Харбинского политехнического института, где проучился год. В 1952–1953 гг. работал учителем русского языка в средней школе г. Кайлу (Внутренняя Монголия, КНР). В 1953 г., вернувшись в Харбин, занимался на курсах по строительному искусству, а летом работал на строительстве Сельскохозяйственной академии. В том же году поступил учиться в Харбинский медицинский техникум на фельдшерское отделение. В 1954–1955 гг., без отрыва от учебы в

¹ Учебное заведение Русского апостолата в Харбине.

медтехникуме, преподавал русский язык в Харбинском институте иностранных языков (ныне – Хейлунцзянский университет).

В эти годы в Китае шла новая волна репатриации русских в Советский Союз – китайские власти избавлялись от европейского, в основном – русского колонизаторства. Многие харбинцы вернулись «домой», на родину своих предков. Иные – рассеялись по свету.

«Покинутая и оставленная земля, территория, граница, город, двор, улица, соседи, названия, говор, лица, запахи, краски – как всё это кровно, глубоко и прочно в тебе», – напишет позже Владимир Васильевич в одной из книг [5, с. 7].

Пепел «русского» Харбина всю жизнь будет стучать в его сердце. Исчезнувшему городу (Харбин давно уже китайский), судьбе его жителей он посвятит впоследствии пять книг, неоднократно будет возвращаться к этой теме и в своих дневниковых записях. Мечтал о создании энциклопедии харбинства, и, вероятно, сайт «Мой Харбин» (<http://myharbin.name/>), созданный зятем В. В. Левитского В. Е. Васильевым, можно считать ее виртуальным воплощением. Есть там и страничка Владимира Васильевича (<http://myharbin.name/personalii/175-levitskij-vladimir-vasilevich>).

Но вернемся в 1955 год. По призыву Н. С. Хрущева, в числе других харбинцев, Владимир Левитский поехал в Советский Союз осваивать целину. Работал в Июсском овцесовхозе в Хакасии (в ту пору – автономная область Красноярского края РСФСР).

В том же году переехал в Харьков – вслед за родственниками. В 1955–1956 гг. учился в Первом медицинском училище, в 1956–1957 гг. работал наркогизатором во 2-й и 17-й больницах города.

Мечтал углубить свои знания восточных языков. Но в Харькове института, где изучали бы восточные языки, не было, а уезжать не мог – уже обзавелся семьей.

Потребность в изучении языков привела его на филологический факультет Харьковского университета, где он и обучался с 1957 по 1962 гг.

Чтобы прокормить семью, без отрыва от учебы, в 1958–1960 гг. работал медбратом в службе скорой помощи, фельдшером городского психоневрологического диспансера. Лечил больных гипнозом, и довольно удачно: «индуса» (как его называли) предпочитали больные. В 1960 г. заведовал фельдшерским медпунктом в с. Тимофеевка Золочевского района Харьковской области.

Несмотря на необходимость зарабатывать, был лидером в студенческой среде. Его сокурсник, преподаватель университета, журналист и краевед В. Г. Мелихов вспоминал, как Володя Левитский организовал факультетский литературно-художественный журнал «Энтузиаст»²: выступал на собраниях, призывал писать в журнал: кто может – прозу, кто может – стихи, кто не может художественную прозу и стихи – публицистику, критику. «Филологи должны уметь писать», – говорил он. Сам же и печатал первые номера «Энтузиаста» на машинке. В журнале впервые появились рассказы его однокурсника, будущего писателя Григора Тютюнника. Там начинала с критических статей Нонна Сукаленко, в будущем – профессор Харьковского университета.

Владимир Левитский инициировал создание на филфаке дискуссионного литературного клуба (вел его доцент филфака, поэт М. В. Черняков). И по его же инициативе летом 1961 г. весь курс совершил путешествие по стране, посещая музеи великих писателей. В. Г. Мелихов писал в статье «Тишину музеев нарушая...»: «Помню пламенные речи Володи Левитского, горячо доказывавшего, что невозможно стать квалифицированным филологом, а тем более учителем, не повидав места, где жили классики и рождались бессмертные строки» [8, с. 186].

В 1961 г. студентом-пятикурсником в числе четверых избранных (В. Левитский, В. Мелихов, В. Стороженко, В. Шевелев) был приглашен преподавать русский язык на подготовительном факультете для иностранных граждан, организованном при Харьковском университете.

Работая на подфаке, молодой преподаватель пришел к выводу, что, помимо общеупотребительной лексики, иностранцев надо обучать языку будущей специальности. В своих статьях заложил научные основы такого обучения и применил эту идею на практике: используя свой опыт медработника, составил «Частотный словарь языка учебных пособий медицинского института» (1966), который был издан в Москве и стал первым словарем такого типа в Советском Союзе [1, с. 23].

Еще одним начинанием, внедренным Владимиром Васильевичем на подготовительном факультете, стал конкурс «Я читаю стихи по-русски», который в дальнейшем проводился ежегодно. [1, с. 23–24.]

В 1968 г. В. В. Левитский получил приглашение работать на кафедре русского языка филологического факультета университета. В 1971 г. защитил кандидатскую диссертацию «Лингвостатистическое описание лексики научной речи (на материале учебников мединститута)». В 1976 г. получил звание доцента.

На филологическом факультете читал разные разделы курса современного русского языка, курс русской диалектологии, спецкурс «Речевая практика и среда в лингвистическом освещении и в аспекте социологизации личности», вел спецсеминары «Стилистические аспекты лексической сочетаемости», «Лексический аспект русского языка как иностранного», «Харьковское городское просторечие». Много

---

² Позже «Энтузиаст» стал стенгазетой русского отделения филфака, впоследствии – печатным ежегодником выпускников 1962 г.

лет руководил диалектологической практикой. Организовал и вел лингвистический кружок, проводил круглые столы по разным темам. Был постоянным лектором общества «Знание».

Публиковал научные статьи по вопросам семантики, стилистики, акцентологии, диалектологии русского языка.

Писал книги о Харбине и первым ввел в обиход термин «харбинистика». В 1998 г. издал две книги, посвященные родному городу, под общим названием «Пристань на Сунгари».

В 2000 г. вышел на пенсию. В 2001–2002 гг. преподавал русский язык иностранным студентам в Краматорском гуманитарно-экономическом институте; в 2002–2003 гг. – в Харьковском фармацевтическом университете в должности доцента языковых кафедр.

Будучи пенсионером, ученый продолжал заниматься социолингвистическими исследованиями русского языка, писал труды по вопросам харбинистики, синологии, религиоведения (православие в Китае), разрабатывал теорию дневниковедения. Его творческое наследие насчитывает свыше 80 печатных работ [7].

Результатом лингвистических наработок и размышлений о связях слов и действительности, о внутренних связях слов стали фундаментальные труды: «Контекстология слова: Мистический дух Logos» (2012) [3], «Филология «жизни» (2017) [6]; словарь сочетаемости русского языка под образным названием «Иероглифы» (в 2-х частях; 2019, 2020) [2].

Приведем цитату из «Контекстологии слова»: «С помощью названия и мысли происходит раздвоение вселенной и усложнение вещественности. Образы, представления и чувства – некие отражения, отзвуки и отголоски действительности. Следом за ними и в них свой словарь, постепенно впитывающий новые смыслы, оригинальная сигнальная система, своего рода зеркало и губка. Слово осознаёт себя, осмысливается и находится в состоянии процесса насыщения новыми видениями. Оно наполнено первоначальным содержанием и еще продолжает наполняться представлениями и значимостями. Тем самым, слова постоянно делятся, похожие на живой и растущий организм. Слово может находиться на высшей и на низшей стадии сущности, в разной фазе развития и расцвета словесности» [3, с. 4].

Получила развитие в ряде работ и харбинская тема. В 2002 г. В. В. Левитский издал книгу о репрессированных репатриантах из Харбина и других городов Китая, – «Воскресение имени». Ее продолжением стала хрестоматия «Опричина, царевы слуги и холопы: (Бесчинства бесов: самодержавие нечисти и злодейств)» (2014), где собраны записи и дневники бывших политических заключенных, вернувшихся в СССР из Китая, приведены списки репрессированных с краткими биографиями.

В 2003 г. ученый опубликовал труд, приуроченный к 100-летию Китайско-Восточной железной дороги, – «История в мифах и воспоминаниях: Вокруг КВЖД» (2003, переизд. в 2019). Причины и история создания КВЖД, история советско-китайских отношений, история Китая, японо-китайская война, русский город Харбин, политические организации эмигрантов, средняя и высшая школа в Харбине – эти и другие вопросы подняты и проанализированы в этом исследовании.

К харбинской теме относятся и приложения к книге-дневнику В. В. Левитского «Восемьдесят плюс: дневник с приложениями» (2016), посвященные известным и неизвестным жителям Харбина.

Вкладом ученого в Китаеведение стала также книга «Триптих: искусы орды» (2015), состоящая из трех разделов (скрижалей): «А. С. Пушкин: несудьба», где раскрыта неисследованная тема в изучении биографии поэта – его несостоявшееся намерение посетить Китай; «Отец Иакинф (Бичурин Н. Я.)» (архимандрит, посланный с православной миссией в Китай, один из основоположников российской синологии, знаток китайского языка); «Православная миссия в Пекине» (история всех пекинских духовных миссий).

В. В. Левитский уделил немало времени исследованию вопросов дневниковедения. Сам писал дневники (издано 11), а также создал хрестоматию «Дневники духовоборов» (2019), где собраны фрагменты дневников любимых мыслителей (Л. Н. Толстого, И. А. Бунина, А. Д. Шмемана) и других авторов, статьи по вопросам дневниковедения; сделаны и свои выводы об этой мало исследованной области письменности.

Как видим, необычность судьбы ученого отразилась и на его творческой многонаправленности. Русский харбинец стремился сохранить свою родину в книгах; человек Востока проявлялся в характере и устоявшейся с возрастом мудрости; христианин по крещению и вере был предан отцу Фоме и Христу, (но и восточная философия была ему интересна и было понимание, что нельзя навязывать народам не близкую им религию); ученый-филолог искал, как вернуть науке истинность (ненавидел плагиат) и как внести живую струю и дух науки в учебный процесс в университете; философ и писатель записывал роящиеся в пространстве мысли (не знал: его ли они?); медик и психолог наблюдал за своим организмом и умственными способностями – в процессе болезней и умирания. Он был настоящим ученым даже в этом.

В. В. Левитский. Мысли

«У нас наукой и научной деятельностью считается и называется самая разная процедура и навыки: и действительно научные, и околонучные, и псевдонаучные, и условно научные, и вовсе не научные, никак не научные. Зависит от того, сколько в них своеобразия и творческого начала, должен быть какой-то уровень и критерий научности. «И днём, и ночью кот учёный всё ходит по цепи кругом». Вот даже кот – и тот тоже учёный» [4, с. 36].

«Творческий подход – есть напряжение духовных сил, отнюдь не всем одинаково доступное. Творчество – горение (и сгорание), интенсивная работа на износ, поддерживается собственным интересом, путь, полёт и незаурядность. Это богом данный огонёк в душе, искорка, из которой может разгореться пламя и пожар. Творчество – это очень космическая, и очень человеческая проблема, вечная, гуманитарная и гуманистическая, в действительности осуществляется, реализуется, существует в воплощении, пожалуй, высший вид человеческой деятельности» [4, с. 39].

«При определении сущности культуры необходимо и важно сопоставить и противопоставить также культуру и натуру (собственно природу), культуру и цивилизацию, технику, технический прогресс. Социология и психология национальной культуры (этнокультурология). Соотношение аристократизма и простонародности» [4, с. 42].

«Знание неисчерпаемо, как океан. В море мы ныряем не во всю его глубину, но всегда лишь на какую-то, некоторую, по своим способностям и возможностям. Морской акваторий – часть планеты. И язык (словарь), его употребление, тоже, оказывается, имеет разную глубину, определяемую всегда промежуточным осмыслением и содержательностью (значимостью), это всегда величина переменная и временная» [4, с. 129].

«Может, прошлое в настоящем оседает, как ил на дне озера. Всё где-то да остаётся в каком-то виде. Исправить не поздно, исправить можно: идеальный способ исправления ошибок и завершения, доработки какой-то, покаяние. Исповедь – самоочищение по-христиански, разве не психотерапия?» [4, с. 157].

«Чтобы в голове родилась серьёзная мысль, не скажу «большая», нужно сперва настроиться и сосредоточиться на чём-то в пустом пространстве вокруг тебя, перебрав разные темы, как вариации для разминки пальцев, а фигуры лезут и плывут тебе в голову. Важно схватить верный тон, потянуть и развернуть какой словесный образ, или звучание, чтобы те оформились наконец в некое подобие словесной осмысленности, и важно не пропустить, уловить и схватить момент превращения бесформенной массы шума в какую-нибудь определённую, приобретающей свои очертания» [4, с. 355].

«Далеко не все наши мысли умные, есть деловые, но в большинстве своём всё же пустые, одна только видимость. Хотя в то же время можно сказать, что нормальный человек в каком-то смысле всё же «излучает» мысли (энергию). Или же только впитывает и отражает её» [4, с. 465].

«Невозможно понять язык, если не учитывать важнейший для понимания его сущности план религиозности. Поэтому не так уж и бессмысленна гипотеза культового происхождения человеческого языка. Действительно, он был необходим человеку для обращения к небесным силам, заклятий, для молитвы и проповеди. Мы зря забываем сакральное предназначение языка. К языку причастна магия, с его помощью заговаривают болезни, боли, снимаются стрессы, успокаивают и возбуждают, приводят в состояние бешенства, экстаза, сумасшествия, он используется в учении и спасении, он же становится дьявольским средством разобщения в мире» [4, с. 140].

«Logos – бог внутри человека, как и сила над нами, высшая духовность, любовь всемирная, творческое начало мира. Ведущей, определяющей, стержневой становится нравственность и закон Божий, решающий фактор в понимании и пояснении ценности и значимости языка как дара Божьего. Слово как высшая способность человека используется для общения с Небом и в его заповеди. Живая этика включает нравственный и божественный смысл в назначение языка» [4, с. 131].

Литература

1. Груцяк В. І. Становлення системи підготовки іноземних громадян у Харківському університеті // *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки: Наукові дослідження. Досвід. Пошуки* : зб. наук. пр. Харків, 2008. Вип. 13. С. 18–26.
2. [Левитский В. В.] Иероглифы : Связка смыслов. Контексты : [словарь сочетаемости русского языка : в 2 ч.] / И. К. Стивел. Харьков : ПАРК, 2019–2020. [Ч.] 1. 520 с. [Ч.] 2. 400 с. И. К. Стивел – псевд. В. В. Левитского.
3. [Левитский В. В.] Контекстология слова: Мистический дух Logos / И. К. Стивел. Харьков : ПАРК, 2012. 536 с.
4. [Левитский В. В.] Осколки памяти : 74 : [дневник] / И. К. Стивел. Харьков : ПАРК, 2016. 514 с.
5. Левитский В. В. Пристань на Сунгари (Иностраня) : Мосты и смыслы, искания и сомнения : ист.-филол. сб. (арх. материалы и заметки). [Ч.] 1. Харьков, 1998. 172 с. К 100-летию КВЖД.
6. [Левитский В. В.] Филология «жизни» / И. К. Стивел. Харьков : ПАРК, 2017. 556 с.

7. Владимир Васильевич Левитский – филолог, синолог, харбинист, дневниковед : (К 85-летию со дня рождения) / ЦНБ ХНУ имени В. Н. Каразина ; науч. ред. В. Г. Мелихов ; сост. С. Б. Глибицкая. – Харьков : ФЛП Тарасенко В. П., 2020. – 16 с.
8. Мелихов В. Г. «Тишину музеев нарушая...»: [по музеям писателей-классиков] // *Энтузиаст*. 2014. № 33. С. 186–197.

References

1. Grucyak V. I. Stanovlennya sy`stemy` pidgotovky` inozemny`x gromadyan u Xarkivs`komu universy`teti // Vy`kladannya mov u vy`shhy`x navchal`ny`x zakladaх osvity` na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni зв`язky` : Naukovi doslidzhennya. Dosvid. Poshuky` : zb. nauk. pr. Xarkiv, 2008. Vy p. 13. S. 18–26.
2. [Levitskij V. V.] Ieroglify : Svjazka smyslov. Konteksty : [slovar` sochetaemosti russkogo jazyka : v 2 ch.] / I. K. Stivel. Har'kov : PARK, 2019–2020. [Ch.] 1. 520 s. [Ch.] 2. 400 s. I. K. Stivel – psevd. V. V. Levitskogo.
3. [Levitskij V. V.] Kontekstologija slova: Misticheskij duh Logos / I. K. Stivel. Har'kov : PARK, 2012. 536 s.
4. [Levitskij V. V.] Oskolki pamjati : 74 : [dnevnik] / I. K. Stivel. Har'kov : PARK, 2016. 514 s.
5. Levitskij V. V. Pristan' na Sungari (Inostranija) : Mosty i smysly, iskanija i somnenija : ist.-filol. sb. (arh. materialy i zametki). [Ch.] 1. Har'kov, 1998. 172 s. K 100-letiju KVZhD.
6. [Levitskij V. V.] Filologija «zhizni» / I. K. Stivel. Har'kov : PARK, 2017. 556 s.
7. Vladimir Vasil'evich Levitskij – filolog, sinolog, harbinist, dnevnikoved : (K 85-letiju so dnja rozhdenija) / CNB HNU imeni V. N. Karazina ; nach. red. V. G. Melihov ; sost. S. B. Glibitskaya. – Har'kov : FLP Tarasenko V. P., 2020. – 16 s.
8. Melihov V. G. «Tishinu muzeev narushaja...»: [po muzejam pisatelej-klassikov] // *Jentuziast*. 2014. № 33. S. 186–197.

Светлана Борисовна Глибицкая

Глибицька Світлана Борисівна, головний бібліограф Центральної наукової бібліотеки, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків-22, 61022, Україна); e-mail: sv.zajc@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0002-6863-1832>

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ПУБЛІКАЦІЙ ДЛЯ «ВІСНИКА ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА», СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

До «Вісника» приймаються наукові статті обсягом від 10 до 24 друкованих сторінок. Матеріал статті повинен бути не опублікованим раніше і не представленим до опублікування в іншому виданні. Матеріали можуть бути представлені українською, російською або англійською мовами. Для публікації матеріалів у збірнику необхідно підготувати текст статті в роздрукованому вигляді та в електронній формі. Файл зі статтею слід надіслати електронною поштою (після прийняття статті відповідальним секретарем редакції) на адресу rus.lit@karazin.ua, philology@karazin.ua. Роздрукований та електронний варіанти повинні бути ідентичними. Текст статті повинен бути ретельно відредагований та перевірений автором і завірений його підписом. За помилки в поданих матеріалах відповідає автор статті. Статті приймаються протягом року в потоковому режимі.

Вимоги до файла: файл має бути створений у редакторі Word і збережений у форматі *.doc, *.docx або *.rtf; файл має бути названий прізвищем автора статті. Ім'я файла набирається латинським шрифтом (наприклад, Butko.doc; Butko.rtf).

Послідовність структурних елементів та вимоги до набору статті:

- 1) УДК. Друкується ліворуч звичайним шрифтом.
- 2) Ініціали та прізвище автора. Друкуються ліворуч звичайним шрифтом.
- 3) Назва статті. Друкується ліворуч звичайним шрифтом. Не слід робити всі букви великими.
- 4) Анотації (цей структурний елемент не має заголовків «анотація» тощо) подаються українською, російською, англійською мовами. Обсяг анотації – не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова. Перед кожною анотацією наводяться прізвище й ініціали автора та назва статті відповідною мовою (перед англійською анотацією – прізвище, ім'я повністю, назва). До анотацій додаються 5–7 ключових слів; текст анотації друкується звичайним шрифтом через один інтервал.

Анотація має містити такі структурні частини: а) постановка проблеми (актуальність); б) мета статті; в) методи дослідження (зазначаються лише в тому разі, якщо вони містять новизну і становлять інтерес, зважаючи на предмет статті); г) основні результати дослідження; д) висновки. Кожна структурна частина анотації має починатися з абзацу. Назви структурних частин анотації, крім мети статті, не зазначаються.

5) Текст статті. Згідно з вимогами ДАК України, змістове оформлення статті має містити такі елементи: а) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; б) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена означена стаття; в) формулювання цілей статті (постановка завдання); г) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; д) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Текст набирається шрифтом «Times New Roman», розмір – 14 п., міжрядковий інтервал – 1,5. Параметри сторінки: згори, знизу, ліворуч, праворуч – 2 см. Не допускається заміна тире знаком дефіса і навпаки. Сторінки не нумеруються. Абзацний відступ – 0,6 см. Не допускається створення абзацного відступу за допомогою клавіші Tab і знаків пропуску. Текст вирівнюється по ширині. Виділення фрагмента тексту можливе напівжирним шрифтом та курсивом (підкреслення не допускається).

Бібліографічні посилання друкуються у квадратних дужках за зразком: [4, с. 25], де перша цифра – номер джерела в списку літератури, друга – номер сторінки. Для зазначення діапазону сторінок використовується знак тире без пропусків ліворуч і праворуч від тире. Номери сторінок, що відносяться до одного джерела, розділяються комою. Номери джерел розділяються крапкою з комою. Наприклад: [4, с. 25–27], [4, с. 25; 7, с. 16, 25], [4; 7; 12].

6) Література. Перед списком використаної літератури пишеться слово «Література» звичайним шрифтом. Використані джерела друкуються за абеткою. Кожне джерело починається з абзацу. Оформлення бібліографії з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». До списку обов'язково повинна бути включена література за останні п'ять років.

Після списку літератури необхідно навести References – переведений в латиницю список використаних джерел (транслітерований або перекладений англійською – за наявності англійської версії джерела), який має бути оформлений згідно з міжнародним стандартом APA (American Psychological Association). Транслітерування назв статей рекомендується здійснювати автоматично на сайті <http://www.translit.ru> (для російської мови) та <http://translit.kh.ua> (для української).

Статтю супроводжує на окремій сторінці інформація про автора українською, російською та англійською мовами:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- науковий ступінь, місце роботи, посада;
- повна назва закладу, де працює автор, з поштовою адресою та індексом;
- електронна адреса, телефон;
- ORCID ID.

Статті аспірантів і здобувачів подаються з аргументованим та завіреним відгуком наукового керівника. Невиконання зазначених вимог буде причиною відхилення запропонованої статті.

PUBLICATION REQUIREMENTS
FOR “THE JOURNAL OF V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY”, SERIES
“PHILOLOGY”

“The Journal” accepts scientific papers in volumes from 10 to 24 printed pages. The material of the article should not have been published before and should not be published in another edition. Materials can be presented in Ukrainian, Russian or English languages. It is necessary to prepare the text of the article in both printed and electronic form to publish the manuscript. The article should be sent by e-mail (after an acceptance of paper by the editor-in-chief) to rus.lit@karazin.ua, philology@karazin.ua. Printed and electronic versions must be identical. The text of the article should be carefully edited and checked by the author and authenticated by his signature. The author of the paper is responsible for the errors in the submitted materials.

Articles are accepted during the year in streaming mode.

File requirements: the file must be created in the Word editor and stored in *.doc, *.docx or *.rtf format; the file name should be the author’s surname. Use Latin alphabet characters for typing the name of the paper (for example, Butko.doc; Butko.rtf).

The sequence of structural elements and requirements for the composition of the paper:

1) UDC. Type on the left side in ordinary font.

2) Initials and surname of the author. Type on the left side in ordinary font.

3) The title of the paper. Type on the left side in ordinary font. Do not use capital letters for the whole title.

4) Summaries (this structural element does not have any titles as “Summary”, etc.) should be presented in Ukrainian, Russian, and English. The volume of the summary should be at least 1800 printed characters, including keywords. Indicate the author’s surname, initials and the title of the paper in the appropriate language before each summary, (in English variant the full name of author and the title must be provided). 5–7 keywords are added to the summary; the text of the summary is printed in regular single-spaced font.

The abstract should contain the following structural parts: a) the statement of the problem (relevance); b) the purpose of the paper; c) the methods of research (are indicated only if they contain novelty and are of interest, considering the subject of the paper); d) the main results and novelty of the study; e) conclusions.

Each structural part of the abstract is to start in a new paragraph. The names of the structural parts of the abstract, except the purpose of the paper, are not to be stated.

5) Text of the paper. According to the requirements of the State Accreditation Commission of Ukraine, the article should contain the following structural elements: a) problem statement, in general and its connection with important scientific or practical tasks; b) analysis of recent researches and publications on this topic, the emphasizing of previously unsolved parts of the general problem the article is devoted to; c) formation of the article purpose (statement of the task); d) presentation of the main research material with a full substantiation of obtained scientific results; e) conclusions of the research and prospects for the further research.

The text is typed in Times New Roman, size 14 p., line spacing is 1.5. Fields: top, bottom, left, right – 2 cm. • A dash is not to be replaced with a hyphen sign and vice versa. • Pages are not numbered. • Paragraph indentation – 0.6 cm. The paragraph indentation is not to be made by using the Tab key and the space bar. • Text alignment is justified • Selection of text fragment is possible in bold and italic (underlining is not allowed). • Bibliographic references are printed in square brackets (for example [4, p. 25]). The first figure is the source number in the list of references, and the second one is the page number. The source number and the page number are separated by a colon. To specify the range of pages, the dash is used without spaces to the left and to the right of the dash. The page numbers of the same source are separated by a comma. The source numbers are separated by a semicolon. For example: [4, p. 25–27], [4, p. 32–33; 7, p. 16, 25], [4; 7; 12].

6) References. Before the list of used literature, the word “References” is written in ordinary font. Used sources are printed in alphabetical order. Each source begins with a paragraph. The bibliography is arranged taking account of the National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015 “Information and documentation. Bibliographic reference. General principles and rules of composition”. The list must necessarily include literature for the last five years. Transliterated titles of articles are recommended automatically on the website <http://www.translit.ru> (for Russian) and <http://translit.kh.ua> (for Ukrainian).

The article is accompanied by the information about the author on a separate page in Ukrainian, Russian, and English:

surname, name, patronymic;

academic degree, place of work, position;

the full name and the postal address of the institution where the author works, index;

e-mail, telephone;

ORCID ID.

The research papers of the postgraduate students and applicants are submitted with reasoned and certified review from the supervisor.

Failure in following all these requirements will be a reason to reject the proposed paper.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ПУБЛИКАЦИЙ ДЛЯ «ВЕСТНИКА ХАРЬКОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ В. Н. КАРАЗИНА», СЕРИЯ «ФИЛОЛОГИЯ»

В «Вестник» принимаются научные статьи объемом от 10 до 24 печатных страниц. Материал статьи не должен быть опубликован ранее и не представлен к опубликованию в другом издании. Материалы могут быть представлены на украинском, русском или английском языках. Для публикации материалов в сборнике необходимо подготовить текст статьи в распечатанном виде и в электронной форме. Файл со статьей следует отправить по электронной почте (после принятия статьи ответственным секретарем редакции) по адресу rus.lit@karazin.ua, philology@karazin.ua. Распечатанный и электронный варианты должны быть идентичными. Текст статьи должен быть тщательно отредактирован и проверен автором и заверен его подписью. За ошибки в представленных материалах отвечает автор статьи. Статьи принимаются в течение года в потоковом режиме.

Требования к файлу: файл должен быть создан в редакторе Word и сохранен в формате * .doc, * .docx или * .rtf; файл должен быть назван фамилией автора статьи. Имя файла набирается латинским шрифтом (например, Butko.doc; Butko.rtf).

Последовательность структурных элементов и требования к набору статьи:

1) УДК. Печатается слева обычным шрифтом.

2) Инициалы и фамилия автора. Печатаются слева обычным шрифтом.

3) Название статьи. Печатается слева обычным шрифтом. Не следует делать все буквы большими.

4) Аннотации (этот структурный элемент не имеет заголовков «аннотация» и т.п.) подаются на украинском, русском, английском языках. Объем аннотации – не менее 1800 знаков, включая ключевые слова. Перед каждой аннотацией приводятся фамилия и инициалы автора и название статьи на соответствующем языке (перед англоязычной аннотацией – фамилия, имя полностью, название). К аннотации добавляются 5-7 ключевых слов; текст аннотации печатается обычным шрифтом через один интервал.

Аннотация должна иметь такие структурные части: а) постановка проблемы (актуальность); б) цель статьи; в) методы исследования (обозначаются лишь в том случае, если они содержат новизну и представляют интерес с учетом предмета статьи); г) основные результаты и новизна исследования; д) выводы.

Каждая структурная часть аннотации должна начинаться с абзаца. Названия структурных частей аннотации, кроме цели статьи, не обозначаются.

5) Текст статьи. Согласно требованиям ВАК Украины содержательное оформление статьи должно содержать следующие элементы: а) постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими задачами; б) анализ последних исследований и публикаций, в которых начато решение данной проблемы и на которые опирается автор, выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящена статья; в) формулирование целей статьи (постановка задачи); г) изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов; д) выводы из данного исследования и перспективы дальнейших исследований в данном направлении.

Текст набирается шрифтом «Times New Roman», размер – 14 п., межстрочный интервал – 1,5. Параметры страницы: сверху, снизу, слева, справа – 2 см. Не допускается замена тире знаком дефиса и наоборот. Страницы не нумеруются. Абзац – 0,6 см. Не допускается создание отступа с помощью клавиши Tab и знаков пробела. Текст выравнивается по ширине. Выделение фрагмента текста возможно полужирным шрифтом и курсивом (подчеркивание не допускается).

Библиографические ссылки печатаются в квадратных скобках по образцу: [4, с. 25], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – номер страницы. Для указания диапазона страниц используется знак тире без пробелов слева и справа от тире. Номера страниц, относящихся к одному источнику, разделяются запятой. Номера источников разделяются точкой с запятой. Например: [4, с. 25-27], [4, с. 25; 7, с. 16, 25], [4; 7, 12].

6) Литература. Перед списком использованной литературы пишется слово «Литература» обычным шрифтом. И использованные источники печатаются в алфавитном порядке. Каждый источник начинается с абзаца. Оформление библиографии с учетом Национального стандарта Украины ДСТУ 8302: 2015 «Информация и документация. Библиографическую ссылку. Общие положения и правила составления». В список обязательно должна быть включена литература за последние пять лет.

После списка литературы необходимо указать References – переведенный в латиницу список использованных источников (транслитерированный или переведен на английский – при наличии англоязычной версии источника), который должен быть оформлен в соответствии с международным стандартом APA (American Psychological Association). Транслитерирование названий статей рекомендуется производить автоматически на сайте <http://www.translit.ru> (для русского языка) и <http://translit.kh.ua> (для украинского языка).

Статью сопровождает на отдельной странице информация об авторе на украинском, русском и английском языках:

фамилия, имя, отчество;

ученая степень, место работы, должность;

полное название учреждения, где работает автор, с почтовым адресом и индексом;

электронный адрес, телефон;

ORCID ID.

Статьи аспирантов и соискателей подаются с аргументированным и заверенным отзывом научного руководителя.

Невыполнение указанных требований будет причиной отклонения предложенной статьи.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Вісник Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Серія «ФІЛОЛОГІЯ»
Випуск 85

Збірник наукових праць

українською, російською та англійською мовами

Відповідальний за випуск *Ю. М. Безхутрий*

Комп'ютерне верстання *О. Г. Гребенщикова*

Підп. до друку 29.06.2020

Формат 60x84/8.

Папір офсетний. Друк цифровий.

Ум. друк. арк. 12,6. Обл.-вид. арк. 15,7.

Наклад 70 пр. Зам. № 47/20

61022 Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна.

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

61022, Харків, майдан Свободи, 4.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво тел.: 705-24-32